

**Przeszłość polsko-słowackiej granicy
jako element kształtujący
tożsamość lokalną**

Minulost' pol'sko-slovenskej hranice
ako prvok formujúci miestnu identitu

Tomasz Kosiek, Peter Adamišín



Uniwersytet Rzeszowski

Rzeszów 2020

AUTORZY:

dr Tomasz Kosiek

doc. Ing. Peter Adamišin, PhD.

RECENZENCI:

doc. PhDr. Martin Javor, PhD., Prešovská univerzita v Prešove

prof. dr hab. Henryk Ćwięk, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy

w Częstochowie

Publikacja jest efektem projektu Programu Współpracy Transgranicznej Interreg V-A Polska-Słowacja 2014–2020, kod projektu: PLSK.03.01.00-SK-0196/18-0: „Szlaki turystyczne pogranicza słowacko-polskiego jako narzędzie edukacji zawodowej dla utrzymania młodych ludzi w regionie”.

Publikácia je výstupom projektu Programu cezhraničnej spolupráce Interreg V-A Poľsko-Slovensko 2014–2020, číslo projektu: PLSK.03.01.00-SK-0196/18-0 „Turistické cesty slovensko poľského pohraničia ako nástroj odborného vzdelávania pre udržanie mladých ľudí v regióne“.

Wyłączną odpowiedzialność za zawartość niniejszej publikacji ponoszą jej autorzy i nie może być ona utożsamiana z oficjalnym stanowiskiem Unii Europejskiej. Egzemplarz bezpłatny

Výhradnú zodpovednosť za obsah tejto publikácie nesú jej autori a nedá sa stotožniť s oficiálnym stanoviskom Európskej únie. Výtlačok zdarma

© dr Tomasz Kosiek

© doc. Ing. Peter Adamišin, PhD.

© Uniwersytet Rzeszowski

ISBN 978-83-7996-857-2

Łamanie, druk, oprawa:

Oficyna Drukarska Jacek Chmielewski

ul. Sokołowska 12a, 01-142 Warszawa

tel. (22) 632-83-52, (22) 631-30-50

fax (22) 631-49-40

info@oficyna-drukarska.pl, www.oficyna-drukarska.pl

Spis treści / Obsah

Spis treści / Obsah	3
Wstęp / Úvod	5 / 93
Sanok / Sanok	7 / 95
Międzybrodzie / Międzybrodzie	20 / 107
Łodzina / Łodzina	21 / 108
Ulucz / Ulucz	22 / 109
Dobra Szlachecka / Dobra Szlachecka	25 / 112
Morochów / Morochów	27 / 113
Mokre / Mokre	28 / 115
Szczawne / Szczawne	29 / 115
Rzepedź / Rzepedź	31 / 117
Turzańsk / Turzańsk	32 / 118
Komańcza / Komańcza	34 / 120
Wisłok Wielki / Wisłok Wielki	36 / 122
Radoszyce / Radoszyce	39 / 124
Krosno / Krosno	41 / 126
Krasna / Krasna	44 / 129
Rymanów Zdrój / Rymanów Zdrój	45 / 130
Zydranowa / Zydranowa	47 / 131
Florynka / Florynka	48 / 133
Myscowa / Myscowa	53 / 137
Gorlice / Gorlice	54 / 138
Powroźnik / Powroźnik	56 / 140
Kotań / Kotań	57 / 141
Świątkowa Wielka / Świątkowa Wielka	58 / 142
Zdynia / Zdynia	59 / 143
Łosie / Łosie	61 / 145
Bartne / Bartne	63 / 146
Bielanka / Bielanka	64 / 148
Owczary / Owczary	65 / 149
Kwiaton / Kwiaton	66 / 150

Brunary / Brunary	68 / 151
Góra Jawor / Hora Jawor	68 / 151
Nowica / Nowica	69 / 152
Uście Gorlickie / Uście Gorlickie	70 / 153
Tylawa / Tylawa	71 / 154
Krynica / Krynica	71 / 154
Olchowiec / Olchowiec	74 / 157
Svidník / Svidník	75 / 158
Preszów / Prešov	77 / 160
Medzilaborce i okolice / Medzilaborce a okolie	80 / 163
Bardejów / Bardejov	84 / 166
Stara Lubowla / Stará Ľubovňa	85 / 167
Humenne / Humenné	87 / 169
Niektóre miejsca u stóp Połonin / Niektoré miesta na úpätí Polonín	89 / 171
Wybrana bibliografia tematu / Vybraná bibliografia	174

Wstęp

Polsko-słowacka granica u progu trzeciej dekady XXI w. to wewnętrzna granica Unii Europejskiej dwóch sąsiadujących z sobą państw narodowych należących do Strefy Schengen. Dzięki temu granica, która przez dziesięciolecia po II wojnie światowej dzieliła i ograniczała lokalną mobilność i społeczne kontakty obecnie stała się niemal całkowicie „przepuszczalna”. Warto jednak pamiętać, że owo rozgraniczenie biegnące szczytami głównego grzbietu karpackiego także w przeszłości miało podobny charakter. W czasach, gdy zarówno tereny dzisiejszego województwa Podkarpackiego w Polsce jak i kraju Preszowskiego w Słowacji wchodziły w skład Cesarstwa Austriackiego, a potem Austro-Węgierskiego, karpacka granica była tylko linią wewnętrznego podziału administracyjnego w ramach jednego organizmu państwowego.

Myśląc o prezentowanej pozycji zastanawialiśmy się w jaki sposób możemy pokazać przeszłość granicy obu państw, tak aby zaprezentować jej wyjątkowość i w „przepuszczalność”. Doszliśmy do wniosku, że najłatwiej będzie nam przedstawić ten graniczny fenomen przez pryzmat przeszłości grupy, która zamieszkiwała, i dużym stopniu nadal zamieszkuje, obszary po obu stronach współczesnej słowacko-polskiej granicy. Nasz wybór padł na ludność wschodniosłowiańską, zamieszkującą ten obszar od wieków, określaną na tym terenie mianem Rusinów, Łemków, Ukraińców. Podajemy wszystkie trzy główne etnonimy, którymi określano i określa się te społeczności po pierwsze dlatego, że tożsamościowa sytuacja wschodniosłowiańskiej społeczności na tym terenie była i jest mocno złożona, a my w żadnym stopniu nie stawiamy sobie za cel, aby ją tu analizować czy w jakimkolwiek stopniu rozstrzygać. Po drugie, w prezentowanym przewodniku wspominałyśmy o każdej z grup, a zwłaszcza o ich materialnym dziedzictwie, wybranych faktach z ich przeszłości, jak również o niektórych z działań. Pamiętać należy, że procesy narodotwórcze na tym obszarze, podobnie jak w całej Europie Środkowej, na dobre rozwijały się od II połowy XIX w. Czasem przyglądając się nadal zachodzącym nieustannie procesom społecznym można odnieść wrażenie, że budowanie narodowych tożsamości ciągle w pewnym stopniu trwa i nie zakończyło się. Niewątpliwie społeczność wschodniosłowiańska z pogranicza polsko-słowackiego podlegała i podlega nieustannie pewnym zmianom o charakterze etnicznym. Wystarczy wspomnieć, że żyjąc po obu stronach granicy państw narodowych podlega on nieustannie presji asymilacyjnej. Po stronie północnej karpackiego grzbietu była i jest ona tym większa, iż społeczności Łemków i Ukraińców po II wojnie światowej dotknęła tragedia przymusowych deportacji do ZSRR i na północno-zachodnie ziemie powojennej Polski. Zaplanowane rozbitcie dotychczasowych wspólnot sąsiedzko-rodzinnych, nierzadko o charakterze mieszanym – polsko-ukraińsko-łemkowskim, wydatnie przyspieszyło proces polonizacji. Nie znaczy to jednak, że po stronie słowackiej społeczność wschodniosłowiańska wolna jest od problemów związanych z asymilacją. Dużo już o tym napisano i nie sposób w kilku słowach powiedzieć o tym w tym miejscu. Warto natomiast wspomnieć, że zarówno Łem-

kwie w Polsce, Rusini na Słowacji, a także Ukraińcy w obu państwach, cieszą się statusem mniejszości uznanych przez państwo. Dzięki temu korzystają, przynajmniej nominalnie, z pewnych prawnych przywilejów i mogą liczyć na wsparcie instytucji państwowych, w dążeniu do zachowania swojej różnorodności i odmienności kulturowej. W rzeczywistości oczywiście obraz jest bardziej złożony, ale nie o tym będziemy tu mówić.

Chcemy natomiast opowiedzieć czytelnikowi o bogactwie kultury, którą stworzyła wschodniosłowiańska społeczność na tym obszarze. Dlatego też w naszym przewodniku znajdą się opisy i omówienia wybranych punktów pokazujących niezwykłą i arcybogata przeszłość interesujących nas grup. Niestety objętość publikacji ograniczyła wyraźnie nasz wybór opisanych w przewodniku punktów. Tym samym, prezentacja rusińskiego i ukraińskiego bogactwa tych ziem siłą rzeczy jest mocno wybiórcza. Żywimy jednak nadzieję, że udało nam się pokazać wielość i różnorodność skarbów i bogactwo przeszłości interesującej nas wschodniosłowiańskiej grupy. Chcielibyśmy także, aby nasz sposób pokazania polsko-słowackiego pogranicza zbudował w odbiorcach świadomość, iż przeszłość i wytwory kulturowe ludności wschodniosłowiańskiej mogą być elementami, wokół których warto budować lokalne tożsamości.

Na koniec chcieliśmy złożyć serdeczne podziękowania osobie Roberta Bańkosza – regionalisty i fascynata polsko-słowacko-ukraińskiego pogranicza, bez którego pomocy i cennych uwag prezentowana praca zapewne wyglądałaby zgoła inaczej.

Sanok

Powiatowe miasto położone na granicy Karpat Wschodnich i Zachodnich zachowało wiele śladów po swoich rusińsko/ukraińskich mieszkańcach. Pierwotnie gród ten należący do Rusi Halickiej, bronił drogi w kierunku Karpat, przez co średniowieczny kronikarz nazwał go „Bramą Węgierską”. Pierwsza znana wzmianka o Sanoku zawarta jest w Latopisie Hipackim i pochodzi z 1150 r. W mieście tym po śmierci księcia Romana Halickiego schroniła się księżna Anna z dziećmi, wśród których był Daniel, w przyszłości jedyny koronowany król w dziejach Rusi.

Sanok przez niemal cały XVII w. był siedzibą prawosławnego władcy, nie uznającego Unii Brzeskiej, podczas gdy w sąsiednim Przemyślu władzę sprawował biskup unicki. W kolejnych stuleciach, po przyjęciu unii przez ostatnich biskupów prawosławnych w Rzeczypospolitej, diecezja nosiła oficjalną nazwę Greckokatolickiej Diecezji Przemysko-Sanocko-Samborskiej.

Na przełomie XIX i XX w., miasto nazywane było stolicą Łemkowszczyzny Wschodniej i to w nim ścierały się poglądy ugrupowań Rusinów opcji ukraińskiej, moskiewskiej i karpatorusińskiej. Ostatecznie po upadku Rosji i rewolucji bolszewickiej, większą popularność na tym obszarze zdobyła orientacja ukraińska.

W latach trzydziestych XX w. w Sanoku siedzibę miała tu Administracja Apostolska Łemkowszczyzny, a jeszcze kilka lat temu także Arcybiskup Prawosławnej Diecezji Przemysko-Nowosądeckiej.

Działało w Sanoku Towarzystwo „Łemkowszczyzna”, które założyło lokalne muzeum łemkowskiego. W mieście aktywni byli także ukraińscy działacze i intelektualiści jak Bohdan Ihor Antonycz, Leon Getz, Irena Dobrzańska, Julian Tarnowicz i inni. Jednym z najlepszych w dziejach miasta burmistrzem, był Rusin – Cyryl Jaksa Ładyżyński. Pochowany został przy głównej alei na cmentarzu przy ul. Rymanowskiej. O dziejach Rusinów/Ukraińców w Sanoku można by napisać pracę naukową.

Muzeum Historyczne w Sanoku mieści się w budynku renesansowego zamku królewskiego, zbudowanego przez Kasztelana Mikołaja Wolskiego w latach 1523–1548. Pierwotnie był tu gród ruski, rozbudowany przez Kazimierza Wielkiego po zajęciu Ziemi sanockiej. Pozostałości gotyckiej budowli można jeszcze odszukać w renesansowych murach. Do naszych czasów nie zachowało się północne skrzydło, które uległo zniszczeniu w XIX w., ani też południowe, które rozebrali Austriacy. Podczas prowadzonych w minionych latach prac archeologicznych odnaleziono fundamenty gotyckiej wieży, którą zrekonstruowano do wysokości kilku metrów. W miejscu dawnego, rozebranego przez Austriaków skrzydła zamkowego, zbudowano nową część muzeum poświęconą twórczości Z. Beksińskiego.

Założone w 1934 r. muzeum, posiada kolekcję ponad 700 ikon (z okresu od XV po XX w.), pochodzących z dawnych świątyń grecko-katolickich i prawo-

sławnych, z terenu Bieszczadów, Beskidu Niskiego i pogórza oraz z działającego w Sanoku przed wojną, zapoczątkowaną kolekcją ikon z Muzeum „Łemkiwszczyzna” (połączonego z Muzeum Historycznym, a wówczas Muzeum Ziemi Sanockiej w latach 40. XX w.). Najcenniejsze z ikon to: Zaśnięcie Matki Bożej (Żukotyń) I poł. XV w., Chrystus Pantokrator (Wujskie) XV w., Matka Boża Ho-degetria (Paniszczewo) XVI w. Kolekcję ikon dopełnia około osiemset artefaktów związanych z wyposażeniem i wystrojem cerkwi. Są to krucyfiksy, lichtarze, relikwiarze, naczynia liturgiczne, paramenty i odznaki liturgiczne. Zważywszy na ogrom zbiorów i ich wartość dla historii sztuki nie tylko polskiej, ale i powszechnej, nie bez przesady jest używane potocznie określenie „sanockie muzeum ikony.”

Wspomniane zbiory uzupełnia oryginalna i bezcenna kolekcja artefaktów religijnych, odnalezionych na grodzisku Horodna (obok Sanoka). Są to wspaniałe enkolpiony, krzyże noszone przez władców świeckich i duchownych hierarchów, datowane na XII w.

Opowiadając o ukraińskim wymiarze historii miasta, ale i Muzeum, nie sposób napisać kilku słów o Leonie **Getz** (13.04.1899 – 16.12.1971) urodzonym w rodzinie lwowskiego drukarza, również Leona (Lwa) i jego żony Józefiny, z domu Harapin. Ukończył Ukraińską Szkołę Ludową im. M. Szaszkewycza we Lwowie oraz kurs malarstwa dekoracyjnego w Państwowej Szkole Przemysłowej we Lwowie. Niestety, z przyczyn materialnych, nie dane mu było skończyć studia architektoniczne. Podjął za to pracę u znanego lwowskiego architekta Iwana Lewińskiego, który dostrzegł jego talent, wspierał i zapoznał go z malarzem Aleksandrem Nowakowskim, kierownikiem miejscowej szkoły artystycznej. Rozwój kariery artystycznej przerwała I wojny światowej. Getz wstąpił w szeregi Ukraińskich Strzelców Siczowych, w których walczył od 1915 do 1918 r., ale nawet na froncie nie rozstawał się z podręcznym szkicownikiem, w którym „zapisywał” obrazki z wojskowego życia. Brał także udział w wojnie polsko-ukraińskiej, podczas której trafił do niewoli. Znalazł się w obozie jenieckim Kraków Dąbie, który opuścił jesienią 1919 r. Po wojnie ukończył pod okiem prof. Stanisława Dębickiego krakowską Akademię Sztuk Pięknych. Po studiach zamieszkał we Lwowie, a w 1925 r. trafił do Sanoka, aby objąć posadę nauczyciela rysunku w Gimnazjum i Liceum im. Królowej Zofii. Uczył również w Szkole Powszechnej im. Grzegorza z Sanoka oraz w Miejskim Prywatnym Seminarium Nauczycielskim Żeńskim. Jako nauczyciel gimnazjalny był również nauczycielem wybitnego Łemka Bohdana Antonycza, jednego z najwybitniejszych ukraińskich poetów XX w.

Getz został sanockim pejzażystą, oddającym na swych pracach klimat miejskich ulic i zaułków. Na jego obrazach, nawet ubogie, zaniedbane domy, otoczone licznymi komórkami i przybudówkami, emanują jakimś tajemniczym, światłem i ciepłem.

W okresie sanockim udzielał się w życiu kulturalnym miejscowej społeczności ukraińskiej. Współpracował wówczas z etnografką Ireną Dobrzańską oraz ks. Stefanem Wenhrynowiczem, z którymi założył Towarzystwo Muzealne „Łem-

kowszczyzna”. L. Getz został jego prezesem, a następnie dyrektorem powstałego muzeum, gromadzącego zbiory etnograficzne, głównie z terenu Łemkowszczyzny Wschodniej. W latach 1940–44 zarządzał muzeum na zamku, które powstało z połączenia zbiorów Muzeum Ziemi Sanockiej i Towarzystwa Muzealnego „Łemkowszczyzna”. Po II wojny światowej zamieszkał w Krakowie, gdzie tworzył i pracował jako profesor ASP.

L. Getz był postacią tragiczną, żyjącą w polsko-ukraińskiej przestrzeni kulturowej. Jest jednak symbolem godnego patriotyzmu. Będąc do końca życia wiernym swojej ukraińskiej tożsamości, nie tylko nie narażał polskiej kultury na uszczerbek, ale też chronił ją jako kustosz muzeum, współpracując w trudnym wojennym okresie z takimi wybitnymi polskimi sanoczanami jak Stefan Stefański.

Nieopodal zamku znajduje się **murowana cerkiew** greckokatolicka z lat 1784–1789. Do 2017 r. sprawowała ona funkcję Prawosławnego Soboru Diecezji Przemysko-Nowosądeckiej, obecnie jest cerkwią parafialną pw. Soboru Świętej Trócy. Jej historia związana jest z dziejami chrześcijaństwa wschodniego w Sanoku, o których warto kilka słów wspomnieć. Pierwsza sanocka cerkiew w nowym grodzie, który zlokalizowano w miejscu obecnego wzgórza zamkowego powstała prawdopodobnie około 1250 r. Wzmiankowana jest po raz pierwszy w 1429 r., istniała zaś do 1550 r., gdy zapewne na polecenie Izabeli Jagiellonki, zamieszkującej wówczas sanocki zamek, została rozebrana. Na budowę nowej cerkwi pod wezwaniem św. Mikołaja mieszczanie ruscy otrzymali od starosty Piotra Zborowskiego nowy plac na tzw. „wałach” w mieście. Dokument tej fundacji zatwierdził w 1551 r. Zygmunt August, a w 1632 r. Władysław IV. Nie wiadomo jednak czy cerkiew św. Mikołaja została rzeczywiście zbudowana, gdyż pod datą 1667 r. znajdujemy na wspomnianym placu drewnianą cerkiew św. Ducha a nie św. Mikołaja. Nieco światła rzuca na tę sprawę dokument, który sanoccy proboszczowie przechowywali jeszcze do lat 40. XX w., a o którym wspomina *Szematyzm Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny* z 1936 r.: „Mieszczanie Sanoka mając rozkaz od ówczesnego Rządu, aby w trzech dniach wystawili na wyznaczonym gruncie, inaczej im po upłynionym terminie nie wolno będzie w mieście budować Cerkiew – na prędkości zakupili drewnianą Cerkiew, zniesioną w miasteczku Jasienicy koło Krosna, z której obrazy do Jabłoneckiej Cerkwi wzięte dotąd existują, sprowadziwszy to drzewo rzeczony Cerkiew postawili w Sanoku, która stała do roku 1789...” Na miejscu wspomnianej drewnianej cerkwi zbudowano w Sanoku w latach 1784–1789, między innymi dzięki datkom hr. Mniszcha i hr. Stadnickiego, murowaną cerkiew pod wezwaniem Ześłania Ducha św.

Na wyposażeniu cerkwi do 1947 r. znajdowała się między innymi ikona Rozpiatohto Chrysta, pochodzącej z cerkwi zamkowej oraz ikona Przemyskiej Bogurodzicy z podmiejskiej cerkwi. Świątynia posiada także relikwie Krzyża Świętego. Obok świątyni znajduje się murowana dzwonnica z 1827 r.

W latach 1668–1675 urzędował w Sanoku przemyski biskup prawosławny Antonii Winnicki, nie uznający Unii Brzeskiej. Stąd też w późniejszym okresie bi-

skupi grecko-katolicycy używali tytułu biskupów diecezji przemysko-samborsko-sanockiej i dzięki temu również świątynia ta była określana mianem katedralnej. Warto wspomnieć, że z Sanoka pochodził i w nim zapewne pracował Michał Wasylewycz, który dokonał przekładu Ewangelii Peresopnickej z języka staro-cerkiewno-słowiańskiego na nowożytny język ruski. Dziś jest to jeden z najważniejszych skarbów Ukrainy, na który przysięgę składają kolejni prezydenci tego państwa.

Na podgrodzium sanockim stała druga drewniana **cerkiew p.w. Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy**, którą lwowski urząd gubernialny w 1790 r. na podstawie anonimowego donosu o rzekomym spaleniu cerkwi, nakazał rozebrać. Niewkluczone, że obraz znajdujący się obecnie w ołtarzu bocznym cerkwi prawosławnej pochodzi ze wspomnianej świątyni. Uważa się, że w Sanoku miała być jeszcze jedna cerkiew **p.w. Przenajświętszej Trójcy** oraz **monastyr św. Onufrego**, który później stał się klasztorem unickim.

W 1938 r., po czterech latach od powołania, do Sanoku z Rymanowa Zdroju przeniosła swą siedzibę Apostolska Administracja Łemkowszczyzny (AAL) funkcjonując w mieście do 1944 r., kiedy to administrator apostolski przeniósł siedzibę do Krynicy, skąd powrócił do Sanoka wczesną wiosną 1945r. Jesienią tego samego roku administrator ks. O. Małynowski uciekł z Sanoka przez Czechosłowację do amerykańskiej strefy okupacyjnej. Kancelaria istniała jeszcze do 1947 r. czyli do czasu totalnej likwidacji struktur cerkiewnych związanych z Akcją „Wisła”. Cerkiew sanocka przeszła w użytkowanie kościoła rzymskokatolickiego. Dla nielicznych sanockich grekokatolików nabożeństwa w kaplicy szpitalnej odprawiał dawny kanclerz AAL ks. Jan Siekierczyński. W 1958 r. otrzymał on zgodę łacińskiego biskupa przemyskiego, któremu podlegali w tym czasie tutejsi grekokatolicy, na odprawianie nabożeństw na werandzie swojego domu. Ponieważ wiernym nie udało się zdobyć zgody na odprawianie nabożeństwa w dawnej cerkwi, przeszli oni na prawosławie, w ten sposób uzyskując dostęp do swojej świątyni. We wrześniu 1983 r. utworzono prawosławną diecezję przemysko nowosądecką z siedzibą w Sanoku, na której czele stanął, wyświęcony 30 stycznia na biskupa ksiądz Adam Dubec. Intronizacja nowego władcy odbyła się w sanockiej cerkwi 30 października 1983 r. W 1996 roku bp Adama podniesiono do godności arcybiskupiej. 24 lipca 2016 r. abp Adam Dubec zmarł, a jego ciało po nabożeństwie żałobnym w sanockiej katedrze złożono w krypcie cerkwi p.w. św. Włodzimierza Wielkiego w Krynicy Zdroju.

Była cerkiew katedralna zbudowana została z kamienia, obecnie otynkowanego. Dwuspadowy dach wieńczy pozorna wieżyczka sygnaturowa. Figuralno-ornamentalna polichromia pochodzi z 1907 r. i wykonał ją J. Zetkowicz. Na sklepieniu nawy głównej ujrzyć można scenę podniesienia Krzyża Świętego, której towarzyszą postaci cesarskiego dworu bizantyjskiego odziane jednak w stroje pochodzących z okresu Księstwa Halickiego. We wnętrzu świątyni zobaczymy także cerkiewny ikonostas z 2 poł. XIX w. oraz boczne późnobarokowe ołtarze przy tęczy z 1 poł. XVIII w. W lewym ołtarzu bocznym umieszczona jest ikona Przemyskiej Boguro-

dzicy z 2 poł. XVII w. autorstwa malarza pochodzącego z lwowskiego warsztatu Teodora Semkowicza. Obraz ten okreśłany jest mianem ikony Matki Bożej Sannockiej, a jego cudowność została uznana przez cerkiew prawosławną w 1992 r. W ołtarzu głównym widnieje ikona Trójcy Przenajświętszej. W zaplecku ambony ikona przedstawiająca Chrystusa Króla z XVII w. W środku znajdziemy także na południowej ścianie baldachim i drewniane zdobienia, wskazujące na obecność w dawnej świątyni biskupiego tronu.

Opowiadając o przeszłości sanockich cerkwi nie można pominąć informacji o najstarszych cerkwiach na górze **Horodyszczce**, potocznie zwanej **Fajką**. Na niej to znajdował się pierwotny gród sanocki, w którego obrębie znajdowały się cerkwie. Grodzisko znajduje na wzgórzu (492 m n.p.m.) nad wsią Trepcza. Choć gród odkryto w 1958 r. to prace archeologów ruszyły dopiero w 1996 r. Na wzgórzu znaleziono zarówno ślady osady z epoki brązu, jak i dowody obecności Celtów, a także ślady średniowiecznego grodu. Z tego ostatniego okresu, czasów księstwa ruskiego, zachowały się ślady istniejących tu niegdyś dwóch świątyń i świeckiej rezydencji, a także liczne pochówki. Gród datowany jest na IX do XIII w. Samo wzgórze Horodyszczce otoczone było od północy i zachodu podwójnym, a od południa i południowego zachodu poczwórnym pasem obwałowań. Znaleziono tu fundamenty cerkwi były podobnej wielkości. Starsza ze świątyń, zniszczona podczas najazdu mongolskiego w połowie XII w., powstała zapewne w XII w. Na jej miejscu postawiono jakiś czas potem drugą cerkiew, która istniała co najmniej do końca XIII w. Obie świątynie z Horodyszczca były drewniane i oparte na podmurówce z łamanego kamienia. Wokół cerkwi znajdowało się cmentarzysko z jarami grobowymi wykutymi w skale, często obkładanymi kamieniami i zakrywanymi kamiennymi płytami. W zbadanych pochówkach archeolodzy znaleźli wyroby wykonane z brązu, srebra i szkła. Część z odkrytych ozdób i biżuterii wskazywały na pochówki bogatej ruskiej arystokracji. Wśród artefaktów pojawiły się także ołowiane pieczęcie Ruryka Rościszlawowicza, Wielkiego Księcia Kijowskiego i Nowogrodzkiego w latach 1170–71, oraz enkolpiony, czyli wykonane z brązu relikwiarze w formie otwieranego krzyża, które mogły być ozdobą wysokich urzędników cerkiewnych i państwowych. Kres pierwszego grodu sanockiego przyniosły zapewne najazdy mongolskie z połowy XIII w., których śladem są znalezione na wzgórzu charakterystyczne dla koczowników groty strzał jak również porzucone w nieładzie przedmioty codziennego użytku, elementy uzbrojenia, ozdoby i przedmioty kultu. Najprawdopodobniej po tym burzliwym okresie gród przeniesiono na obecne wzgórze zamkowe.

Ze wzgórzem związanych jest kilka legend. Jedna z nich mówi o kobiecie, która udając się na nabożeństwo do cerkwi zbudowanej na szczycie góry nie raz narzekała na uciążliwą drogę pod górę. Pewnego razu uczestnicząc w nabożeństwie usłyszała głos zapowiadający, iż po następnej wizycie w świątyni już nigdy więcej nie będzie musiała się trudzić wspinając się na szczyt góry. Kobieta pełna nadziei udała się kolejnej niedzieli do świątyni, a gdy dotarła na miejsce zatrzęsła się ziemia i góra pochłonęła zarówno ją jak i cerkiew. Po świątyni pozostało

tylko zapadlisko i brzmienie cerkiewnych dzwonów, które unosi się czasem nad okolicznymi lasami.

Pomimo braku wyznakowanego szlaku turystycznego bardzo łatwo jest trafić na Horodyszczę. Wystarczy dojechać do Trepczy, a następnie po przejechaniu drewnianym mostkiem na zachodni brzeg niewielkiej rzeczki Sanoczek skręcić w drogę, wiodącą między domami w kierunku lasu. Po osiągnięciu zagajnika, za szlabanem ustawionym przez leśników, trzeba skręcić w prawo i po przejściu rzadkim lasem i łąkami ok. 350 m natrafiamy na zalesione wzgórze. W oczy rzuca się zarys starszej świątyni, której podmurówkę zabezpieczono i zrekonstruowano tak, że można bez trudu odczytać kształt dawnej cerkwi. Postawiono tu także „ekumeniczny krzyż” ku pamięci zmarłych, leżących na przycerkiewnym cmentarzu.

U stóp Horodyszczka leży wioska Trepcza, w której znajduje się murowana cerkiew pod wezwaniem Zaśnięcia Bogurodzicy. Zlokalizowano ją tu w 1807 r. Pod koniec XIX w. świątynię rozbudowano poprzez dobudowanie przedsionka z wieżą. Straszą drewnianą cerkiew wzmiankowano w 1753 r. Strawił ją jednak pożar wraz z budynkami plebańskimi w 1801 r. Znany jest przekaz jakoby miejscowa ludność była zbyt uboga, by postawić nową cerkiew, dlatego też, z pomocą miejscowego proboszcza Joana Semkowicza-Dobrzańskiego zwróciła się do cesarza Józefa II z prośbą o udostępnienie im byłego, pokaliwińskiego zboru z XVI w., na co ów wydał swoją zgodę. Dziś murowana cerkiew stoi w otoczeniu starych drzew i przycerkiewnego cmentarza. Całość otacza kamienny murek.

Po II wojnie światowej świątynię użytkowali wierni rzymskokatolicy, jednakże po wybudowaniu przed kilkoma laty nowego kościoła opuścili obiekt. Świątynia jest odnowiona i zadbana.

W samym **Sanoku** funkcjonuje jeszcze jedna cerkiew, w dzielnicy **Dąbrówka** (dawniej wsi **Dąbrówka Ruska**). Obecnie jest to świątynia należąca do greckokatolickiej parafii w Sanok. W przeszłości (1963–1993) świątynia służyła jako kościół rzymskokatolicki. Obecna murowana budowla powstała w latach 1866–1891 na miejscu starszej cerkwi. Pierwsza znana wzmianka o świątyni znajdującej się w tym miejscu pochodzi z 1573 r. Cerkiew miała powstać z fundacji ks. Waleria Sławkowskiego, który zmarł jako archimandryta monasteru w Nikołajewsku nad Amurem. Kolejna drewniana świątynia pojawiła się w tym miejscu w 1714 r. Obecna zaś, została zbudowana na planie krzyża greckiego, ma trójboczny zamykany wiwtar. Budynek przykryty jest centralnie kopułą obitą blachą i zwieńczoną łańciskim krzyżem. W 1982 r. niestety proporcje i wygląd świątyni „popsuto” dobudowując do cerkwi współczesny kościół rzymskokatolicki. Pewną ciekawostką może być fakt, że według danych zawartych w przywileju króla Zygmunta III, cerkiew z Dąbrówki miała należeć do unii już w 1592 r., czyli 4 lata wcześniej niż zawarto akt Unii Brzeskiej. Można się domyślać, że paroch cerkwi był zwolennikiem unii i dążył do jej zawarcia. Oryginalny wystrój i wyposażenie cerkwi praktycznie nie zachowało się. Na współcześnie wykonanym ikonostasie znajdują się oryginalne ikony apostołów z XIX w. a także Carskie Wrota. Oba te

elementy po wojennej zawierusze zostały ukryte przez jednego z parafian i wróciły do świątyni po jej odnowieniu. Na prawej ścianie nawy wisi okazała ikona św. Dymitra będąca darem Przemyskiej Kurii Biskupiej. Parafia otrzymała także od Kurii kywot (tabernakulum), tetrapod i krzyż procesyjny. Ciekawa jest również ikona Bogurodzicy pochodząca z nieistniejącej już cerkwi w Nowosielcach, którą zawieszono pomiędzy narteksem a nawą. Ikona ta była darem rodziny Gniewoszów dla cerkwi nowosieleckiej. Cerkiewny żyrandol zaś jest darem sanockich franciszkanów, którzy podarowali go na okoliczność ponownego otwarcia świątyni. Ciekawostką jest również duży, malowany, krzyż procesyjny, wiszący obecnie na ścianie i pochodzący z nieznanej, rozebranej w górach cerkwi. Darem od dawnych parafian wysiedlonych po wojnie na Ukrainę jest znajdująca się w zakrystii ikona Bogurodzicy.

Po włączeniu do Sanoka w 1973 r. wsi **Olchowce** w granicach miasta znalazła się kolejna zabytkowa cerkiew służąca obecnie wiernym rzymskokatolickim. Najstarsza wzmianka o świątyni w Olchowicach pochodzi z 1442 r., kiedy to król Władysław IV nadał ją wraz z gruntami Piotrowi Czeszykowi, synowi sanockiego sędziego Mikołaja Czeszyka będącego rodem z Tyrawy Solnej. Miejscowe przekazy podają także, że w Olchowcach miał funkcjonować w XVII w. klasztor bazylianów. Zlokalizowany miał być ok. 300 m od obecnej cerkwi w kierunku lasu, za obecnym cmentarzem. Legenda podaje, że klasztor miał zapaść się pod ziemię podczas procesji wielkanocnej. Dzisiejszą świątynię pod wezwaniem Wniebowstąpienia Pańskiego zbudowano w 1844 r. Cerkiew ucierpiała w czasie I wojny światowej, ale odnowiono ją w dwudziestoleciu międzywojennym. Drewniana świątynia jest obiektem orientowanym, trójdzielnym o konstrukcji zrębowej, oszalowana gontem. Wewnątrz zachował się ikonostas z XIX w. niemniej jednak podczas adaptacji świątyni na kościół rzymskokatolicki jego część centralną cofnięto w głąb prezbiterium. Kilka lat temu niestety przemaalowano polichromie ze ścian, a szkoda gdyż było to dzieło sanockiego malarza Władysława Liskowskiego, który był autorem także polichromii w sanockim kościele franciszkanów. Na kalenicy prezbiterium i nawy umieszczono trzy sześcioboczne, kopulaste wieżyczki sygnaturowe. Wieżyczki przebudowano podczas remontu w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku. W świątyni znajdują się cenne starodruki ruskie z XVII i XVIII w., w tym „Apostoł” (1634 r.) i Ewangelia (1634 r.) obie księgi wydano we Lwowie.

Po wysiedleniu rodzin greckokatolickich cerkiew zamknięto, a w latach 50. XX w. władze próbowały ją rozebrać. Świątynie obroniła jednak zdecydowana postawa pozostałych mieszkańców Olchowic, którzy doprowadzili do przekazania świątyni Kościołowi rzymskokatolickiemu, któremu służy do dzisiaj. Przy cerkwi zachowała się murowana dzwonnica parawanowa, zbudowana w I poł. XIX w. oraz nagrobek jednego z olchowieckich parochów greckokatolickich.

Kończąc opowieść o ruskich/ukraińskich śladach w Sanoku warto wspomnieć, iż w mieście tym w dniach 22–23 lipca 1967 r. miał miejsce **I Festiwal Kultury Ukraińskiej**. Inspiracją dla tego wydarzenia był festiwal odbywający

się do 1963 r. w słowackim Svidniku. Wybór organizatorów padł na Sanok z racji relatywnie łatwego dojazdu dla zespołów z Ukrainy i Słowacji, a także z powodu chęci organizacji imprezy na rodzinnych ziemiach osób wysiedlonych w Akcji „Wisła”. Po długich staraniach Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego oraz Sekcji Łemkowskiej wyraziły zgodę na organizację wydarzenia w górach. Festiwal odbywał się w 20 rocznicę „Akcji Wisła”, co napawało lokalną władzę pewnymi obawami przed niespodziewanymi ekscesami. W święcie kultury ukraińskiej brały udział zespoły z Liśca k. Lubina (prowadzony przez Jarosława Trochanowskiego), Bielanki, Zyndranowej i Komańczy. Na festiwalu obecni byli nieliczni goście z Ukrainy, ale także w większej liczbie osoby z Preszowszczyzny. Kolejny festiwal miał się odbyć w Dukli, ale do jego organizacji nigdy nie doszło.

Tuż za granicą Sanoka za szczytem pasma Gór Słonnych leży miejscowość **Liszna**. Warto o niej wspomnieć, ponieważ urodził się w niej w 1871 r. **Iwan Filipczak** będący współtwórcą Muzeum „Bojkowszczyzna” w Samborze. Będąc filozofem i historykiem z zawodu, a także pisarzem z pasji, stworzył on wiele prac o charakterze beletrystyczno-historycznym, nawiązujących między innymi do dziejów Rusi Halickiej. Wśród książek jego autorstwa można wymienić: „Za San”, „Iwanko Berładnyk albo propaszczka siła”, „Budowniczy Panstwa”, „Dmytro Detko”, „Anna Jarosławna – królowa Francji”. W jednej ze swoich powieści „Kniahini Romanowa” wspomina on pobyt księżnej Anny z synami w Sanoku, co Latopis Halicko-Wołyński odnotował pod datą 1205 r.

Od wschodu Sanok graniczy z kolei z miejscowością **Czerteż**, ważną w kontekście naszej opowieści z takiego powodu, iż znajduje się w niej jedna z najpiękniejszych i najcenniejszych drewnianych cerkwi nie tylko w granicach Podkarpacia, ale także i Polski. Świątynia umiejscowiona jest nieopodal drogi Sanok–Rzeszów, na niewielkim wzgórzu otoczonym starodrzewiem dębowo-lipowym. Aby do niej dotrzeć niestety trzeba przejść przez tereny dawnego kółka rolniczego, co zapewne sprawia, że do tej pięknej cerkwi docierają nieliczni. Cerkiew stosunkowo niedawno została oszalowana estetycznie deskami, z tego czasu też pochodzi drewniane ogrodzenie terenu przycerkiewnego. Świątynia w przeszłości była grekokatolicką cerkwią parafialną pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego. Wybudowano ją staraniami ks. Jana Paclawskiego w 1742 r., choć domniemuje się, że był to rok, w którym dokonano jedynie remontu istniejącej już wcześniej świątyni, a tym samym cerkiew może być zdecydowanie starsza. Niemal 100 lat później, bo w 1836 r. cerkiew poddano remontowi i od tego czasu kopuły nad prezbiterium (wiwtarem) i babińcem (narteksem) zastąpiono dwuspadowymi dachami. Ostatni remont odbył się pod koniec lat 90. XX w., wówczas to świątynia powróciła w ręce grekokatolików po przeszło ponad czterech dekadach użytkowania jej przez wiernych Kościoła rzymskokatolickiego. Cerkiew jest obiektem orientowanym, trójdzielny w konstrukcji zrębowej z resztkami posadowionymi na kamiennej podmurówce. Świątynia jest częściowo szalowana gontem. W przedłużeniu prezbiterium po wschodniej stronie znajduje się zbu-

dowana po 1836 r. zakrystia. Chór w czertezkiej cerkwi znajduje się nad babińcem i wsparty jest na dwóch, drewnianych, profilowanych słupach z parapetem wybrzuszonym na osi. Na ścianach cerkiewnej nawy zachowały się figuratywne polichromie z przedstawieniami księżnej Olgi i św. Włodzimierza Wielkiego. Ściany zewnętrzne osłonięte są wydatnym daszkiem okapowym (sobotami) wspartymi na belkach zrębu, pobity gontem. Do zakrystii wejście prowadzi przez stare drewniane drzwi z żelaznymi okuciami pochodzącymi z I poł. XIX w. Z kolei wejścia do babińca strzegą datowane na połowę XVIII w. drewniane drzwi ze starym drewnianym zamkiem, zamykanym nietypowym kutym kluczem. Cerkiew przykrywają dachy dwuspadowe, kryte są gontem. Nad nawą główną zaś umiejscowiono cebulastą, oktogonalną kopułę obitą gontem, zwieńczoną ośmioboczną, pozorną wieżyczką sygnaturkową. Część starszego ikonostasu z cerkwi w Czerteżu można zobaczyć w zbiorach Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku (MBL). W zbiorach Muzeum znajduje się również późniejszy ikonostas z tej cerkwi, wykonany w pierwszej połowie XX w. Pozostała część obrazów i ikon można znaleźć w okolicznych kościołach. W samej świątyni zachowały się niestety tylko dwa, posynodalne ołtarze boczne, z ikonami (Zwiastowanie i Zmartwychwstanie) z XIX w. W środku cerkwi można także zobaczyć obraz z 1877 r. przedstawiający Trójkę Świętą i ufundowany przez Eliasza Galanka. Tuż przed cerkwią w 1887 r. cieśla Seńka Kitka zbudował drewnianą dzwonicę o konstrukcji słupowo-zrębowej. Szczęśliwie stoi przy świątyni do dziś. Obok świątyni znajduje się także niewielki cmentarz, na którym można znaleźć groby dziadków i rodziców wspomnianego wyżej Bohdana Ihora Antonycza.

Kończąc wędrówkę po Sanoku śladami kultury rusińsko/ukraińskiej nie sposób zapomnieć o **Muzeum Budownictwa Ludowego** zwanym popularnie skansenem. Jest ono jedną z najciekawszych w kraju placówek tego typu. MBL na 38 h prezentuje 126 obiektów drewnianej architektury ludowej Polski południowo-wschodniej. Obiekty podzielone są na kilka sektorów: bojkowski, łemkowski, doliniański, pogórzan wschodnich i zachodnich, a także stosunkowo nowy sektor, czyli zrekonstruowany rynek miasteczka galicyjskiego miasteczka. Ten ostatni znajduje się na rozległym placu otoczonym w głównej mierze replikami ssawnych drewnianych domostw pochodzących z różnych miasteczek tej części Polski. W miasteczkowych domach znaleźć można zarówno rekonstrukcje siedzib administracji i instytucji państwowych (dom burmistrza, poczta, straż pożarna) jak i domy miasteczkowych rzemieślników i handlarzy (apteka, karczma „Austeria”, sklepy i punkty usługowe, dom piekarza, fryzjera, fotografa, zegarmistrza, stolarza, garncarza). W obrębie rynku znalazły się także dwa domy żydowskie. W jednym z nich mieści się pracownia lutnicza wybitnego i słynnego podkarpackiego artysty Stanisława Wyżykowskiego.

Kierując się z miasteczka w głąb skansenu natknijemy się na precyzyjną rekonstrukcję drewnianej synagogi, która swoim rozmiarem i urodą może rywalizować o miano najpiękniejszego obiektu tego typu nie tylko w Polsce. Niedaleko od żydowskiej świątyni przy rozstaju dróg niedawno zlokalizowano niewielką cygańską chałupę, mającą na celu przypomnieć i uświadomić zwiedzającym, że do II wojny

światowej obszar ten zamieszkiwały liczne (prawie 10% ówczesnego społeczeństwa) rodziny osiadłych Romów Karpackich Romungro, zwanych w Polsce Bergitka Roma.

W poszczególnych chatkach, z każdego sektora, w tym także w domostwach ludności rusińskiej (między innymi sektor bojkowski i łemkowski), znajduje się wystrój i sprzęt z różnych epok, pasujących historycznie do danego obiektu i mieszkającej w niej społeczności. Szczególnymi pamiątkami po rusińsko/ukraińskich mieszkańcach tych okolic są trzy świątynie obrządku wschodniego z Grąziowej, Ropek oraz kaplica z Rosolina.

Cerkiew z **Grąziowej**, miejscowości leżącej na Pogórzu Przemyskim, znajduje się w sektorze bojkowskim. Umieszczono ją właśnie w tej części skansenu, gdyż jej archaiczna konstrukcja zbliżona jest do wielu cerkwi zachodniobojkowskich istniejących w przeszłości na obszarze polskich Bieszczadów. Świątynia z Grąziowej w przeszłości była parafialną cerkwią greckokatolicką pod wezwaniem Narodzenia Bogurodzicy. Cerkiew postawiono w 1731 r. z fundacji Hryhoryja Kolosterskiego za „odpuszczenie grzechów swoich i żony”. W MBL-u znalazła się w 1968 r. Drewniana świątynia jest trójdzielna, a w przeszłości była orientowana i posadowiona na kamiennej podwalinie. Nad babińcem znajduje się pomieszczenie, prawdopodobnie przedsynodalna kaplica, w której odprawiano nabożeństwa. Całość przykryta łamanymi dachami brogowymi. Cerkiew otaczają soboty wsparte na rysiach. Na nadprożu wejścia do babińca wyryto napis cyrylicą głoszący: „W Roku Pańskim 1731 miesiąca czerwca” i od strony nawy: „Na chwałę Jezusa Chrystusa wrzesień 1732”, powtórzone w prezbiterium. We wnętrzu zachowała się polichromia wykonana przez Stefana Paszeckiego. Niestety do naszych czasów nie zachował się oryginalny ikonostas z Grąziowej. Obecnie w muzealnym obiekcie wstawiono ikonostas pochodzący z cerkwi w Poździaczu na Łemkowszczyźnie pochodzący z 1777 r. W rzędzie ikon namiestnych znajduje się Chrystus Pantokrator i Matka Boża Eleusa, po prawej stronie ikona św. Paraskewy Wielkiej Męczennicy, zaś na miejscu ikony chramowej wyobrażenie św. Mikołaja Cudotwórcy. W rzędzie prazdnyków centralnie ikona Ostatniej Wieczery. W centrum rzędu Deesis ikona Chrystusa – trimorfon. Ikonostas wieńczy przedstawienia proroków i patriarchów Starego Testamentu i Golgota. Na antepediach znajdują się wyobrażenia Matki Bożej z dzieckiem siedzącej na tronie, obok niej śś. Antonii i Teodozjusza Peczerskiego i śś. Piotr i Paweł. Carskie wrota ażurowe, z ornamentem kwiatowym, na nich cztery medaliony z postaciami świętych ewangelistów. Na ościeżach Jan Chryzostom i św. Bazyle Wielki. W ościeżach drzwi diakońskich św. Szczepan i św. Wawrzyniec. Na ścianach nawy po stronie północnej znajdziemy ikony: św. Dymitra z Salonik, św. Onufrego, św. Bazylego Wielkiego, Matki Bożej w typie Hodegetrii, na południowej zaś: ikonę Chrystusa Pantokratora. Od strony zachodniej znajdziemy ikony: Narodzenia Bogurodzicy, św. Jana Chrzciciela oraz Zesłania Ducha Świętego. Na ścianach babińca zawieszono ikony apostołów, a także ikona Sądu Ostatecznego. Wierchy cerkwi zwieńczone są kutymi krzyżami greckimi z półksiężycem.

Cerkiew z Grąziowej w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku



Źródło: zbiory T. Koška

Z kolei w sektorze łemkowskim znajdziemy cerkiew wyjątkowej urody pochodzącą z Ropek. W przeszłości świątynia ta była greckokatolicką cerkwią filialną p.w. Narodzenia Bogarodzicy związaną z parafią w Hańczowej. Cerkiew początkowo datowana była, wg R. Brykowskiego, na 1759 r. Obecnie jednak, na podstawie badań dendrologicznych datę powstania świątyni określa się na 1801 r. Do czasu przeniesienia do MBL cerkiew kilkakrotnie remontowano, przy czym najważniejszy remont miał miejsce w 1891 r. Wstawiony został wówczas nowy ikonostas oraz wykonano polichromię całego wnętrza i przebudowano chór. Dokonano również nowego poświęcenia cerkwi ze zmianą wezwania z Narodzenia Bogarodzicy na Opieki Przenajświętszej Bogarodzicy.

Cerkiew w 1978 r. rozebrano z przeznaczeniem na odbudowanie jej na terenie MBL w Sanoku. Niestety złożona świątynia przeleżała w muzealnych magazynach blisko dwadzieścia lat i dopiero w 1996 r. rozpoczęto jej wznoszenie, które zakończyło się jesienią 1999 r.

Bryła cerkwi składa się ze zrębowej świątyni (narteksu, nawy i części ołtarzowej) oraz posadowionej nad babińcem wysokiej wieży o konstrukcji szkieletowej. W narteksie umieszczono nadwieszony chór obiegający pomieszczenie z trzech stron. Wnętrze świątyni pokryte jest polichromią wykonaną przez braci Bogdańskich z Jaślik w 1891 r. Nad nawą i częścią ołtarzową wznoszą się czworoboczne sklepienia zrębowe, wyprowadzone ze ścian budynku (tzw. „wierchy”), przedzielone poprzecznymi uskokami (1 nad częścią ołtarzową i 2 nad nawą). Każdy z nich jest pokryty deskami z ozdobnym, arkadowym fryzmem zwieńczonym profilowa-

nym gzymsem. Wierchy zakończone są cebulastymi kopułami z pozornymi wieżyczkami sygnaturkowymi i makowiczkami z żelaznymi krzyżami greckimi na półksiężycach. Nad pokrytym płaskim stropem narteksem wznosi się wysoka wieża o konstrukcji szkieletowej. Czterospadowy dach wieży, posiada z każdej strony półokrągłe podniesienie, zapożyczone z murowanej, barokowej architektury. Znajdują się pod nim tarcze pozornych zegarów, malowane na szalunku izbicy. Według typologii R. Brykowskiego cerkiew reprezentuje łemkowski typ północno-zachodni, czyli starszy wariant łemkowskich cerkwi.

Cerkiew z Ropok w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku



Źródło: zbiory T. Kośka

Obiekt w czasie przyjęcia go do skansenu znajdował się w bardzo dobrym stanie technicznym. W części zrębowej budynku wymienione zostały podwaliny i kilka belek ścian. W kilku przypadkach zastosowano wymianę belek z pozostawieniem cienkiej warstwy od strony wewnętrznej, na których zachowała się polichromia. W znacznie gorszym stanie zachowało się drewno wieży, które zostało wymienione w ok. 20%.

Ostatnią i zarazem najmniejszą z cerkwi w skansenie, jest świątynia z **Rosolina** pod wezwaniem św. Onufrego Pustelnika. W tym miejscu należy zwrócić uwagę, że tak właściwie obiekt ten jest kaplicą greckokatolicką. Jest to cerkiew orientowana, trójdzielna, zrębowa. Nawa i prezbiterium są równej wysokości, zaś narteks nieco niższy. Od północnej strony prezbiterium dobudowana jest zakrystia. Świątynia posiada tylko trzy okna umieszczone od strony południowej. Datowanie

obiekty oparte jest o inskrypcje fundacyjne, które zachowały się na elementach architektonicznych. Na wschodniej stronie belki tęczowej jest umieszczona data „1750 Anno”, natomiast na wewnętrznej ścianie tabernakulum, po prawej stronie widnieje napis „Cerkiew Postawiono Rok 1750 20 Juli”. Na tylnej ścianie tabernakulum znajduje się również informacja o wykonawcy: „Proszę o Zdrowaś Maryja za tego który cerkiew to y wszystko pobudował y Ołtarze wszystkie potrzeby Antoni”. We wnętrzu kaplicy znajdują się trzy, trójczłonowe ołtarze. Główny z przedstawieniem św. Onufrego Pustelnika, zaś boczne z św. Janem Nepomucenem po lewej stronie i św. Mikołajem Cudotwórcą po prawej. Na belce tęczowej umieszczona została grupa pasyjna, składająca się z ukrzyżowanego Chrystusa oraz stojących pod krzyżem postaci Matki Bożej Bolesnej i św. Jana Ewangelisty. Na południowej ścianie nawy dojrzeć można obraz epitafijny z przedstawieniem młodego szlachcica. W prawym górnym rogu obrazu umieszczono herb Leliwa, a w lewym zaś chorągiew ze św. Onufrym. Na filakterionie widnieje napis: „Na miłość Boską proszę o westchnienie. Po śmierci mojej o zdrowaś zmówienie za mnie wielkiego nędznego grzesznika: Narodzenie Roku 1728 dnia 5 listopada zmarł Roku 1750 20 kwietnia na miłość ukrzyżowanego Fundatora Ce (...)”. Są to najprawdopodobniej słowa nieznanego z imienia i nazwiska polskiego fundatora, zapewne ziemianina, zmarłego jeszcze przed poświęceniem cerkwi. Świątynia powstała po Synodzie Zamojskim, który zainicjował okres wzmożonej latynizacji w Cerkwi Unickiej. Wskazuje na to między innymi brak ikonostasu w świątyni jak i umiejscowiony na południowej ścianie ołtarz z przedstawieniem św. Floriana.

Cerkiew z Rosolina w Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku



Źródło: zbiory T. Koška

Międzybrodzie

Niedaleko od Sanoka nad Sanem leży miejscowość **Międzybrodzie**, w której znajduje się greckokatolicka świątynia parafialna pod wezwaniem Trójcy Świętej. Współcześnie świątynia użytkowana jest przez wiernych Kościoła rzymskokatolickiego. Cerkiew została zbudowana w latach 1899–1900, a jej fundatorem był Aleksander Wajcowicz. Międzybrodzka jednokopułowa świątynia to murowany, otynkowany, budynek postawiony na rzucie krzyża greckiego, z prezbiterium (wiwtarem) zamkniętym trójbocznie. W środku zachował się kompletny ikonostas z 1900 r. autorstwa Bogdanowicza ze Lwowa. Jest to niewielkich rozmiarów, trójsferowy ikonostas, w którym znajduje się tylko sześć ikon świątecznych-prazdnyków. Pozostałe „brakujące” umieszczono na bocznych ścianach nawy w formie polichromii. W lewym bocznym ołtarzu znajdziemy także współczesną ikonę Matki Bożej Pokrowy osłaniającą międzybrodzką cerkiew. Dodatkowo, na ścianach nawy dojrzymy piękną polichromię figuralną z przedstawieniami między innymi św. Olgi, św. Włodzimierza Wielkiego czy św. Cyryla i Metodego. Na kopule wyobrażenie sklepienia niebieskiego, a w jego centrum wyobrażenie Boga Ojca. W świątyni umieszczono także portret jej fundatora tj. dr Aleksandra Wajcowicza. Na obrazie tym, autorstwa Feliksa Bogdańskiego i znajdującego się na północnej ścianie narteksu, fundator cerkwi w swej ręce trzyma plany cerkwi. Cerkiew wieńczy duża, oktogonalna kopuła obita blachą i zwieńczona łacińskim krzyżem.

Cerkiew w Międzybrodziu



Źródło: zbiory T. Koška

Dopełnieniem cerkiewnego kompleksu jest stojąca przed nią murowana, również ośmioboczna dzwonnica, zwieńczona taką samą kopułą. Obok świątyni znajduje się niewielki cmentarz, na którym wyraźnie odznacza się grobowiec rodziny Dobrzańskich i Kulczyckich. W swej formie nawiązuje on do egipskiej piramidy, co było wyraźnym odniesieniem do orientalnych pasji dr Włodzimierza Kulczyckiego i jego syna – Jerzego.

Także na cmentarzu obok prezbiterium, znaleźć można nagrobek fundatora dr Wajcovicza. Choć pochodził on z Międzybrodzia to część życia spędził na zesłaniu za aktywny udział w powstaniu styczniowym. Po powrocie do rodzinnej wioski ufundował zarówno świątynię jak i plebanię oraz szkołę. Wieść gminna niósł, że fundacja cerkwi miała być ofiarą za jego rozwiązanie i grzeszne życie. Co więcej, miejscowi opowiadali, iż mimo kawalerskiego stanu dr Wajcowicz nie unikał miłosnych amorów i nawet na starość miejscowe dziewczyny zachodziły w ciążę od noszenia mu krowiego mleka.

Pierwsza wzmianka w źródłach na temat cerkwi w Międzybrodziu pochodzi z 1510 r. Według legendy, w czasie, gdy przymierzano się do budowy cerkwi wody Sanu wyrzuciły na brzeg stary dzwon cerkiewny pochodzący ze świątyni na górze Horodyszcz, o której wspominaliśmy wcześniej. Podanie mówi, że mieszkańcy odczytali to jako znak od Boga i postanowili w tym miejscu postawić świątynię. Inna wersja opowieści mówi, że dzwon wyorano na polu i w miejscu jego znalezienia postawiono cerkiew. Pewne jest, że współczesna cerkiew postawiona jest w miejscu starszej, zbudowanej w latach 1784–1794. Opisywaną świątynię mieszkańcy Międzybrodzia użytkowali do czasu powojennych wysiedleń. Potem użytkowali ją nieregularnie wierni Kościoła rzymskokatolickiego. W 1966 r. zamknięto ją, a pieczę nad nią miało sprawować Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanku. Mieszkańcy wioski nie zaakceptowali tego i nadal odprawiali w niej nabożeństwa. W 1973 r. cerkiew ostatecznie przekazano Kościołowi rzymskokatolickiemu.

Łodzina

Świątynia w **Łodzinie** to jedna z najpiękniejszych, najstarszych i najciekawiej umiejscowionych cerkwi w Polsce. W przeszłości była filialną cerkwią grecko-katolicką pod wezwaniem Narodzenia Bogurodzicy, a obecnie pełni funkcję kościoła rzymskokatolickiego. Cerkwiew zbudowano w 1773 r., remontowo ją zaś w 1875, 1900, 1977, a także w latach 80. XX w. Budynek cerkiewny ma konstrukcję zrębową, jest orientowany, trójdzielnny i szalowany gontem, częściowo posadowiony na podmurówce z naturalnego kamienia. Nad narteksem postawiono niewielką wieżyczkę. Świątynię przykrywa dach kalenicowy pokryty gontem. Nad prezbiterium widzimy dach wielopołaciowy. Nad nawą główną pozorna wieżyczka sygnaturkowa, nad prezbiterium makowiczka. Wieża nieco węższa od narteksu, wydzielona szerokim daszkiem okapowym. Prezbiterium jest zamykane trójbocznie. Pierwsza wzmiankowana cerkiew w Łodzinie wzmiankowana jest w pod datą 1552 r. W okresie międzywojennym znajdował się w cerkwi w Hłomczy dokument

z 1664 r., w którym właściciel Tyrawy, Łodziny i Dębnej Wojciech Kazimierz Koc opowiada o spustoszeniu cerkwi filialnej w Łodynie. Nie ma niestety informacji kto tego spustoszenia dokonał. Wspomina tylko, że ojciec Luka Kocowski postawił własnym kosztem nową cerkiew w Łodynie. W środku świątyni zobaczymy płaski strop, niestety w latach 80. XX w. nieestetycznie wykończony kasetonami z płyt i listewek. Ikonostas prawdopodobnie pochodzi z 1875 r., trójserfowy, z ikonami o charakterze rustykalnym. Ze względu na wyjątkowo małe wymiary i pastelowe kolory, oraz bardzo naiwne w formie ikony wygląda „bajkowo”. W ikonostasie zobaczymy m.in. ikony św. Mikołaja, Maryi z Dzieciątkiem w typie Hodegetrii, Chrystusa Pantokratora, św. Anny Samotrzeciej. Carskie wrota ażurowe z tondami, w których znajdziemy proroków Abdiasza i Melchizedeka w strefie Deesis. We wnętrzu również ikony z około połowy XIX w., pochodzące z cerkwi w Mrzygłodzie. Niestety wewnętrzne ściany, kiedyś ozdobione polichromią figuralną, zdobione boazerią. Po wysiedleniu ludności greckokatolickiej w 1947 r. świątynię przejął Kościół rzymskokatolicki. W 1965 r. cerkiew przekazano we władanie Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, które przeprowadziło remont świątyni. W późniejszym czasie nie doszło też do przekazania świątyni Kościołowi prawosławnemu pomimo prób podejmowanych przez część mieszkańców wioski. Ostatecznie w 1967 r. świątynię ponownie przekazano parafii rzymskokatolickiej w Mrzygłodzie.

Cerkiew znajduje się na końcu wsi na urwistej skarpie nad Sanem. Świątynię poprzedza cmentarz z licznym starodrzewiem, wśród którego znajdziemy kilkusetletni dąb, o którym wierni mówią, że jest zaledwie osiem lat młodszy od cerkwi. Na przycerkiewnym cmentarzu można znaleźć przykłady ciekawej kamieniarki.

Ulucz

Po drugiej stronie Sanu, niemal naprzeciwko Łodziny, znajduje się miejscowość **Ulucz**. Słynie ona z pięknej i bardzo starej drewnianej cerkwi pod wezwaniem Wniebowstąpienia Pańskiego. Świątynię zbudowano przed wiekami na szczycie wzgórza Dubnyk. W przeszłości wspomniane wzgórze znajdowało się mniej więcej w środkowej części wioski, dziś niestety niemalże już nieistniejącej. Do 1744 r. cerkiew wchodziła w skład bazylikańskiego monasteru. Później, przez kolejne wieki, była filialną cerkwią uluckiej parafii. Liturgie sprawowano w świątyni jedynie okazjonalnie, między innymi w święto patronalne cerkwi. Ta tradycja, mimo deportacji lat powojennych w ramach, których wywieziono większość mieszkańców wsi, jest nadal kontynuowana przez byłych mieszkańców Ulucza i ich potomków. Z okazji Wniebowstąpienia Pańskiego przyjeżdżają oni do Ulucza zarówno z różnych stron Polski jak i z granicy. Z uluckiego monasteru zachowała się tylko świątynia choć w skład kompleksu wchodziły także klasztorne zabudowania, dwie drewniane wieże, w tym brama – dzwonnica oraz druga nad tylnym wejściem w obręb murów klasztornych, także drewniane konstrukcje obwarowań. Jedną z wież strawił pożar przed II wojną światową,

drugą zaś rozebrano w 1947 r. W tym czasie zniszczono także przycerkiewny mur, a przez ściągniętą blachę z dachu cerkwi do wnętrza świątyni przez kilka lat lała się deszczówka i wpadał śnieg. W wyniku tego w dużej mierze zniszczeniu uległa polichromia z XVII w. Zasięg dawnego monasteru oznacza w terenie pozostałość kamiennego muru otaczającego świątynię i cmentarz. Cerkiewne schematyzy informowały, że cerkiew zbudowano w latach 1510–1517. Według badań dendrochronologicznych, wykonanych na pobranych z budowli fragmentach drewna, datę budowy świątyni wyznaczono na 1659 r. Pamiętać jednak należy, że cerkiew ze wzgórza Dubnyk w swej historii przechodziła wiele remontów i modernizacji. Ostatni znaczący remont rozpoczęto w 1958 r. staraniem nieocenionego ówczesnego dyrektora Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku Aleksandra Rybickiego. Najważniejsze prace remontowe i konserwacyjne prowadzone były w latach 1961–64.

Ulucka cerkiew jest drewnianą świątynią o konstrukcji zrębowej, orientowaną i zbudowaną z drewna jodłowego, usadowioną na podmurówce z łamanego kamienia. Cerkiew jest trójdzielna, o zamkniętym trójbocznie prezbiterium. Cała bryła została nakryta wielopołaciowym dachem. Cerkiew wyróżniają wyraźne soboty (okap) wsparte na ośmiu słupach z mieczami, znajdujące się od strony zachodniej. Od strony prezbiterium znajdują się dwa niewielkie pomieszczenie – diakonis i protesis. Do wnętrza cerkwi można wejść przez dwa wejścia umiejscowione od zachodu i południa. Prezbiterium i narteks nakryte są zrębowymi sklepieniami, nad nawą zbudowano zaś ośmioboczną kopułę zrębową z pendentywami.

Cerkiew w Uluczu



Źródło: zbiory T. Koška

W środku świątyni częściowo zachowała się cenna figuralna polichromia z XVII w. prawdopodobnie pochodząca z lat 1682–3. Przedstawia ona sceny Męki Pańskiej, rozmieszczone w sześciu rzędach i zwieńczone ukrzyżowaniem. U góry znajduje się scena Zmartwychwstania. Malowane są także pendentywy, na których znajduje się św. Łukasz i św. Mateusz. Postaci dwóch pozostałych ewangelistów namalowano poniżej pendentywów na ścianie. Pod postacią św. Mateusza, na północnej ścianie świątyni, widać zbiorowy portret fundatorów polichromii. Nad narteksem znajduje się interesujące sklepienie kolebkowe. Obecnie cerkiew pokryta jest gontem. Dolnych części ścian w najstarszych cerkwiach nie pokrywano, a przeciwnie stwarzano jeszcze przestrzeń pomiędzy dachem a bryłą świątyni, by zapewnić dobrą wentylację i zapobiegać gniciu drewna. Niestety o idei tej w późniejszych wiekach zapomniano.

W przeszłości we wnętrzu świątyni znajdował się piękny ikonostas, autorstwa Stefana Dżengałowycza i Michała Liszeckiego, z późnorenesansową dekoracją datowany na 1682 r. oraz carskie wrota z początku XVIII w. Ikony namiestne, cokoły, prazdnyki, ikonę Trimorphon z rzędu Deesis oraz Ukrzyżowanie wykonał prawdopodobnie po 1660 r. Joan Hyrowski. Przedstawienia apostołów z rzędu Deesis oraz ikony proroków są autorstwa Stefana Dżengałowycza i powstały w 1682 r. Ikonostas w 1997 r. przeniesiono do Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku, gdzie po rozmontowaniu jest obecnie ekspozycyjny.

W 1990 r. przed cerkwią odsłonięto krzyż i tablicę poświęconą księdzu Michałowi Werbickiemu, wybitnemu ukraińskiemu kompozytorowi muzyki liturgicznej, autorowi muzyki obecnego hymnu Ukrainy. Napis na tablicy głosi, że w tej wsi urodził się ów wybitny kompozytor. Między naukowcami do dziś trwają spory czy urodzony w 1870 r. przyszły duchowny i kompozytor przyszedł na świat, gdy jego ojciec był proboszczem w Uluczu, czy gdy pracował jeszcze w Jaworniku Ruskim, a w Uluczu spędził jedynie dzieciństwo. Z cerkwią i wzgórzem wiąże się szereg legend. Jedna z nich mówi, że gdy przygotowywano się do budowy świątyni, złożono budulec pod stokiem góry, w miejscu, w którym zamierzano ją postawić. W tajemniczy jednak sposób, jakaś niewyjaśniona siła przeniosła materiał na szczyt wzgórza. Sytuacja ta powtórzyła się trzykrotnie, gdyż mieszkańcy znosili drewno na dół, a ono wracało nocą na szczyt Dubnyka. W konsekwencji uznano, że to sam Bóg pokazuje wiernym miejsce, w którym powinna stanąć świątynia. W miejscu, w którym składano materiał na budowę cerkwi stoi dziś kapliczka. W przeszłości ze stoków wzgórza miała wypływać źródło o cudownych właściwościach. Aby z niego zaczerpnąć, do źródła odbywały się liczne pielgrzymki chorych z całej okolicy. Cudowna woda wyschła jednak, gdy wysiedlono miejscową ludność.

Na Dubnyku w czasie I wojny światowej chowano ludzi zmarłych na cholera, a w okresie międzywojennym usypano tu symboliczną mogiłę Siczowych Strzelców. Uporządkowaniem cmentarza zajęli się w ostatnich latach dawni mieszkańcy tej niezwyklej miejscowości.

Obecnie cerkiew jest filią Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. O otwarcie świątyni można prosić panią Dorotę Demkowicz mieszkającą w budynku na początku wsi od strony Dobrej.

W Uluczu istniała też druga, wspomniana już drewniana parafialna cerkiew, pod wezwaniem św. Mikołaja, zbudowana w 1925 r., w narodowym stylu ukraińskim. Rozebrano ją w 1947 r., co było „zasługą” miejscowego PGR-u. Podmurówkę po niej oraz przycerkiewny cmentarz można znaleźć ok. 300 m dalej, idąc w dół Sanu, w terenie całkiem już zajęтым przez las. Jednakże dojście do niej jest oznakowane. Istniało podanie, że nową, drewnianą cerkiew zbudowano tutaj w miejscu starszej, którą ludzie nazywali „białą”. Traktowano to raczej jako legendę, dopóki dwóch młodych badaczy, tj. Damian Nowak i Arkadiusz Żygadło, nie dotarło do fotografii, przedstawiającej piękną, murowaną, „białą” cerkiew obronną, podobną do najstarszej cerkwi w Polsce, z Posady Rybotyckiej. Okazało się, że na początku XX w. r. uluczanie, za zgodą władz, rozebrali tę starą, zaniedbaną już świątynię, nie podejmując się jej remontu, lecz decydując o postawieniu nowej. W ten sposób straciliśmy niestety bezcenny zabytek architektury sakralnej. Na miejscu prowadziła później badania Grupa MAGURYCZ, pod przewodnictwem Szymona Modrzejewskiego i nadzorem archeologicznym. Wstępnie zbadali oni fundamenty świątyni i przycerkiewny cmentarz. W jednym z uluckich przysiółków Hroszówka, zachowała się, odnawiana przez dawnych mieszkańców, kapliczka Archanioła Michała. Przy niej rozpoczynają się coroczne uroczystości, związane ze zjazdem uluczian.

Dobra Szlachecka

Kierując się od Ulucza w górę Sanu trafimy do miejscowości w **Dobra Szlachecka**, w której na początku wsi, na niewielkim wzgórzu górującym nad miejscowością znajduje się kolejna drewniana cerkiew w tej okolicy. Pierwotną cerkiew dobrzańską wzmiankowano już w 1433 r. Była to jednak cerkiew filialna parafii w Uluczu. Parafialną stała się dopiero 1 października 1886 r. Obecną, pod wezwaniem św. Mikołaja, wzniesiono w 1879 r. W 1944 r. podczas przejścia frontu świątynia została uszkodzona. Jeden z pocisków trafił wówczas centralną banię. Po wojnie uszkodzoną banię rozebrano, a dach załatano prowizorycznie blachą. Ten stan trwał aż do 2003 r., kiedy to miejscowa społeczność rozpoczęła remont świątyni. Na szczęście udało się uratować cenny zabytek, a odnowiona cerkiew wraz ze zrekonstruowaną banią przykuwa wzrok wdzięczną sylwetką. Świątynia jest typową budowlą zrębową, trójdzielną, orientowaną, oszalowaną deskami w pionie. Zachodni portal prostokątny z profilowanym nadprożem. Drzwi główne – klepkowe, współczesne cerkwi. Dachy dwuspadowe, kryte blachą. Nad nawą, prezbiterium i babińcem duże „banie” z pozornymi wieżyczkami sygnaturkowymi.

We wnętrzu świątyni zobaczymy płaskie stropy. Urody cerkiewnemu wnętrzu dodaje figuralna polichromia wykonana w latach 1899–1904 przez Antoniego i Michała Bogdańskich przy udziale Mikołaja Demkowicza. Autorstwa obu braci jest także ikonostas pochodzący z tego samego okresu. W środku znajdziemy także ciekawą kamienną kielichową kropielnicę z XIX w. Co ciekawe pod ołtarzem przechowywany jest stary, uszkodzony dzwon cerkiewny. Po 1946 r. cerkiew stała

się filialnym kościołem parafii rzymskokatolickiej z Mrzygłodu, pod wezwaniem Podwyższenia Krzyża Świętego.

Cerkiew w Dobrej Szlacheckiej



Źródło: zbiory T. Kośka

Odrębnym i chyba cenniejszym obiektem jest wolnostojąca wieża-dzwonnica bramna znajdująca się obok cerkwi. Zbudowano ją w XVII w. i prawdopodobnie przebudowano w XVIII w. Dolna część dzwonnicy jest murowana z kamienia, otynkowana i pobielona. To w tej części znajduje się brama przelotowa o otworach zamkniętych odcinkowo, sklepiona kolebkowo. Środkowa drewniana kondygnacja jest konstrukcji zrębowej, nakryta stropem. W przeszłości znajdował się tu ikonostas w typie archaicznym, z jednymi wrotami diakońskimi. Niestety ikonostas nie zachował się lecz w konstrukcji zachowały się otwory pod carskie i diakońskie wrota oraz pomieszczenie na ołtarz. W starej ustnej tradycji istnieje przekaz, że ta część w przeszłości stanowiła oddzielną cerkiew. Obecnie w źródłach znaleźć można informację, że była to kaplica, zapewne ze względu na jej niewielkie rozmiary. Być może jednak w legendzie jest ziarno prawdy, gdyż w tradycji prawosławnej nawet mała świątynia posiadająca ikonostas uważana jest za cerkiew. Tego typu wieże obecnie na ziemiach polskich są rzadkością, więcej ich znajdziemy na obszarach za wschodnią granicą Polski. W przeszłości jednak zapewne były popularniejsze. Dawniej nierzadko zdarzało się, że cerkiew miała oddzielny ikonostas i ołtarz ulokowany w nawach bocznych, lub co w drewnianych cerkwiach Galicji częstsze, na piętrze nad narteksem, a czasem właśnie w oddzielne wolnostojących

wieżach. Rozwiązanie to umożliwiała odprawianie dwu lub więcej nabożeństw w ciągu jednego dnia. Dopiero ustalenia synodu zamojskiego pozwalały, a nawet zachęcały do wstawiania w unickich cerkwiach bocznych ołtarzy, przez co greckokatolickie świątynie pozbawione ikonostasu upodobniały się do łacińskich kościołów. Ostatnia górna kondygnacja ma konstrukcję słupową, jest oszalowana i węższa. Na tym poziomie znajdowały się dzwony. Zewnętrznie kondygnacja środkowa i górna oddzielone są daszkiem pulpitym z facjatką od frontu, pobitym gontem. Górna kondygnacja z lekko nadwieszoną izbicą, z wyciętymi niewielkimi, trójkątnymi okienkami. Nakryta jest ona dachem namiotowym obitym gontem. Na wieży znajdują się dwa dzwony jeden z nich z herbem Leliwa i datą 1627. Cerkiew otacza kamienny murek i nagrobki z dawnego cmentarza przycerkiewnego. Tuż obok zachował się budynek dawnej plebani z XIX w.

Morochów

Stosunkowo najlepiej zachowana i zwarta społeczność ukraińska na Wschodniej Łemkowszczyźnie zamieszkuje w dolinie Osławy leżące po sąsiedzku wioski: **Morochów** i **Mokre**. W tej pierwszej miejscowości duchowym centrum dla mieszkańców jest świetnie zachowana drewniana cerkiew, którą opiekuje się niezwykle człowiek, lokalny proboszcz i dziekan – 100% Lemko z Bartnego – Julian Felenczak wraz ze swoją wspaniałą rodziną.

Morochowska cerkiew prawosławna pod wezwaniem Spotkania Pańskiego, wzniesiona została w 1837 r. Stała ona na miejscu starszej drewnianej świątyni, która uległa spaleni na początku XIX w. Do 1947 r. świątynia była cerkwią greckokatolicką. Budynek cerkwi w trakcie wojennych walk w 1944 r. uszkodzono. Po akcji deportacyjnej miejscowych grekokatolików cerkiew do 1956 r. służyła rzymskim katolikom. Od 1956 r. do miejscowości zaczęły powracać osoby z wysiedlenia i w raz z tymi, którym udało się uniknąć deportacji rozpoczęli starania o ponowne ustanowienie parafii greckokatolickiej w Morochowie. Władze jednak nie wydały na to zgody i ostatecznie mieszkańcy przeszli na prawosławie. Kilka lat później, w 1961 r., powołano do życia prawosławną parafię. W tym samym roku rozpoczęto także remont cerkwi, który zakończono w 1964 r. W latach 90. XX w. kontynuowano dalsze prace remontowe związane z dachem i elewacją, a także zrealizowano konserwację ikonostasu. W 2000 r. zbudowano obok świątyni słupową dzwonnica, doskonale wpisującą się w kompleks cerkiewny. Sam budynek cerkwi to drewniana, zrębowa konstrukcja, oszalowana pionowo deskami. Od strony zachodniej wieńczy budynek wieża konstrukcji słupowej. W bryle świątyni nie wyodrębniono narteksu. Prezbiterium zakończone jest prostą ścianą, do której od strony północnej dobudowano zakrystię, zaś od południowej składzik. W przyziemiu wieży znajduje się kruchta. Kolejne poziomy wieży oddzielone są okapowym daszkiem. Sam budynek cerkwi przykryty jest dwuspadowym dachem. Dach wieńczący wieżę jest dachem brogowym zwieńczony cebulastym hełmem z prawosławnym krzyżem. We wnętrzu zobaczymy płaskie stropy, a także ikonostas pochodzący z I poł.

XIX w. Ciekawostką we wnętrzu świątyni są neogotyckie łuki odchodzące od pilastrów do stropu w nawie głównej. W cerkwi zachowały się także starodruki ruskie z XVIII w. Świątynie można zwiedzać z miejscowym proboszczem lub jego żoną mieszkającymi obok na plebanii.

Cerkiew w Morochowie



Źródło: zbiory T. Kośka

Nieopodal Morochowa znajduje się nieistniejąca wioska **Zawadka Morochowska**, której mieszkańców w 1946 r. wymordowały polskie oddziały w tym jednostka Ludowego Wojska Polskiego. Zamordowanych w pacyfikacji pochowano w zbiorowym grobie na terenie wioskowego cmentarza.

Mokre

Obok Morochowa znajduje się wioska **Mokre**, którą również zamieszkuje liczna społeczność ukraińska. W miejscowości znajduje się murowana parafialna cerkiew greckokatolicka pod wezwaniem Przemienienia Pańskiego, którą zbudowano w latach 1991–1992. We wnętrzu świątyni znajduje się ikonostas z 1900 r. pochodzący ze wsi Stubniki leżącej pod Przemyślem. Trafił on tu ze składnicy ikon z Łańcuta na zasadzie depozytu. Współczesna cerkiew jest pierwszą w historii miejscowości. Budynek świątyni to zewnętrznie trójdzielna, kryta dwuspadowymi dachami kalenicowymi budowla. Nawę i dzwonicę wieńczą imitacje pozornych sygnaturek, babiniec zaś niewielka makowiczka. Obok świątyni zbudowano dzwonicę na rzucie prostokąta. Przy świątyni na pamiątkę 10-lecia parafii postawiono w 2002 r. krzyż.

Największym lokalnym świętem społeczności ukraińskiej jest „**Święto Kultury nad Oslawą**” urządane corocznie na początku sierpnia w Mokrem k. Sanoka. Jest ono organizowane od 1991 r. przez Związek Ukraińców w Polsce koło w Mokrem oraz **Zespół Pieśni i Tańca „Oslawiany”**. Sierpniowy festiwal w Mokrym przyciąga rzesze miejscowych oraz turystów, a wśród występujących pojawiają się artyści zarówno z Polski południowo-wschodniej, jak i zespoły z Ukrainy i Słowacji.

Wspomniany zespół „Oslawiany” działa od 1972 r. i jest jednym z najbardziej reprezentatywnych zespołów ukraińskich w Polsce. Jednym z inicjatorów jego powstania i długoletnim kierownikiem był Eugeniusz Mołyła. Kolektyw prezentuje nie tylko folklor z obszaru Łemkowszczyzny, ale także Bojkowszczyzny, Huculszczyzny, Zakarpacia i centralnej Ukrainy.

Podróżując z Mokrego w górę Oslawy dotrzemy do niewielkiej wioski **Wysochany**. W miejscowości tej przy głównej drodze stoi murowana greckokatolicka cerkiew z 1994 r. pod wezwaniem św. Paraskewii. Początkowo budynek miał służyć za kaplicę cmentarną, ostatecznie jednak został świątynią. Cerkiew jest zewnętrznie dwudzielna, pokryta dwuspadowymi dachami kalenicowymi obitymi blachą. Nawę wieńczy pozorna sygnaturka z greckokatolickim krzyżem. Do prezbiterium dobudowana jest zakrystia. W środku cerkwi zobaczyć można współczesny ikonostas autorstwa pani Marii Kroguleckiej. Z kolei na wewnętrznych ścianach świątyni zobaczymy polichromie. Miejsce budowy współczesnej świątyni nie jest przypadkowe, gdyż w przeszłości w tym samym miejscu istniała świątynia greckokatolicka z 1810 r. również pod wezwaniem św. Paraskewii. Była ona cerkwią filią parafii w Płonnej. Niestety stara świątynia została zniszczona jesienią 1944 r. Obecna podlega pod parafię w Mokrem. Przed cerkwią stoi dzwonnica parawanowa ze współczesnymi dzwonami.

Szczawne

Jadąc dalej w górę Oslawy trafimy do wioski **Szczawne**. Znajduje się w niej obecnie filialna cerkiew prawosławna pod wezwaniem Zaśnięcia Przenajświętszej Bogurodzicy. Do II wojny światowej była ona jednak parafialną cerkwią greckokatolicka. Drewniana świątynia zbudowana została w latach 1888–9, przez cieśle Hojsana pochodzącego z Płonnej. Odnowiono ją w 1925 r. Pierwsza wzmianka na temat cerkwi prawosławnej w Szczawnym pochodzi z 1492 r. Niestety w skutek pożaru nie dotrwała do bliższych nam czasów. Obecna świątynia ma konstrukcję zrębową, orientowaną i trójdziałną z prezbiterium zamkniętym trójbocznie. Nad narteksem ustawiono niewielką wieżę konstrukcji słupowo-ramowej o ścianach prostych. Wewnątrz cerkwi na ścianach zobaczymy polichromię wykonaną w ramach remontu z 1925 r. przez artystów: Pawła Zaporozskiego, Borysa Palin Pejła, Mikołaja Prasnyckiego, Jurko Krycha i Semena Ostapczuka z Kijowskiego Towarzystwa „Widrodzennia”. Co ciekawe, wspomniany Borys Palin Pejła był adiutantem samego Semena Petlury. W cerkwi znajdziemy także kompletny ikonostas pochodzący z XIX w. Cerkiew wieńczy dwuspadowy dach jednokalenicowy. Połacie

dachu obejmują wieżę po bokach. Od strony frontowej przyczołek, gzymsowany. Hełm wieży z pozorną, sześcioboczną wieżyczką sygnaturkową. Nad nawą kopulasta wieżyczka, nad prezbiterium pozorna wieżyczka sygnaturkowa. Ciekawe jest to, że jest to jedna z nielicznych w Polsce świątyni, która w dalszym ciągu nie posiada elektrycznego oświetlenia. W 1959 r. lokalne władze zamierzały dokonać rozbiórki cerkwi, ale udało się ją ocalić, między innymi dzięki staraniom miejscowej społeczności. Rozebrać ją mieli góralscy osadnicy, którzy pojawili się w miejscowości po deportowaniu poprzednich mieszkańców wioski. Zmobilizowani jednak przez jednego z nielicznie pozostałych po wysiedleniach dawnych gospodarzy wraz z nim zadeklarowali chęć powołania parafii prawosławnej, która w została powołana do życia w 1962 r.

Cerkiew w Szczawnem



Źródło: zbiory T. Kośka

Przed świątynią w 1889 r. zbudowano drewnianą trój kondygnacyjną dzwonicę o konstrukcji słupowej, oszalowaną pionowymi deskami. Budowlę nakryto namiotowym dachem z ośmiobocznym kopulastym hełmem. Obok świątyni zobaczymy także dwa krzyże. Jeden z nich został ustawiony w 1988 r. na pamiątkę 1000-lecia Chrztu Rusi Kijowskiej. Z drugim, z 2004 r., związana jest ciekawa historia. Krzyż ustawiono za zmarłych Konrada i Barbarę i całą rodzinę Oleksa i Solan. Część członków wspomnianych rodzin w II poł. XIX w., wraz z wielką falą migrantów z całej Galicji, trafiła za lepszym życiem do Pensylwanii. Krzyż ufundował potomek tych rodzin, który obecnie jest prawosławnym księdzem na Alasce w USA.

Obok cerkwi znajduje się także zabytkowy cmentarz, na którym odnajdziemy kamienny neogotycki nagrobek żony księdza Honoraty Petrownej Lewickiej zmarłej w 1882 r. Cmentarz w 2003 r. był remontowany przez Stowarzyszenie „Magurycz”. W najbliższym otoczeniu cerkwi znajduje się również kamień z wyrytą datą 1889 r. Według miejscowych opowieści w przeszłości miał on leżeć przy starszej świątyni. Podobno od spodu tego głazu wyryta jest data budowy tej wcześniejszej cerkwi.

Rzepedź

Poruszając się ze Szczawnego dalej w górę doliny Osławy trafimy do **Rzepedzi**, a w niej zobaczyć możemy grekokatolicką cerkiew św. Mikołaja Cudotwórcy będącą filią parafii z Komańczy. Pierwsza wzmianka o świątyni pochodzi z 1526 r. Po deportacji grekokatolików w latach 1950–60 pełniła funkcję rzymskokatolickiej kaplicy cmentarnej. W kwietniu 1960 r. obok świątyni znaleziono zakopany cerkiewny dzwon, który został zarekwirowany przez władze. Samą cerkiew ostatecznie w tym czasie zamknięto. W 1976 r. świątynia ponownie odżyła wypełniając się modlitwą grekokatolików, gdy rzymskokatolicki biskup przemyski Ignacy Tokarczuk wyraził zgodę na odprawianie w ciągu roku kilku nabożeństw w rycie wschodnim. W 1987 r. cerkiew ostatecznie wróciła do grekokatolików. Końcem lat 90. XX w. świątynie poddano gruntownemu remontowi.

Obecny budynek postawiono w 1824 r., a konsekrowano go w 1926 r., o czym informuje napis umieszczony na nadprożu wejścia głównego. Drewniana zrębowa cerkiew jest budowlą trójdzielną, orientowaną z zamkniętym trójbocznie prezbiterium. Od północy cerkiew posiada jedną zakrystię. Budynek cerkwi oszalowano gontem. W prezbiterium, nawie i babińcu zobaczymy namiotowe ortogonalne kopuły namiotowe. W świątyni umieszczono nadwieszany chór muzyczny z wygiętym parapetem. Na wewnętrznych ścianach zachowała się polichromia figuralno-ornamentalna z 1896 r. autorstwa Josypa Bukowczyka. W środku znajduje się także ikonostas wykonany na początku XIX w. i uzupełniony w 1896 r. Niestety do dzisiejszych czasów nie zachował się w wersji kompletnej. Choć ikony namiestne Bogurodzicy z Dzieciątkiem i Chrystusa Błogosławiącego pochodzą z czasu tworzenia ikonostasu to jednak zostały przemalowane w trakcie remontu z 1896r. W ikonostasie zobaczymy ażurowe carskie wrota w formie winnej lato-rośli. Pozostałe ikony pochodzą spod pędzla wspomnianego Josypa Bukowczyka. W neobarokowych ołtarzach bocznych znajdują się młodsze ikony. Świątynie wieńczy wielopłociowy dach o wspólnej kalenicy, zwieńczony trzema baniastymi, ośmiobocznymi pozornymi wieżyczkami syganturkowymi umieszczonymi nad narteksem, nawą i prezbiterium. Na cerkwi zobaczymy także kute krzyże z 1896 r. Według typologii autorstwa Ryszarda Brykowskiego rzepedzka cerkiew należy do typu północno-wschodniego łemkowskich cerkwi i jest jej wariantem bezwieżowym. Bywa on także zwany wariantem osławickim gdyż występuje współcześnie tylko w dolinie Osławy i Osławicy. Cerkiew z Rzepedzi obok cerkwi z Turzańska jest jedną z dwóch oryginalnych obiektów tego typu.

Cerkiew w Rzepedzi



Źródło: zbiory T. Kośka

Obok świątyni postawiono także dzwonnice. Być może pochodzi z okresu budowy świątyni, choć istnieją poszlaki wskazujące, że może być starsza. Dzwonnica o konstrukcji słupowo-ramowej posiada trzy kondygnacje oddzielone profilowanymi gzymsami. W najwyższej kondygnacji umieszczono prostokątne okienka. Ściany budowli są lekko pochylone ku środkowi. Dzwonnice oszalowano pionowymi deskami i wieńczy ją pozorna wieżyczka sygnaturkowa.

Świątynia wraz z sąsiednim cmentarzem otoczona jest murkiem wykonanym z naturalnego. Wśród nagrobków znajdziemy pochówek Stanisław Niezabitowski właściciela Rzepedzi i polskiego oficera z okresu Powstania Listopadowego. Znajdziemy tu także grób urodzonego w Rzepedzi w 1932 r. Teodora Majkowicza, czyli pierwszy wyświęcony po II wojnie światowej księdza greckokatolickiego, późniejszego (od 1996 r.) biskupa greckokatolickiej diecezji wrocławsko-gdańskiej.

Turzańsk

W pobliżu Rzepedzi znajduje się wioska **Turzańsk**, a w niej jedna z najwartościowszych świątyni wschodnich w tej części polskich Karpat. Mowa tu o filialnej cerkwi prawosławnej p.w. Michała Archanioła wpisanej na **Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO**. Do wojny świątynia funkcjonowała jako cerkiew greckokatolicka. Świątynię zbudowano w latach 1801–3. Pierwsza, niezachowana do dziś, świątynia w tej miejscowości pochodziła z 1526 r. Po powojennych wymiędleniach świątynię do 1961 r. użytkowali wierni Kościoła rzymskokatolickiego. W 1963 r. ludność łemkowska, której udało się wrócić z wysiedlenia w rodzinne strony zaprosiła księdza prawosławnego. Obecnie cerkiew jest trójdzielną orientowaną budowlą zrębową

z prezbiterium zamkniętym trójbocznie i dwoma zakrystiami. Przedświątelnia poprzeczająca babiniec ma konstrukcję słupowo-ramową. W prezbiterium, nawie głównej i narteksie zobaczymy kopuły namiotowe, ośmiopłocowe, w pozostałych pomieszczeniach zaś stropy płaskie. Chór muzyczny nadwieszony o wybrzuszonym parapecie. Na nim malowidło przedstawiające Chrystusa w łemkowskiej chyży oraz św. Włodzimierza i św. Olę. Ikonostas pochodzi z I poł. XIX w. i znajdziemy w nim ikony autorstwa Josipa Bukowczyka z 1895 r. W środku znajdziemy także neobarokowe ołtarze boczne z początku XIX w. W jednym z nich w polu głównym znajduje się XX w. ikona św. Mikołaja Cudotwórcy. Ikona ta przysłania jednocześnie ikonę Bogurodzicy ozdobionej metalową sukienką. W drugim ołtarzu znajduje się ikona Michała Archanioła. Niestety ikony Chrystusa Nauczającego i Bogurodzicy w typie Hodegetria oraz prazdnyki z ikonostasu zostały skradzione i zastąpiono je współczesnymi kopiami. Ciekawostką jest namalowana nad ikonostasem panorama gór. Dach wielopłocicowy o wspólnej kalenicy. Całość wieńczą trzy pozornie wieżyczki sygnaturkowe, z których środkowa jest największa. Nad dobudowanymi zakrystiami postawiono hełmy z pozornymi wieżyczkami sygnaturkowymi. Obok cerkwi znajduje się dzwonnica datowana na 1817 r. Jest ona trójkondygnacyjną budowlą o konstrukcji słupowo-ramowej i pochyłych ku środkowi ścianach. Na górze dzwonnicy hełm z wieżyczką z pozorną wieżyczką sygnaturkową. Mówi się, że wieża jest najwyższą wolnostojącą dzwonnicyą w polskich Karpatach. Świątynię i cmentarz otacza niewysoki mur z polnych kamieni. Przed cerkwią na pamiątkę 1000-lecia Chrztu Rusi ustawiono w 1988 r. krzyż. Podobnie jak opisana wyżej cerkiew w Rzepedzi, świątynię tą zalicza się do łemkowskich cerkwi w typie północno-wschodnim w wariantcie bezwieżowym.

Cerkiew w Turzańsku



Źródło: zbiory T. Koška

Komańcza

W nieodległej dolinie Osławicy leży miejscowość **Komańcza**, a w niej cerkiew parafialna pod wezwaniem Opieki Przenajświętszej Bogurodzicy. Obecna budowla powstała w latach 2008–2010 i jest kopią cerkwi strawionej pożarem w 2006 r. Tym samym cały poniższy opis odnosi się niestety do już nieistniejącego wnętrza i sakralnej budowli. Do wojną świątynia była cerkwią greckokatolicką. 10 czerwca 1961 r. po śmierci ks. Emiliana Kaleniuka świątynie została zamknięta. Dwa lata później w 1963 r. ponownie wypełnili ją wierni, ale tym razem prawosławni. Oryginalną świątynię zbudowano w latach 1800–1803 w miejsce starszej cerkwi z 1565 r., którą strawił pożar. Napis na jednej z desek z tyłu retabulum informuje o zakończeniu budowy ołtarza w 1803 r. Świątynię konsekrowano w 1804 r. Budowę zakrystii datuje się natomiast na okres po 1836 r. Remonty przeprowadzano w latach 1919–1955, 1970 oraz w 2001 r. Cerkiew jest budowlą zrębową, orientowaną, trójdzieloną, z prezbiterium zamkniętym trójbocznie. Dobudowana w późniejszym okresie od strony wschodniej zakrystia zwieńczona pozorną latarnią. Przed babińcem niewielki przedsionek konstrukcji słupowo-ramowej, przykryty dachem pulpitowym. W prezbiterium, nawie i babińcu kopuły namiotowe, ośmiopolowe, zaś w przedsionku płaski strop. Chór muzyczny nadwieszony. Spalony ikonostas z 1832 r. wykonany był przez Afanazego Rużiłowicza snycerza i malarza pochodzącego z Tucholszczyzny. W spalonym ikonostasie znajdowały się ikony autorstwa: Stefana Kowacza, Piotra Rużiłowicza, Marcina Melierowicza, Jaka Kulczickigo, Adama Gajkowskiego, Daniela Połumiackiego i Wasyla Kumaneckiego. Ciekawostką jest to, że ikonostas ten pochodził z cerkwi w Wołosiance na Zakarpaciu. Był to ikonostas czterosferowy, architektoniczny. W rzędzie ikon namiestnych umieszczony był św. Mikołaj, Bogurodzica z Dzieciatkiem w typie Hodegetrii, Chrystus Nauczający, Matka Boska Pokorowa. Carskie Wrota w formie tzw. Drzewa Jessego z sześcioma tondami. Przedstawiającymi czterech Ewangelistów oraz scenę Zwiastowania. Na ościeżach carskich wrót znajdował się św. Bazyli Wielki i Jan Chryzostom, a także nazwiska malarzy ikon. Na diakonskich wrotach: po lewej Aaron – w ościeżach dwaj diakoni, data 1832 i podpis Afanazego Różniłowicza, nad wrotami Ofiara Abrahama wykonana w 1934 r. Na prawych wrotach diakońskich zobaczyć można było proroka Abdiasza, na ościeżach dwóch diakonów, powyżej Ofiarę Kaina i Abła. Ołtarz w prezbiterium pochodził z 1803 r. z fundacji Grzegorza Dido. W polu głównym widoczna była Matka Boska z Dzieciatkiem w typie Marii Rzymskiej, będąca kopią cudownego obrazu z Werchraty-Krechowa k. Żółkwi. W tym samym typie była cudowna ikona Matki Bożej Łopieńskiej, znajdująca się obecnie w Polańczyku. Na zasuwie św. Bazyli Wielki, św. Grzegorz Wielki i św. Jan Chryzostom. W cerkwi był także ołtarzyk boczny z końca XVII w. W ołtarzach bocznych znajdowały się ikony św. Jana Ewangelisty i św. Mateusza z XVIII w. pochodzące z pobliskiej Dołżycy. W świątyni znajdowały się także ruskie starodruki z XVII i XVIII w. Obecną świątynię, podobnie jak tą spaloną, kryje dach wielopółciowy o wspólnej kalenicy zwieńczony czterema wieżyczkami podzielonymi ząbkowanymi gzymsami, z po-

zornymi latarniami. Największa z wieżyczek wieńczy nawę główną. Podmurówka osłonięta gotowym fartuchem.

Drewniana dzwonnica bramna słupowo-ramowa, trójkondygnacyjna, o ścianach pochyłych do wewnątrz, oszalowana deskami w pionie. Na niej namiotowy hełm z pozorną latarnią. Zbudowana została w 1834 r. i szczęśliwie nie ucierpiała w trakcie pożaru. Na drugiej kondygnacji okna okrągłe oraz jedno w kształcie prostokąta, na trzeciej prostokątne. Na wieży dzwon z 1882 r.

Według wspomnianej typologii cerkwi łemkowskich świątynia z Komańczy należy do typu północno-wschodniego w wariacie bezwieżowym. Gdyby nie pożar to oryginalna świątynia zapewne znalazłaby się na Liście UNESCO.

Cerkiew prawosławna w Komańczy



Źródło: zbiory T. Kośka

Kompleks cerkiewny otacza mur z polnych kamieni. Przy świątyni znajduje się także kilka nagrobków w tym także groby kapłanów ks. Wasilija Sanczyna, Joana Leszczyńskiego oraz Ilariona Wenhrynowycza. Przed cerkwią stoją dwa krzyże, po prawej poświęcony rocznicy Chrztu Rusi Kijowskiej, po lewej zaś 40-leciu prawosławnej parafii w Komańczy. Świątynia stoi na wzgórzu, po prawej stronie drogi wiodącej w kierunku Wisłoka, naprzeciwko drogi do Dołżycy, ok. 50 m od drogi głównej.

W Komańczy znajduje się także nowsza cerkiew greckokatolicka pod wezwaniem Opieki Bogurodzicy. Po zamknięciu cerkwi, opisanej wyżej, przez władze komunistyczne, grekokatolicy zostali pozbawieni miejsca, w którym mogliby odprawiać nabożeństwa. Od 1963 r. swoje nabożeństwa odprawiali w kościele rzym-

skokatolickim. Jednocześnie podejmowali jednak starania o budowę nowej świątyni. Niestety władze nie zgadzały się na to, argumentując, że niezarejestrowany legalnie kościół nie może wznosić własnych świątyń. Wierni jednak nie poddali się i używając fortelu wystąpili o zgodę na przeniesienie istniejącej i nieużywanej świątyni stojącej wówczas we wsi Dudyńce pod Sanokiem. Zgodę na przeniesienie ostatecznie uzyskano i w ten sposób postawiono nową cerkiew w Komańczy. Co ciekawe z dawnej dudynieckiej cerkwi wykorzystano tylko jej drewnianą konstrukcję tworząc z niej jedynie części nowej świątyni. Murowane „fundamenty” stanowią większość bryły. Budowa cerkwi miała miejsce w latach 1985–88 r. O ile o urodzie tak powstałej świątyni można mówić różnie, o tyle historia jej postawienia jest świadectwem czasów, w których niełatwo było modlić się we własnych świątyniach. Nowa cerkiew jest świątynią orientowaną, murowaną, z górną częścią drewnianą, zrębową, szalowaną gontem, o cechach narodowego stylu ukraińskiego. Nad nawą główną kopuła ośmioboczna na bębnie z pendentywami, nad pozostałymi częściami dachy dwuspadowe. Na stropie nawy oryginalna polichromia przedstawiająca Nowotestamentową Trójcę Świętą, pochodząca z cerkwi w Dudyńcach. Na tamburze polichromie współczesne cerkwi. Ozdobą świątyni jest ikonostas przekazany w depozyt ze składnicy ikon w Łańcucie i pochodzi prawdopodobnie z końca XIX w., jednakże, niektóre z brakujących ikon zostały uzupełnione współczesnymi kopiami. W bocznym ołtarzu po prawej stronie cudowna ikona Matki Bożej Pokrowy, po lewej święci Borys i Gleb, współczesna ikona namalowana przez panią Małgorzatę Dawidiuk z Przemyśla. W prezbiterium ikona Matki Bożej w typie Hodegetrii z XIX w., pochodząca z cerkwi w Wisłoku Dolnym. Po prawej stronie od ikonostasu ciekawa ikona Bogurodzicy, pochodząca z cerkwi w Śliwnicy, pod Przemyślem. W nawie, nieopodal opisanej ikony stoi feretron z ikoną Bogurodzicy. Na ścianie ciekawa, rzeźbiona w drewnie i nie malowana ikona Maryi będąca darem wiernych z Ukrainy. Ikonostas i ikony przyozdobione są rusznikami w typie karpackim i halickim, a ikony maryjne błękitnymi rusznikami maryjnymi.

W przyziemiu znajduje się świetlica i pomieszczenia gospodarcze. Na zachodniej ścianie narteksu, od strony zachodniej znajduje się tablica poświęcona rocznicy 1000-lecia Chrztu Rusi Kijowskiej oraz 400. lecia Unii Brzeskiej. Z tyłu cerkwi, od strony drogi stoi krzyż upamiętniający biskupów i duchownych pochodzących z tego terenu i zasłużonych dla Kościoła greckokatolickiego oraz prześladowanych w okresie powojennym. Świątynia stoi w centrum wioski, przy głównej drodze na Wisłok.

Wisłok Wielki

Kilkanaście kilometrów na północny-zachód od Komańczy leży **Wisłok Wielki**. W miejscowości tej na wzgórzu po północnej stronie drogi do Jaślisk zachowała się cerkiew pod wezwaniem św. Onufrego będąca obecnie kościołem rzymskokatolickim. Pierwsza wzmianka o cerkwi w tym miejscu znana jest z 1744 r. Miejscową parafię powołał do życia w 1752 r. chorąży koronny Józef Ossoliński. Świą-

tynię zachowaną do dziś zbudowano w latach 1850–3, a konsekrowano w 1854 r. W 1902 r. gont z dachu zastąpiono blachą, którą ufundował jeden z parafian po powrocie z Ameryki. Rolę kościoła cerkiew pełni od 1948 r. Gruntowny remont przeprowadzono w 1969 r. Także w ostatnich latach przeprowadzono kolejny remont obiektu, a staraniem ówczesnego proboszcza ponownie cerkiew pokryto gontem. Uchronione zostały także przed zniszczeniem i zapomnieniem nieliczne pamiątki lemkowski kultury materialnej, które zgromadzono w górnym pomieszczeniu wieży nad narteksem. Na belkach konstrukcji wieży nad narteksem widoczne ślady po próbach umieszczenia tam dzwonu. Na początku XIX w. próby tego typu podejmowane były w wielu drewnianych świątyniach. Drewniane konstrukcje okazywały się jednak zbyt słabe do stabilnego zawieszenia ciężkich i dużych cerkiewnych dzwonów i dlatego też przy większości cerkwi zachowały się także dzwonnice.

Cerkiew z Wisłoka Wielkiego jest zrębową budowlą, orientowaną, trójdziałną o nie wyodrębnionym w bryle babińcu, z prezbiterium zamkniętym trójbocznie. Do prezbiterium dostawione od północy i południa zakrystie. Nad narteksem znajduje się wieża o konstrukcji słupowo-ramowej. Babiniec otacza zachata pełniąca funkcje składziku. We wnętrzu świątyni znajdują się płaskie stropy. Na stropie nawy głównej scena zesłania Ducha Świętego. Na ścianach polichromia figuralna przemalowana w latach 80. XX w. Nad oknami umieszczono malowidła imitujące gotycki maswerk. Na belce pomiędzy nawą i narteksem znajduje się data ukończenia budowy, tj. 1845 r. Chór muzyczny przebudowano w XX w. Ikonostas z XIX w. W strefie ikon namiestnych znajdują się ikony: Maryi z Dzieciątkiem i Chrystusa oraz św. Mikołaja Cudotwórcy i św. Onufrego. W 1902 r. starsze ikony o tej samej tematyce przeniesiono z ikonostasu do prezbiterium a w ich miejscu umieszczono nowe, nawiązujące w formie bardziej do ikony klasycznej niż poprzednie. Był to bowiem okres renesansu ortodoksyjnej liturgii, architektury i sztuki cerkiewnej w kościele greckokatolickim. Niedawno starsze ikony powróciły znów na pierwotne miejsce, a późniejsze zawieszono w prezbiterium. Ikonę Chrystusa Nauczającego powieszono w babińcu, zaś ikonę Bogurodzicy w cerkwi greckokatolickiej w Komańczy. Ciekawostką jest fakt „niekanonicznego” układu ikony Maryi i Chrystusa, które zamieniono stronami. Stało się tak za sprawą proboszcza darzącego ikonę Bogurodzicy szczególną estymą. Z racji smagłej urody Matki Boskiej z ikony ksiądz nazywał ją Matką Boską Cygańską, dopatrując się pierwowzoru jej urody w jakiejś miejscowej piękności współczesnej artystce. Ikona ta ma ślad po przestrzeleniu z okresu II wojny światowej. Ażurowe carskie wrota złożone z ornamentów roślinnych, z tondami, w których zobaczymy Ostatnią Wieczerzę i czterech ewangelistów. Diakońskie wrota podobnie ażurowe z tondami przedstawiającymi Zwiastowanie i Chrystusa w ogródcu. Ikonostas nie posiada rzędu prazdników co jest rzadkością i świadczyć może o wyraźnej latynizacji unitów z okresu powstawania świątyni. Ołtarz za ikonostasem posiada baldachim wsparty na czterech kolumnach. W ołtarzu ikona Matki Bożej z Dzieciątkiem, pochodząca z końca XIX w. Dach dwuspadowy o wspólnej kalenicy. Połacie dachu otaczają po bokach konstrukcję wieży. Nad zakrystiami dachy pulpitarne. Od frontu gzymso-

wany, ścięty przyczółek a nad wejściem daszek trójspadowy. Na prezbiterium, nawie i babińcu pozorne wieżyczki sygnaturowe. W przedsionku znajduje się odlew żeliwnej figurki Matki Bożej, pochodzącej z cmentarza w Wisłoku Górnym. Przekazał ją kościołowi turysta, który wiele lat wcześniej znalazł ją podczas wędrowki po górach, a 2001 r. postanowił zwrócić ją prawowitym właścicielem. Cerkiew otacza cmentarz i mur z łamanego kamienia.

Przed świątynią pochodząca zapewne z końca XIX w. dwukondygnacyjna murowana dzwonnica na rzucie kwadratu. Kondygnacje podzielone są gzymsem, ozdobione podziałami ramowymi z fryzem kostkowym. Pokryta dachem namiotowym z cebulastym hełmem.

Wisłok Wielki jest także bardzo ważnym punktem na trasie naszej wędrowki śladami kultury rusińskiej i ukraińskiej na pograniczu polsko-słowackim z powodu **Republiki Komańczańskiej**. 3 listopada 1918 r. proboszcz w Wisłoku Górnym ks. Pantalejmon Szpylka znalazł w gazecie „Diło” informację o proklamacji Zachodnioukraińskiej Republiki Ludowej przez Ukraińską Radę Narodową. Z wiadomością tą udał się do ks. proboszcza z Wisłoka Niżnego Mychajła Tesli i po wspólnej naradzie wraz z wioskowym nauczycielem Hryciem Sudomyrem postanowili zwołać wiec mieszkańców Wisłoka Wyżnego i Niżnego, który odbył się jeszcze tego samego dnia. Ks. Pantalejmon Szpylka wyjaśniał ludziom, że w tak ważnej i doniosłej historycznej chwili powinni się oni włączyć w tworzenie państwa ukraińskiego. Wieczorem wysłano posłańców do sąsiednich wsi prosząc o przysłanie delegatów na zebranie w szkole w Wisłoku Dolnym zaplanowane na dzień następny. Na wiec przybyło siedemdziesiąt osób, po dwie z 35 wiosek. Wśród delegatów znaleźli się mieszkańcy: Czystohorbu, Przybyszowa, Karlikowa, Płonnej, Komańczy, Rzepedzi, Turzańska, Duszatyna, Prełuków, Maniowa, Woła Michowej, Balnicy, Smolnika, Szczawnego, Szczerbanówki, Solinki, Zubeńska, Żubraczego, Łupkowa, Wysoczan, Mokrego, Osławicy, Radoszyc, Mikowa, Dołżycy, Puław, Polan Surowicznych, Darów, Zawoja, Wernejówki, Surowic i Moszczańca oraz Wisłoka Dolnego i Górnego. Na wiecu powołano Powiatową Ukraińską Radę Narodową dla Powiatu Sanockiego ze stolicą w Wisłoku. Docelowo chciano ją przenieść do Sanoka, który wówczas był jednak zajęty przez oddziały polskie. Na czele Rady stanęli ks. Pantalejmon Szpylka, jego brat Teodor Szpylka, Iwan Kuciła oraz Hryć Sudomyr. Ten ostatni został również kierownikiem organu lokalnej administracji, czyli Komisariatu Powiatu Sanockiego w Wisłoku Wielkim. Powołano również do życia milicję obywatelską, której komendantem został były feldfebel CK armii komańczanin Andrij Kyr. Oddziały milicji liczyły do 1000 osób. W szkołach Rada wprowadziła naukę języka ukraińskiego. Końcem listopada 1918 r. doszło do pierwszych starć z polską milicją kolejową z Zagórza. Walki toczyły się głównie w okolicach Mokrego, Wysoczan i Szczawnego. Polacy mieli przewagę, ponieważ posiadali własny pociąg pancerny, wykonany naprędce w Sanockiej Fabryce Wagonów. Co ciekawe, również Łemkowie mieli swój prowizoryczny pociąg pancerny, zestawiony z wagonów towarowych obłożonych ceglami wypełniającymi przestrzeń pomiędzy podwójnymi ścianami. W dniach 15–17 grudnia doszło do

walk o wieś Szczawne, którą zajęli Polacy. Następnego dnia wieś odbiła milicja z Prełuk. Walki toczyły się też we wsi Kalnica. Ze względu na brak wyszkolonych kadr wojskowych Rada wysłała delegatów do obozu wojskowego, gdzie demobilizowano wojskowych. Ojcu Pantalejmonowi udało się namówić 12 ukraińskich podoficerów do podjęcia służby w szeregach „armii komańczańskiej”.

Akcja likwidacji łemkowskiego państewka rozpoczęła się 23 stycznia 1919 r. Pierwszy z polskich oddziałów nacierał z Bukowska na Wisłok Wielki, drugi przy wsparciu pociągu pancernego posuwał się z Zagórza w kierunku Komańczy. Akcja pacyfikacyjna przeprowadzona z zaskoczenia przebiegała stosunkowo szybko. Zajęto Wysoczany Szczawne i Komańczę. Milicja komańczańska przegrupowała się na górze Sokoliska i wyparła Polaków z Komańczy. Polakom udało się ją zająć dopiero po ściągnięciu odwodów. 25 stycznia zajęty został Łupków. Ostatnie walki toczyły się w Prełukach. Po skończeniu się amunicji wielu milicjantów i część ludności cywilnej przeszła do Cisnej oraz na Słowację do Habury. Przez kilka dni toczyły się jeszcze nieliczne walki, podejmowane przez oddział milicjantów ukraińskich przybyłych z Cisnej. Ksiądz Pantalejmon Szpyłka został co prawda aresztowany przez Czechosłowaków, ale ostatecznie nie został wydany stronie polskiej.

Radoszyce

W dolinie potoku Radoszanka, wpadającego do Osławicy, tuż pod głównym grzbietem karpackim leży wioska **Radoszyce**. Znajduje się w niej dawna, parafialna cerkiew greckokatolicka pod wezwaniem św. Dymitra pełniąca obecnie funkcję filialnego kościoła rzymskokatolickiego pod wezwaniem Matki Bożej Wspomożycielki. Pierwotna cerkiew w Radoszycach wzmiankowana była już w 1507 r. Obecną budowlę zbudowano w 1868 r., a konsekrowano w 1872 r. Odnowiono ją w latach 1897 i 1973. W okresie II wojny światowej była uszkodzona odłamkami pocisków, które podziurawiły dach, hełmy i urwany jeden z krzyży. Po wysiedleniu dotychczasowych mieszkańców wojsko wywiozło znaczną część wyposażenia cerkwi i trzy dzwony. W okresie od 1948 do 1961 r. świątynia służyła wiernym rzymskokatolickim. Następnie została zamknięta przez na polecenie Wydziału ds. Wyznań Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie. Mieszkańcy jednak wbrew woli władz użytkowali świątynię nadal, zerwawszy w 1966 r. płomby i kłódki. Cerkiew to drewniana świątynia zrębowa, orientowana, trójdzielna o niewyodrębnionym w bryle babińcu. Prezbiterium zamknięte trójbocznie, z zakrystią w przedłużeniu. Nad narteksem wieża konstrukcji słupowo-ramowej. Babiniec poprzedza przedsionek takiej samej konstrukcji. Chór muzyczny nadwieszony z malowidłami przedstawiającymi Łemkinie idące do radoszyckiej cerkwi – widoczna stara drewniana dzwonnica oraz Łemko siejący zboże. We wnętrzu stropy. Świątynię zdobi polichromia figuralno-ornamentalna. Ikonostas pochodzi z drugiej połowy XIX w., choć same ikony są z wieku XX. Brakujące ikony namiestne uzupełniono kopiami. W świątyni znajduje się także rokokowy ołtarzyk z XVIII w., z późniejszymi obra-

zami. Zewnątrz gzyms podokapowy i nadokienny. Oszalowana deskami w pionie. Budynek wieńczy dwuspadowy dach o wspólnej kalenicy z połaciami obejmującymi z boków wieżę. Od frontu ścięty, gzymsowany przyczółek. Wieżyczki z pozornymi latarniami nad wieżą, nawą i prezbiterium. Według klasyfikacji cerkwi łemkowskich R. Brykowskiego jest to typ północno-wschodni, wariant wieżowy. Cerkiew otoczona jest murem z łamanego kamienia. Przed cerkwią znajduje się parawanowa dzwonnica, dwukondygnacyjna, zbudowana prawdopodobnie z początku XX w.

Cerkiew w Radoszycach



Źródło: zbiory T. Koška

W bliskim sąsiedztwie wioski, przy drodze prowadzącej przez Przełęcz Radoszycką na Słowację znajdziemy **cudowne źródelko**. Powyżej wioski, przy samej drodze prowadzącej do granicy ze Słowacją, znajduje się omurowane kamieniem źródelko i nowa kaplica. Przed wojną znajdowała się w tym miejscu kapliczka Przenajświętszej Maryi Dziewicy, zbudowana w 1892 r. Według miejscowej legendy fundował ją proboszcz komańczański, za cudowne uzdrowienie córki. Dziewczyna ta, imieniem Dana, jak głosi podanie, miała powrócić do domu na wakacje, z Sanoka, gdzie pobierała nauki w szkole, a wykąpowszy się w rzece zapadła po kilku dniach na nieznaną chorobę skóry. Ponieważ nikt nie umiał pomóc dziewczynie, uciekła ona do lasu modląc się i oczekując śmierci. Wówczas to ukazała jej się Matka Boska, która nakazała jej obmyć się w pobliskim źródelku. Dziewczyna wykonała polecenie i po krótkim czasie choroba ustąpiła. Od tego czasu miejscowa ludność zaczęła otaczać czcią miejscowe źródelko,

uważając je za cudowne. Świąteczny kermesz odbywa się każdego roku w tym miejscu pod koniec czerwca.

Krosno

Krosno to jedno z ważniejszych miast leżących w bliskim sąsiedztwie granicy polsko-słowackiej. Miasto lokowano w połowie XIV w., w widłach rzek Wisłoka i Lubatówki, w najniższej części Kotliny Krośnieńskiej (Dołów Jasielsko-Sanockich). Dogodne położenie w śródgórskiej dolinie, nieopodal najniższej przełęczy w Karpatach (Przełęcz Dukielska 500 m n.p.m.) oraz szlaku handlowego z Rusi do Małopolski spowodowało, że było to w okresie staropolskim jedno z najbogatszych miast tej części kraju. Świadczy o tym nie tylko wielkość rynku, na którym kupcy polscy i zagraniczni dobijali licznych transakcji, ale też ilość i różnorodność wiekowych kamienic bogatego mieszczaństwa, z których najstarsze sięgają końca XV w. Fortyfikacje miasta, zaczęły powstawać już w czasach kaziemierzowskich, a ich rozbudowa i modernizacja trwała do XVIII w. O gospodarczym znaczeniu miasta świadczy również określanie go niegdyś mianem „Parva Cracovia” (Mały Kraków) oraz fakt, że rycina z panoramą miasta umieszczona została w słynnym dziele G. Brauna i F. Hoghenberga *Civitates orbis terrarum*, wydawanym w Kolonii w latach 1575–1618, które prezentowało najznacześniejsze miasta Korony Polskiej.

Ważniejsze zabytki Krosna to:

1. Późnogotycki kościół farny pod wezwaniem Św. Trójcy z bogatą polichromią i wyposażeniem wnętrza, które powstawało od XVI do XIX w. Obok niego znajduje się wczesnobarokowa dzwonnica, wzniesiona w latach 1637–1651 z fundacji Wojciecha Roberta Porcjusza z trzy dzwonami: Urban, Jan i Marian. Największy z nich Urban posiadający w obwodzie 490 cm, jest jednym z największych dzwonów w Polsce.
2. Kościół i klasztor OO. Franciszkanów wzniesiony na przełomie XV i XVI w. W 1591 r. został rozbudowany przez Jerzego Mniszcha. We wnętrzu bogate wyposażenie z różnych okresów dziejów świątyni. Na szczególną uwagę zasługuje tzw. „Kaplica Oświęcimów”, zbudowana w latach 1647–48 przez Stanisława Oświęcima, dworzanina króla Władysława IV. Pomimo tragicznego pożaru, jaki dotknął świątynię w 1872 r., nadal jest to jeden z najpiękniejszych i najcenniejszych kościołów Podkarpacia.
3. Pałac Biskupi – stojąca tu pierwotnie rezydencja biskupów przemyskich z XV w. została w 1626 r., darowana przemyskiej kapitule, ta zaś sprzedała budynek w 1630 r. kasztelanowej połanieckiej Zofii z Ligęzów Skotnickiej, która w latach 1638–46 dokonała jego rozbudowy. W II poł. XIX w. wzniesiono murowane skrzydło północne. Mieści się tu obecnie Muzeum Podkarpacie.
4. Budynek dawnego kolegium jezuickiego z lat 1660–67, z fundacji Stanisława Żarembki.

5. Zabudowa mieszczańska starówki – XV–XIX w.
6. Drewniany kościół pod wezwaniem św. Wojciecha. Wzniesiony został w połowie XV w. za Wisłokiem, na tzw. Przedmieściu Górnym, na miejscu, w którym według legendy, odpoczywał św. Wojciech podczas podróży z Pragi do Gniezna. Przebudowywany w późniejszych wiekach.
7. Pozostałości murów miejskich z XV w.
8. Kościół i klasztor OO. Kapucynów z lat 1771–1811, wzniesiony z fundacji Jana Klemensa Branickiego, braci Jaworskich, Adama Ignacego Lewickiego i Innocentego Bartha.

Muzea:

1. Muzeum Rzemiosła w Krośnie, ul. Piłsudskiego 19 – we wnętrzu stała wystawa *Dzieje rzemiosła Polski południowo-wschodniej*. Wystawy czasowe organizowane są w *Piwnicy Pod Cieniami*, ul. Rynek 5
2. Muzeum Podkarpackie – ul. Piłsudskiego 16. W salach Muzeum prezentowane są ekspozycje stałe: *Historia oświetlenia* (z największą kolekcją lamp naftowych w Europie), *Pradzieje Podkarpacia*, *Z dziejów Krosna i regionu*, *Portret indywidualny i zbiorowy (XV–XX w.)*, *W kręgu twórców krośnieńskich XIX i XX w.*, *Szkło podkarpackich hut*.
3. Muzeum Misyjne Sióstr Klawerianek – działające od 14 grudnia 2002 r. Muzeum prezentuje zbiory przywiezione zarówno przez siostry pracujące na misjach, jak i подарowane przez innych misjonarzy duchownych i świeckich.
4. Muzeum Motoryzacji – działające przy Zespole Szkół Mechanicznych – ul. Tysiąclecia 5. Powstało w 1991 r. Gromadzone są tu stare motocykle, motorowery i samochody odrestaurowane przez młodzież ZSM w Krośnie. W kolekcji znajduje się: 21 motocykli, 16 motorowerów 13 samochodów (Warszawa, Syrena, Zastawa, Moskwicz, Skoda i Trabant).
5. Największą chlubą miasta jest nowoczesne Centrum Dziedzictwa Szkła (ul. Blich 2), w którym można zarówno podziwiać jak i nauczyć się (a przynajmniej spróbować) samodzielnego wykonywania szklanych „cudów”. Można tu również nabyć wspaniałe wyroby miejscowych hutników, gdyż miasto ma długie i bogate tradycje hutnicze.

Doskonałą placówką popularyzującą kultury lokalnego pogranicza jest Regionalne Centrum Kultury Pogranicza (ul. Kolejowa 1). Instytucja ta jest organizatorem wystaw, zajęć, warsztatów, koncertów oraz cyklicznych imprez propagujących bogactwo kultury regionu, położonego na pograniczu polsko-słowacko-ukraińskim. Ostatnio także powołano do życia Etnocentrum Ziemi Krośnieńskiej, które bardzo szybko wpisało się na kulturalną mapę regionu i które stara się swymi działaniami przywracać pamięć o ludowych tradycjach ziemi krośnieńskiej.

Zwiedzanie miasta w poszukiwaniu rusińskich i ukraińskich elementów warto rozpocząć od przybliżenia sylwetki **Pawła z Krosna**, zwanego też Ruthenuse (czyli Rusinem) noszącego naprawdę nazwisko Procler. Urodził się on w Krośnie

ok. 1470 r. Od 1491 r. studiował w Krakowie, by następnie kontynuować naukę na Uniwersytecie w Greifswaldzie, jednym z najstarszych niemieckich i europejskich uniwersytetów. Zdobył tam stopień bakałarza, a po powrocie do Krakowa w 1506 r. został magistrem. Rozpoczął tutaj wykłady z literatury klasycznej. Powstały wówczas napisane po łacinie m.in. *Elegie na zgon profesora Akademii Krakowskiej Wacława z Szamotuł* i szereg wierszy religijnych. Opracował i wydał zbiór satyr Persjusza, do którego napisał wstęp. W 1508 r., gdy miasto nawiedziło morowe powietrze w obawie o życie i zdrowie wyjechał na Węgry, a następnie do Wiednia. Podczas emigracji wydał w 1509 r. swój pierwszy zbiór wierszy *Panegyrici ad divum Ladislaum... et sanctum Stanislaum... et pleraque alia connexa carmina*.

W 1511 r. powrócił do nadwiślańskiego grodu, podejmując się wykładów z literatury rzymskiej. Dwa lata później został przyjęty do Senatu Uniwersytetu Krakowskiego. W tym samym roku opracował i opublikował dwie tragedie Seneki. Zmarł w Nowym Sączu, w 1517 r.

Ogromną część jego twórczości stanowią utwory o tematyce religijnej. Pisał, będąc pod silnym wpływem średniowiecznych apokryfów, legend i modlitw. Tworzył także utwory okolicznościowe np.: *Epitafium na ślub króla Zygmunta I z Barbarą Zapolya*, poemat z okazji Zjazdu Wiedeńskiego. W poemacie *Victoria a Sigismundo rege a. 1514 e Moschis relata* opiewał zwycięstwo Zygmunta I Staroego pod Orszą odniesione w 1514 r. nad wojskiem moskiewskim.

Nie zrywając w twórczości ze średniowiecznymi korzeniami i inspiracjami, używał im nowego renesansowego ducha i kształtu. Był zwolennikiem reformy edukacji w duchu europejskiego, szczególnie włoskiego odrodzenia.

Krosno na naszej trasie ważne jest także między innymi dlatego, że to w tym mieście było główne skupisko ukraińskich oficerów, żołnierzy i intelektualistów, będących uciekinierami po wojnie polsko-bolszewickiej (podczas której wojska ukraińskie walczyły u boku polskich). Później duża część z nich przeniosła się do Krakowa. 3 października 1939 r. zorganizowali oni właśnie w Krośnie konferencję, które skierowały do okupacyjnych władz niemieckich postulaty:

1. Odnowienia zlikwidowanych i otwarcia nowych świetlic „Proświty”,
2. Uruchomienia ukraińskiego szkolnictwa w tym ukraińskiego gimnazjum w Sanoku, Jarosławiu, Krynicy i Chełmie,
3. Uruchomienia ukraińskiego uniwersytetu lub przynajmniej ukraińskiej katedry w Krakowie,
4. Utworzenia ukraińskiej spółdzielczości i „Komitetu”, który miałby kierować życiem Ukraińców i reprezentować ich przed Niemcami,
5. Zlikwidowania Apostolskiej Administracji Łemkowszczyzny i połączenia jej terenu z diecezją przemyską, lub powołanie na Administratora proukraińskiego ks. Iwana Kaczmarę.

Niemcy zgodzili się tylko na utworzenie Ukraińskiego Centralnego Komitetu, którego kierownictwo powierzyli prof. W. Kubijowyczowi. Powstały również komitety terenowe, które przekształciły się w Ukraińskie Komitety Pomocy. Powo-

łano Ukraińskie Towarzystwa Oświatowe. Ukraińskie Komitety Pomocy powstawały niemal w każdym mieście powiatowym: Sanoku, Krośnie, Krynicy, Nowym Sączu i Gorlicach oraz w Dukli.

Krasna

Na północ od Krosna do końca II wojny światowej istniało kilka wiosek zamieszkałych przez ludność ruską i ukraińską. W literaturze określa się ją czasem nazwą Zamieszkańców, ale także teren ten określa się mianem Rusi Krośnieńskiej. Nie sposób w tym miejscu opowiedzieć o wszystkich tych miejscowościach, ale o jednej na pewno warto. W miejscowości **Krasna** w przeszłości funkcjonowała greckokatolicka świątynia parafialna, do której należała również Lutcza. Cerkiew p.w. Archanioła Michała zbudowana została w latach 1912–14 r. według projektu wybitnego lwowskiego architekta Wasyla Nahirnego. Ten wspaniały murowany obiekt, pełniący dziś funkcję kościoła rzymskokatolickiego, reprezentuje ukraiński historyzm przełomu XIX i XX w. W przeszłości we wsi działała czytelnia „Proswity”. Po wojnie, mieszkańców Krasnej wysiedlono na Ukrainę, do wiosek Koroliwka i Muszkatiwka na Podolu. W miejscowości tej urodziło się kilku znanych działaczy zarówno łemkowskich jak i ukraińskich. Jednym z nich był **Iwan Rusenko**, który przyszedł na świat 15 sierpnia 1890 r. w ubogiej rodzinie z Krasnej. Po ukończeniu nowosądeckiej Bursy pracował jako nauczyciel. W przededniu I wojny światowej w 1913 r. został powołany do służby wojskowej, podczas wojny zaś walczył na froncie serbskim i włoskim. Po jej zakończeniu wrócił w rodzinne strony i nadal pracował jako nauczyciel, ucząc w okolicznych szkołach w tym także w Lutczy i Strzyżowie. Po wysiedleniu mieszkańców Rusi Krośnieńskiej do USRR w 1946 r. zamieszkał w Koroliwce pod Tarnopolem. Również tam pracował jako nauczyciel. W nowej ojczyźnie zaczął pisać wiersze i dramaty ukazujące się jednak tylko w USA. Jego twórczość przepełniona była tęsknotą i szacunkiem do jego własnej małej ojczyzny Łemkowszczyzny. Z utworów Rusenki przepijało ogromne przywiązanie do rodzinnych stron z ich beskidzkim krajobrazem i miejscami zapamiętanymi z dzieciństwa i młodości. W wielu utworach obecni byli także Romowie, nieco zapomnieni mieszkańcy Łemkowszczyzny. Poeta nierzadko wspominał o nich podziwiając ich sposób życia, pełen pieśni, zabawy i muzyki. Oczywiście jego wizja była mocno wyidealizowana, niemniej jednak Rusenko znał ich życie z autopsji, często z nimi przebywając. To właśnie od nich nauczył się gry na skrzypcach.

Rusenko napisał *Karpatoruski Bukwar Wania Hunianky*, będący jednym z pierwszych podręczników do nauki łemkowskiego (rusińskiego) alfabetu. Dla większej atrakcyjności elementarz wypełnił rysunkami swojego autorstwa. I. Rusenko znany był również jako utalentowany malarz i rysownik. Jego prace są niejako dokumentem przemijających obrazków z Łemkowszczyzny, jej mieszkańców i ich kultury. Rusenko zmarł 10 stycznia 1960 r. w Koroliwce koło Czortkowa. Co ciekawe, już po śmierci stał się łemkowskim wieszczem narodowym.

Z Krasnej pochodziła **Klaudia Aleksowycz** urodzona 20 lutego 1830 r. Szybko osierocona trafiła na wychowanie do wuja grekokatolickiego biskupa Fomy Polańskiego. Pod jego opieką ukończyła w Przemyśle kurs pedagogiczny. Była aktywną działaczką społeczną, założycielką towarzystwa *Ruskich dam* we Lwowie, aktywną działaczką *Towarzystwa im. Kaczkowskiego* oraz *Towarzystwa Muza*. Pisała także sceniczne sztuki np. *Zamoroczenaja – Otumanionia*, opowiadania i bajki np. *Zaklatyj medwid*, ballady. Zmarła 15 października 1916 r. Pochowana została w grobowcu galicyjskich pisarzy i dziennikarzy na Cmentarzu Łyczakowskim we Lwowie.

W Krasnej 12 kwietnia 1923 r. urodził się także **Orest Zilyński**. Zmarł 14 lipca 1976 r. w Svidniku na Słowacji. Czeski i ukraiński slawista, literaturoznawca i folklorysta, filolog, działacz społeczny. Syn Profesora Zilyńskiego. Autor ponad 200 prac naukowych, artykułów i recenzji. Jego ojcem był **Iwan Zilyński** urodzony 22 maja 1879 r. również w Krasnej, zmarły 20 kwietnia 1952 r. w Pradze. Był ukraińskim językoznawcą, profesorem Uniwersytetu Jagiellońskiego i Uniwersytetu Karola w Pradze.

Rymanów Zdrój

Niedaleko od Krosna znajduje się również niewielkie miasteczko **Rymanów Zdrój**. Znajdując się w pobliżu pogranicza dawnego osadnictwa polskiego i ruskiego, siłą rzeczy było ono świadkiem dziejów także interesującej nas grupy.

10 lutego 1934 r. Dekretem Świętej Kongregacji dla Kościoła Wschodniego, powołana została do życia nowa struktura administracji kościelnej na Łemkowszczyźnie nazwana mianem **Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny**. Została ona wyodrębniona z grekokatolickiej diecezji przemyskiej i uzależniona bezpośrednio od Stolicy Apostolskiej.

Już w 1933 r. Łemkowie orientacji karpato-rusińskiej domagali się utworzenia przez Watykan odrębnego biskupstwa dla łemkowskich grekokatolików, któremu podlegaliby wierni z diecezji przemyskiej, którzy nie chcą być uznawani za Ukraińców. W tym czasie podjęto starania w tym kierunku u Nuncjusza Apostolskiego w Warszawie, który przebywał w lipcu 1933 r. w Krynicy na wypoczynku. Latem tego roku doszło do spotkania delegacji starorusińskiej w Krynicy z kardynałem Hlondem, który obiecał im wsparcie dla łemkowskich starań. Również na łamach czasopisma *Łemko, Zemlia i Wola* i *Russkij Hołos* zaczęło się pojawiać coraz więcej artykułów krytycznie oceniających działania przemyskiego biskupa Jozafata Kocyłowskiego i proukraińskich księży na Łemkowszczyźnie. Oczywiście również przedstawiciele polskich władz dostrzegli korzyści z utworzenia nowej jednostki administracyjnej, niezależnej od Przemyśla. Mieli świadomość, że powołanie jej zmniejszy wpływy środowisk ukraińskich na Łemkowszczyźnie.

Nowoutworzona jednostka administracyjna objęła swym zasięgiem dekanaty: bukowski, gorlicki, grybowski, dynowski, dukielski, krośnieński, muszyński, rymanowski i sanocki. Nie objęła zaś łemkowskiego dekanatu łupkowskiego, który pozostał pod władaniem biskupa Kocyłowskiego.

Watykan mianował na to stanowisko administratora ks. dr Mikołaja Nahorianśkoho, grekokatolickiego kapelana Wojska Polskiego. Nie przyjął on jednak nominacji wymawiając się problemami zdrowotnymi. Ostatecznie w grudniu 1934 r. na stanowisko powołano ks. dra Bazylego Maściucha. Pierwszego Administratora Apostolskiego powitano uroczystie 18 stycznia 1935 r. na sanockim dworcu kolejowym. Ks. Maściuch rozpoczął rządy inauguracyjnym nabożeństwem w Sanoku, podczas święta Jordanu 19 stycznia 1935 r. Administrator, zgodnie z umową rządu z Watykanem zamieszkał w **Rymanowie Zdroju**, gdzie hr. S. Potocki wydzierżawił na ten cel **willę „Opatrzność”**. Administrator od razu rozpoczął prace nad reorganizacją struktur kościoła na Łemkowszczyźnie. Sprowadził także zakon oo studentów do Florynki, w celu przeciwdziałania rozwijającemu się tu prawosławiu. Deklarował się jako zagorzały Karpatorusin. Starał się zastąpić księży proukraińskich zwolennikami opcji narodu karpatorusińskiego. Zmarł krótko po objęciu funkcji Administratora bo już 12 marca 1936 r.

Równie zagorzałym Karpatorusinem był kanclerz Administracji ks. Jan Polański, za przyczyną którego powstała we Wróbliku Szlacheckim szkoła diakonów. Podczas choroby Administratora i po jego śmierci to on zarządzał strukturami cerkwi na Łemkowszczyźnie.

13 lipca 1936 r. powołany został na funkcję Administratora Apostolskiego ks. dr Jakub Medwecki. Pracę rozpoczął ingresem w Rymanowie Zdroju 2 października 1936 r. Podobnie jak poprzednik był zdeklarowanym Karpatorusinem, wspierającym finansowo działalność czytelnicy im. Kaczkowskiego. Współpracował z rusińskim czasopismem *Łemko* i nakłaniał również księży do podobnych działań. Założył i współfinansował tygodnik *Werchowyna*. Z powodu braku kolei w Rymanowie Zdroju i dobrego kontaktu z wiernymi, a także ze względów prestiżowych i politycznych starał się o przeniesienie swojej siedziby do Sanoka. 30 października 1937 r. rząd polski i nuncjusz apostolski wyrazili na to zgodę. Urzędowanie w Sanoku rozpoczął ks. Medwecki 1 maja 1938 r. Na jego siedzibę przeznaczono tzw. Willę Reichlowej, którą wydzierżawiono w tym celu. Powodem przeniesienia Administratora z Rymanowa do Sanoka, a nie np. konkurującej z nim o miano „stolicy Łemkowszczyzny” Krynicy, była również chęć zniwelowania działalności Łemków-Ukraińców, którzy w tej części Łemkowszczyzny mieli znacznie większe poparcie niż na zachodzie.

Ks. Medwecki zarzucał bp. Jozafatowi Kocyłowskiemu bezprawne posługiwanie się tytułem „Biskupa Sanoka” gdyż od początku dążył do przekształcenia Administracji Apostolskiej w oddzielne, łemkowskie biskupstwo sanockie. Ks. Medwecki zmarł na cukrzycę w szpitalu w Krakowie 27 stycznia 1941 r.

Jego następcą został nominowany 3 lutego 1941 r. ks. Aleksander Malinowski. W przeciwieństwie do poprzedników był on zdeklarowanym Ukraińcem. W grudniu 1943 r., ze względu na zbliżający się front przeniósł się z Sanoka do Krynicy. W 1945 r. Administrator na krótko przenosi się z Krynicy do Wróblika Szlacheckiego, a następnie wrócił do Sanoka. Jesienią tegoż roku przeszedł przez Czechosłowację do Austrii, a stamtąd udał się do Wielkiej Brytanii, w której zmarł 19 listopada 1947 r. Przed opuszczeniem Krynicy zarząd Administracją Apostol-

ską przekazał trzem, nowomianowanym Wikariuszom Generalnym ks. Andrzejowi Złupko, ks. Janowi Pidharbijowi i ks. Stefanowi Jadłowskiemu. Ostatecznie struktury Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny przetrwały do 1947 r., tj. do zakończenia przesiedleń związanych z realizacją Akcji „Wisła”.

Zydranowa

Na ziemi krośnieńskiej śladów rusińskich i ukraińskich znajdziemy bezliku. Jednym z takich miejsc jest **Zydranowa** niewielka, przygraniczna wioska łemkowska, która podobnie jak inne w Beskidzie Niskim dotknęły przymusowe przesiedlenia lat 1945–47. To właśnie w tej miejscowości jeden z łemkowskich gospodarzy, któremu udało się powrócić z wygnania, Teodor Gocz wbrew wszystkim przeszkodom i trudnościom, z którymi borykał się wczasach PRL i III RP, odtworzył, uwiecznił i zachował rusińską kulturę swojej wsi i tej części Łemkowszczyzny. Jego dzieło **Skansen Kultury Łemkowskiej** w Zydranowej powołany do życia został w 1968 r. Muzeum przez wiele tak było inicjatywą całkowicie prywatną, utrzymywaną wyłącznie ze środków założyciela. Początkowo była to **Izba Pamiątek Kultury Łemkowskiej** w rodzinnym domu, z czasem przekształcona w skansen.

Skansen powstał na bazie zagrody łemkowskiej z XIX w., która była niegdyś własnością pradziadka Teodora Gocza – Teodora Kukieli – pisarza gromadzkiego. Gocz otrzymał ją w spadku, a kiedy postawił nowy dom zabytkową chyzę zamienił w muzeum. Wśród eksponatów znajdowały się łemkowskie stroje, przedmioty codziennego użytku i wytwory kultury Łemków. Muzeum przez wiele lat rozwijało się i powiększało dzięki zapałowi i pomysłowości twórcy. Dopiero w 1990 r. doczekało się pierwszego wsparcia finansowego ze strony państwa. Najważniejszym obiektem muzeum jest rodzinna chyża pana Gocza pochodząca z 1860 r. Do kurnej chaty w 1901 r. dobudowano kuchnię oraz komin. W ramach założenia muzealnego znajduje się jeszcze stajnia z 1923 r. i chlew z 1934 r., a także studnia z żurawiem, wiatrak z Wapiennego, kapliczka oraz cygańska kuźnia z Olchowca. We wnętrzu chaty odtworzono biura pisarza wiejskiego, którym był dziadek twórcy muzeum. W pomieszczeniu zwanym komorą zgromadzono z kolei eksponaty o charakterze religijnym w tym szaty liturgiczne, ikony czy fragmenty żeliwnych krzyży. W muzeum znajdziemy także bogaty zbiór tradycyjnych pisanek z oryginalnym łemkowskim ornamentem.

Zydranowa, leżąc tu obok Przełęczy Dukielskiej, była świadkiem krwawych bitew. Odzwierciedla to także część muzealnej kolekcji militariów związanych z operacją dukielską. W 1975 r. lokalna społeczność postanowiła zbudować na terenie skansenu pomnik upamiętniający radzieckich i czechosłowackich żołnierzy poległych w walkach na wspomnianej przełęczy w 1944 r. Pomnik nie przypadł jednak do gustu lokalnej władzy, która zdecydowała o jego wysadzeniu przez wojsko w grudniu 1976 r. Współcześnie o wojnie na Łemkowszczyźnie przypomina inny niewielki pomnik. Drugi jest z kolei upamiętnieniem wojennych ofiar z Łemkowszczyzny w tym także tych, którzy ucierpieli w obozach w Talerhofie i Ja-

worznie. Na jednej z muzealnych tablic wspomina się także łemkowskich artystów W. Chylaka i I. Rusenka.

Na terenie muzeum postanowiono także upamiętnić innych mieszkańców Łemkowszczyzny to znaczy Żydów. Tym samym w założeniu muzealnym postawiono żydowską chatę należącą w przeszłości do rodziny Zalmanów, a obok niej umieszczono fragmenty zniszczonych macew. Ta część ekspozycji powstała dzięki zaangażowaniu środków jednego z ocalałych zyndranowskich Żydów Samuela Olinera, który osobiście przyjechał z USA na otwarcie ekspozycji judaików.

Kilka lat temu Muzeum Kultury Łemkowskiej w Zyndranowej wzbogaciło się o nowy pawilon wystawowy. Otwarcie i poświęcenie budynku miało miejsce w czasie święta kultury i tradycji łemkowskich „Od Rusal do Jana 2012” latem 2012 r. Dzięki temu większość zbiorów znalazło swoje miejsce właśnie w nowym budynku.

W 1992 r. w muzeum zorganizowano po raz pierwszy imprezę Święta Tradycji Łemkowskiej na Pograniczu Kultur Od Rusal do Jana (*Od Русаля до Яна*), która stała się cyklicznym wydarzeniem dla Łemków i miłośników kultury łemkowszczyzny.

Pomysłodawca i twórca tej wspaniałej, łemkowskiej „wyspy historii i kultury” zmarł 5 czerwca 2018 r. Jego dzieło kontynuuje równie oddany sprawie syn Bogdan.

Florynka

Niewątpliwie jedną z ważniejszych miejscowości na mapie Łemkowszczyzny jest **Florynka**. Jej znaczenie związane jest z powołaniem do życia w tej miejscowości **Rusińskiej Republiki Ludowej**. 5 grudnia 1918 r. powołano tu Naczelną Radę Łemkowszczyzny. W miejscowościach objętych działaniami łemkowskiej administracji wstrzymano płacenie podatków dla państwa polskiego, wstrzymano się także z dawanie rekruta i powołano lokalną milicję. Komendantem głównym tej ostatniej został Roman Sembratowycz. Najślynniejszy z rusińskich wieców miał miejsce właśnie we Florynce 5 grudnia 1918 r. Zebrani w liczbie około 500 osób ze 130 wiosek przyjęli dokument, w którym podkreślali, że: „Naród ruski, który zamieszkuje na terytorium Galicji po San, Poprad i Dunajec, południowe stoki Karpat i Bukowinę na północ od Seretu uroczyście wyraża chęć należeć do wspólnego organizmu politycznego, a protestuje przeciwko pretensjom Polaków i Węgrów do wymienionych obszarów”. Ten łemkowski ruch o charakterze narodowym przeszedł do historii pod nazwą Ruskiej Republiki Ludowej lub Ruskiej Narodowej Republiki. W obliczu niemożliwego przyłączenia Łemkowszczyzny do Rosji, Dymytrij Wysockyj sugerował przyłączenie Łemkowszczyzny do I Republiki Czechosłowackiej.

26 grudnia 1918 r. w Sanoku miał miejsce zjazd 58 działaczy rusofilskich z Galicji, Zakarpacia i Bukowiny. Wśród nich było także 25 Łemków, których nie sposób tu wszystkich wymienić. Delegaci podczas zjazdu wybrali przedstawiciela narodu Rusińskiego Przykarpacia, który miał reprezentować Łemków na rozmowach w Pradze, a potem w czasie konferencji pokojowej w Paryżu. Delegatem tym został Dymytrij Markow.

Kilka dni wcześniej, bo 21 grudnia 1918 r., doszło do połączenia Rad Naczelnej Łemkowszczyzny z Ruską Radą Narodową Preszowszczyzny. Na czele nowo utworzonej rady stanął Antonij Beskyd. W radzie, w imieniu Łemków zasiadali: dr Dymytrij Socyn, dr Aleksander Cichanskij, ks. Dymytrij Chylat, Dymytrij Wysockyj (jako sekretarz) dr Andrij Gagatko.

W związku z ostatecznym upadkiem nadziei na połączenie się z Rosją oraz brakiem perspektyw na zaakceptowanie przez Polskę niezależności czy nawet autonomii Łemków, ks. Mychajło Jurczakewycz i dr Aleksander Cichański udali się do Pragi, gdzie w grudniu 1918 r. prowadzili rozmowy z prezydentem Czechosłowacji Tomaszem Masarykiem w sprawie przyłączenia do Czechosłowacji całej Rusi Karpackiej w tym także polskiej Łemkowszczyzny.

23 stycznia 1919 r. na posiedzeniu w Krynicy rozwiązała się Narodna Łemkiwska Rada przekazując władzę Radzie Karpatoruskiej w Preszowie. 29 stycznia 1919 r. uczyniła to również Rada w Czarnem. 23 stycznia przybyła do Koszyc delegacja ze wschodniej Łemkowszczyzny w osobach: dr Andrij Gagatko i Aleksander Wołoszynowycz z Sanoka oraz Mirosław Hrabćem z Łupkowa. Złożyli oni tam oświadczenie na ręce dowódcy wojskowego garnizonu koszyckiego płk. Franta Schöbla, w którym proszono o przyłączenie Łemkowszczyzny do Czechosłowacji. Wkrótce napłynęły do Czechosłowacji kolejne prośby pisane z łemkowskich wsi. 31 stycznia 1919 r. Preszowska Rуска Rada Ludowa ogłosiła się jedyną prawną przedstawicielką wszystkich Łemków z obu boków Karpat, tzn. północnych komitatów węgierskich i południowych województw Polski. Przedstawiciele konferencji pokojowej w Paryżu nie przyjęli tego do wiadomości natomiast doprowadziło to do zaostrzenia i tak już niedobrych stosunków polsko-czechosłowackich.

Sukcesywna stabilizacja sytuacji w Polsce, powodowała coraz częstsze akcje mające na celu likwidację niepodległościowych dążeń Łemków. Zaczęły się coraz częstsze aresztowania, pacyfikacje i osadzanie w obozach odosobnienia. Tragiczne warunki sanitarne i bytowe w tych obozach powodowały liczne choroby i dużą śmiertelność wśród osadzonych. W obozach tych dopuszczano się również przemocy czego przykładem był pogrom w Wiśniczu z 3 kwietnia 1919 r. dokonany przez strażników więziennych. Ostatecznie struktury administracji i organizacji łemkowskich zostały zlikwidowane, a przywódcy postawieni przed sądem. Ks. Aleksander Wołoszynowycz, członek delegacji z Ziemi Sanockiej do Koszyc, został w maju 1919 r. w Krakowie, zaocznie skazany na karę śmierci. W obawie przed represjami uciekła z kraju również siostra skazanego Olha, wraz z mężem ks. Wasylem Antonyczem i dziesięcioletnim wówczas synem Bohdanem Ihorem Antonyczem, przyszłym wybitnym łemkowsko-ukraińskim poetą. Mieszkali oni przez jakiś czas na terenie Czechosłowacji, w Michalowcach a następnie w Medzilaborcach. Po powrocie do Nowicy ojciec Bohdana Ihora był przetrzymywany w areszcie i przesłuchiwany w związku z polityczną działalnością jego szwagra.

We wrześniu 1920 r. doszło do spotkania w Sanoku miejscowych rusofilów, w Ruskim Domu Narodowym. Spotkanie następnie przeniosło się do kawiarni Sza-

frana, gdzie „zanucili pieśń czeską (zapewne chodzi o hymn pansłowiański Hej! Slováci! przyjęty na zjeździe słowiańskim w Pradze), która stojąc odśpiewali”.

Proces przywódców Ruskiej Republiki Ludowej odbył się 10 czerwca 1921 r. w Nowym Sączu. Na szczęście dla łemkowskich działaczy proces ten zakończył się uniewinnieniem oskarżonych, a to głównie dzięki doskonałej argumentacji obrońców, a w szczególności dr Kyryła Czerlunczakewicza, który dowodził, że Łemkowie organizowali swoją państwowość na gruzach monarchii habsburskiej w oparciu o słynne jedenaście punktów prezydenta Wilsona o samostanowieniu narodów. Natomiast nie były one skierowane przeciwko państwu polskiemu, gdyż jako takie wówczas dopiero powstawało, a jego granice nie były nigdzie ustalone.

Co ciekawe środowiska łemkowskie w 100 lecie powołania do życia Rusińskiej Republiki Ludowej chciały upamiętnić to wydarzenie tablicą pamiątkową, niestety polski Instytut Pamięci Narodowej nie wyraził na to zgody.

Będąc we Floryncie warto odwiedzić **cerkiew św. Michała Archanioła** wzniesioną w 1875 r. Po wysiedleniu Łemków w 1951 r. świątynia została przejęta przez Kościół rzymskokatolicki i użytkowana jest jako kościół parafialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa. Ta murowana świątynia posiada bardzo nietypową architekturę. W bryle świątyni wyraźnie widać przemożny wpływ neobaroku józefińskiego, niemniej jej zewnętrzna trójdzielność nawiązuje do brył starych ruskich świątyń. Sugeruje to powstanie jej nie w wyniku jednego aktu, ale w efekcie długiego procesu przebudów i rozbudów, którego przełomowym momentem była cezura 1875 r.

Cerkiew we Floryncie



Źródło: zbiory T. Koška

We wnętrzu świątyni zachował się późnoklasycystyczny ikonostas datowany na ok. 1875 r. ze współczesnymi mu ikonami. Znajdziemy tam także późnobarokowe ołtarze boczne z XVIII i XIX w. oraz późnobarokową ambonę z XIX w. Świątynia posiada także dwa dzwony datowane na lata: 1879 i 1939.

We Florynce urodził się **Grzegorz Pecuch** żyjący w latach 1923–2008 r. Był on znanym i cenionym rzeźbiarzem i pedagogiem łemkowskim. Tworzył głównie w drewnie, ceramice, gipsie, glinie, kamieniu. Z miejscowości tej pochodził także Emilian Czyrniański (1824–1888) roku. Jako syn greckokatolickiego proboszcza z Florynki został członkiem Towarzystwa Naukowego Krakowskiego, Akademii Umiejętności, Towarzystwa Rolniczego, i był także biegłym sądowym dla Galicji Zachodniej z zakresu chemii. W latach 1874–1875 ten Łemko pełnił zaszczytne obowiązki Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zmarł na atak serca, a jego pogrzeb na Cmentarzu Rakowickim zgromadził tłumy mieszkańców Krakowa.

Florynka jest również miejscem narodzin **Adama Dubeca** (1926–2016) prawosławnego arcybiskupa przemysko-nowosądeckiego. Abp. Adam był jedną z bardziej zasłużonych osób dla ocalenia i przetrwania kultury łemkowskiej i ukraińskiej w regionie.

Nie sposób mówić o Łemkowszczyźnie bez wspomnienia **Mychajło Kaczkowski**. Ten rusiński społecznik, prawnik i publicysta urodził się w 29 lipca 1802 r. w Dębnie koło Łańcuta, w rodzinie greckokatolickiego duchownego. Studiował prawo na Uniwersytecie Lwowskim. Pracował jako radca sądowy w Sądzie Okręgowym w Samborze. Po wielu latach pracy został mianowany radcą Wyższego Sądu Krajowego we Lwowie. Był przedstawicielem pokolenia Rusinów, które w dobie budowania świadomości narodowej wśród wiejskiego ludu, szukało swojej tożsamości i tworzyło ją na bazie lokalnej historii i kultury rusińskiej społeczności zamieszkującej Karpaty, po obu ich stronach. Pokolenie to obawiało się polonizacji, madziaryzacji czy słowakizacji rusińskich elit intelektualnych. Mychajło Kaczkowski reprezentował nurt głoszony przez tzw. „Twardych Rusinów” uważających rusińskich mieszkańców Galicji i Królestwa Węgier za oddzielny naród nie będący częścią ani narodu rosyjskiego ani ukraińskiego. Działalność publiczną rozpoczął w 1848 r., udzielając się w ukraińskich organizacjach społeczno-oświatowych. Był znanym mecenasem, wspierającym prace pisarzy i publicystów. W połowie XIX w. Kaczkowski zetknął się z ówczesnym przywódcą obozu prorosyjskiego, Bohdanem Didyćkim. Wydana przez Didyćkiego w 1860 r. „Zoria Halicka”, wywarła na Kaczkowskim wielkie wrażenie. Spowodowało to zbliżenie Kaczkowskiego do grupy działaczy tego wydawnictwa i zapoczątkowało wieloletnią przyjaźń z Dydyćkim. Zafascynowany „Zorią”, 13 listopada 1860 r. złożył w kasie oszczędnościowej we Lwowie 500 guldenów jako fundusz zakładowy na działalność wydawnictwa. Przyjaźń z Dydyćkim postawiła Kaczkowskiego bliżej stronnictwa moskofilskiego niż ukraińskiego.

W 1861 r. za własne środki założył we Lwowie czasopismo „Słowo” zarządzane przez Bohdana Didyćkiego. Wychodziło ono w latach 1861–1887. Przy Domu Ludowym we Lwowie stworzył fundację zajmującą się wspieraniem lite-

ratów piszących w języku rusińskim. W latach 1860–1870 Kaczkowski wspierał narodowy ruch Rusinów, którego główny ośrodek znajdował się w Kołomyi, a którego organizatorem był greckokatolicki ks. Iwan Naumowicz. Przeciwwstawiał się zaproponowanej przez Mychajła Hruszewskoho nazwy Ukrainiec i Ukraina, obstając przy określeniu Ruś i Rusin. Był zwolennikiem opcji wywodzącej historię Rusinów z tradycji Rusi Halicko-Włodzimierskiej i odcinającej się od tradycji kozacko-ukraińskiej. W 1864 r. Kaczkowski złożył w Ludowym Domu we Lwowie testament, w którym napisał, że majątek przez niego pozostawiony ma być wykorzystany na wydawanie czasopism rusińsko-narodowych i nagrody dla autorów prac w języku rusińskim. W 1871 r. Kaczkowski zrehabilitował dodatek do testamentu. Dodał wówczas, że należy nagradzać tylko te utwory, które bliskie są duchem redakcji „Słowa”, „Uczitiela” i „Łastowki” głównych pism moskalofilskich. Śmierć zastała go podczas podróży po Rosji 9 sierpnia 1872 w Kronsztadzie.

W dwa lata po jego śmierci w 1874 r., z inicjatywy ks. I. Naumowicza, który na początku lat 70. XIX w. przejął po Didyćkim przywództwo w stronnictwie prorosyjskim powstało w Kołomyi Towarzystwo im. Michała Kaczkowskiego. Miało ono być towarzystwem oświatowym, którego celem było upowszechnianie idei panrosyjskiej na wsi galicyjskiej jako przeciwwagi dla powstałego w 1868 r. we Lwowie, ukraińskiego towarzystwa „Proświta”, a także założonego w 1873 r. również we Lwowie, Towarzystwa Naukowego im. Tarasa Szewczenki. Naumowicz w redagowanej przez siebie „Nauce” propagował dzień 9 sierpnia, rocznicę śmierci Kaczkowskiego, jako dzień modłów w jego intencji, z przesłaniem utworzenia towarzystwa jego imienia, które dysponowałoby przeznaczonymi na rozwój nauki i literatury ruskiej pieniędzmi, zapisanymi przezeń w testamencie (80.000 złotych reńskich). Już w drugą rocznicę śmierci Kaczkowskiego zostało założone w Kołomyi towarzystwo dla ludu, które otrzymało jego imię. W 1876 r. siedzibę towarzystwa przeniesiono do Lwowa.

Dla Łemkowszczyzny powstało w Nowym Sączu pismo „**Łemko**”, drukowane następnie w Gorlicach. Jedne z najwcześniejszych czytelni im. Kaczkowskiego na Łemkowszczyźnie powstały w Pielgrzymce i w Lipowcu. Przed I wojną światową istniała dobrze prosperująca czytelnia w Świątkowej Wielkiej, a w 1913 r. założono czytelnię w Króliku Wołoskim. Podobne czytelnie istniały także w innych miejscowościach Łemkowszczyzny, ale w wielu przypadkach zostały one zniszczone lub rozkradzione podczas wojny. Odrodzenie czytelni nastąpiło po 1926 r. czyli w okresie wzmożonej rekonfesji Łemków na prawosławie. Jedną z pierwszych czytelni założona została w Radocynie. Z kolei za najlepsze uchodziły czytelnie w Kunkowej, Piorunie i Pielgrzymce. Do kolejnej fali rozwoju czytelni doszło po 1935 r., w okresie działalności Administracji Apostolskiej Łemkowszczyzny. W rozwoju świadomości prorosyjskiej, a następnie rusińskiej na Łemkowszczyźnie, czytelnie Michała Kaczkowskiego odegrały ogromną rolę. Należy jednak dodać, że podejmowały one nie tylko problemy narodowe i religijne, ale także starały się propagować dobre praktyki dotyczące gospodarstwa domowego,

uprawy, hodowli i roli. Wyjaśniały także problemy prawne monarchii habsburskiej i II Rzeczypospolitej co częstokroć było pomocne beskidzkim góralom. Czytelnie im. Kaczkowskiego bez wątpienia odegrały istotną rolę w kształtowaniu się narodowej świadomości łemkowskiej.

Myscowa

Myscowa to niewielka wieś w powiecie jasielskim. W przeszłości we wsi znajdował się dwór i folwark, szkoła, czytelnia Kaczkowskiego, tartak, dwa młyny wodne, folusz i karczma. Co miesiąc odbywały się tu jarmarki podczas, których targowano głównie zwierzętami. Przybywali na nie nawet chłopci z preszowszczyzny. Mieszkańcy zajmowali się także kamieniarstwem i stolarstwem. Nowy piętrowy dom ludowy, który pełnił rolę szkoły wybudowali własnoręcznie sami mieszkańcy w 1937 r. Podczas II wojny światowej w Myscowej działała silna organizacja komunistyczna wspierająca działalność radzieckiej partyzantki. Na przełomie zimy i wiosny 1945 r. po wejściu do wsi Armii Czerwonej prawie wszyscy Łemkowie wyjechali do USRR. Resztę przesiedlono podczas „Akcji Wisła” okolice na Dolny Śląsk. Po wojnie we wsi zamieszkała ludność polska ze zniszczonych wsi Huty Polańskiej i Kątów. W 1964 r. podjęta została decyzja o budowie zapory wodnej Kąty-Myscowa, do której ostatecznie nie doszło. Wykonano tylko niedostępną dziś dla turystów sztolnię badawczą. Ostatnimi laty idea budowy zapory wodnej odżyła i być może ostatecznie zostanie zrealizowana.

27 sierpnia 1940 r. powstał w Myscowej łemkowski Komitet Antyhitlerowski-go ruchu oporu. W związku z powiększaniem się jego szeregów w czerwcu 1941 r. powołano łemkowski oddział partyzancki „Borci za swobodu” pod dowództwem Dymitrija Łabuka. Odpowiadał on między innymi za uwolnienia 20 jeńców radzieckich z obozu jenieckiego w Rymanowie, których następnie ukrywano w Króliku Wołoskim. Niestety Niemcy po zlokalizowaniu kryjówek uciekinierów rozstrzelali zarówno żołnierzy jak i ukrywających ich łemków. Gdy front doszedł na łemkowszczyznę, część oddziału przyłączyła się do partyzantki sowieckiej, inni wsparli walczących za Karpatami słowackich powstańców. Oddział został rozwiązany 25 stycznia 1945 r., a całą jego dokumentację przekazano komendanturze radzieckiej w Barwinku.

W Myscowej warta zobaczenia jest murowana cerkiew klasycystyczna, greckokatolicka p.w. św. Paraskewy zbudowana w 1796 r., Na centralnej części obiektu posadowiono dużą, charakterystyczną kopułę. Obecnie pełni rolę filialnej świątyni rzymskokatolickiej dla parafii w Polanach.

Po przejściu świątyni przez nowych wiernych duże fragmenty zachowanego ikonostasu zostały rozmieszczone po całym wnętrzu. Środkowe ikony namiestne umieszczono w ołtarzach bocznych, zewnętrzne ikony namiestne i diakońskie wrota w tylnej ścianie wiwratu/prezbiterium. Rząd Deesis zaś znajduje się na chórze muzycznym. Pozostał jedynie ołtarz z baldachimem. Część ikonostasu (m.in. carskie wrota) zostały przeniesione do kościoła w Desznicy.

Gorlice

Jednym z najważniejszych miast dla historii i kultury Łemków były w przeszłości i są nadal **Gorlice**. W przeszłości Gorlice obok Krynicy i Nowego Sącza były jednym z głównych miejsc kształtowania się świadomości narodowej, działalności publicznej i społecznej oraz rozwoju kultury łemkowskiej społeczności. Również dziś bezspornie jest to najaktywniejszy ośrodek kultury i działalności autochtonów Zachodniej Łemkowszczyzny. Działają tu dwa ważne punkty na mapie łemkowskiej aktywności kulturalnej i działalności społecznej, reprezentujące obie główne opcje tożsamościowe ukraińską i karpatorusińską. Są nimi *Ruska Bursa* i *Centrum Kultury im. B.I. Antonycza*. Od niedawna także Gorlice stały się również siedzibą biskupa Diecezji Przemysko-Gorlickiej.

W mieście, oprócz śladów historii Łemków, które są przedmiotem niniejszego przewodnika, warto zobaczyć również inne zabytki tego powiatowego miasta u stóp Beskidu Niskiego. Gorlice wyraźnie ucierpiały podczas działań wojennych, niemniej w mieście zachowało się kilka interesujących obiektów, a rozległy i pochyły Rynek wraz z otaczającą go zabudową nadają miastu niepowtarzalny klimat.

W odbudowanych i stylizowanych pozostałościach dworu Karwacjanów z XVIII w., będących założycielami miasta, mieści się Galeria Sztuki. Zachowała się również jedna z gorlickich synagog przy ulicy Piekarskiej 3, zbudowana w XVIII w. Przy ul. Węgierskiej z kolei znajduje się kapliczka z rzeźbą Jezusa Frasobliwego z 1593 r. Figura Tereski (mieszczki Teresy Kosibiank) na Placu Dworzysko przypomina ciekawą, gorlicką legendę, którą warto poznać. Warto również przysiąść się do Ignacego Łukasiewicza, siedzącego na ławeczce obok ratusza. Oryginalne architektonicznie i bardzo interesujące są również gorlickie cmentarze wojenne z I wojny światowej, przypominające zaciekle walki z lat 1914/15 i słynną Ofensywę Gorlicką z 2 maja 1915 r.

Stowarzyszenie Ruska Bursa w Gorlicach to łemkowskie stowarzyszenie powstałe w Gorlicach w 1908 r. Początkowo jego głównym zadaniem było utworzenie bursy dla ruskiej młodzieży uczącej się w gorlickim gimnazjum. Tworząc tutejszą bursę wzorowano się na powstałych kilka lat wcześniej w Nowym Sączu bursie ruskiej (1898) i bursie ukraińskiej. Inicjatorami Ruskiej Bursy w Gorlicach byli ks. Wasyl Kuryło, ks. Mychajło Jurczakewycz, ks. M. Durkot, ks. H. Maksymowycz, ks. W. Kałużniackij, D. Bubniak, H. Gal. Już rok po powstaniu stowarzyszenia organizacja ta dysponowała własnym piętrowym budynkiem, a także sadem i kilkoma hektarami ziemi zlokalizowanych przy ul. Sienkiewicza 28 w Gorlicach. Organizacja istniała do 27 lutego 1950 r. kiedy to Wydział Polityczno-Społeczny Urzędu Wojewódzkiego w Rzeszowie podjął decyzję o jej rozwiązaniu. Majątek organizacji określony jako majątek opuszczony przeszedł na rzecz Skarbu Państwa. Stowarzyszenie zostało reaktywowane 1 czerwca 1991 r. Od chwili ponownego powołania do życia Ruska Bursa pełni funkcję łemkowskiego ośrodka kultury, a swoje działania koncentruje w kilku sferach:

- oświatowej – organizując wykłady, kursy, prelekcje, ale także kursy językowe i edukacyjne obozy dla dzieci m.in. w „Łemkowskiej Edukacyjnej Zagrodzie w Gładyszowie”;
- kulturowej – organizując koncerty, wystawy, warsztaty łemkowskich zwyczajów, tradycji, rzemiosła itp.;
- wychowawczej – organizując rozpoczęcia i zakończenia roku szkolnego dla dzieci i młodzieży uczących się języka łemkowskiego, a także wyjazdy do teatrów, muzeów itp.;
- wydawniczej – polegającej na wydawaniu naukowego czasopisma *Rocznik Ruskiej Bursy*, a także serii wydawniczej *Biblioteka Łemkowskiej Klasyki*.

Stowarzyszenie sprawuje pieczę także nad młodzieżowym zespołem muzycznym „Teroczka”, a także grupą teatralną „Terka”. Ruska Bursa prowadzi także bibliotekę i Izbę Pamięci Iwana Rusenki. Stowarzyszenie Ruska Bursa powołało do życia również pierwsze łemkowskie radio LEM.fm, przy którym działa także portal informacyjny lem.fm+.

Inną organizacją łemkowską w Gorlicach jest **Centrum Kultury im. Bohdana Ihora Antonycza**, które utworzono w 2009 r. Począwszy od 2011 r. Centrum prowadzi działalność kulturalno-edukacyjną w zakresie ochrony, rozwijania i upowszechniania szeroko rozumianej kultury łemkowskiej. Jak piszą o sobie jego członkowie: *idea Centrum Kultury im. Bohdana Ihora Antonycza w Gorlicach jest stworzenie uniwersalnej, kulturalnej i kulturotwórczej przestrzeni, która będzie służyć społeczności łemkowskiej jako miejsce rozwoju oraz kultywowania tradycji przodków*. Organizacja stawia sobie za cel wspieranie młodych artystów i muzyków, a także ludzi kreatywnych działających na polu kultury, sztuki i muzyki. W ramach Centrum działa Biblioteka im. Kuryłów, w której można zapoznać się z archiwalnymi zbiorami oraz wydawnictwami Zjednoczenia Łemków. W bibliotece znajduje się także ekspozycja poświęcona patronowi placówki.

Jak wspomniano wcześniej w Gorlicach siedzibę ma prawosławny biskup diecezji przemysko-gorlickiej Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego. Prawosławną katedrą i jednocześnie gorlicką parafią jest **Sobór Świętej Trójcy** przy ul. Św. Maksyma. Świątynię wybudowano w latach 1986–1991. Posadowiono ją na planie krzyża greckiego. Budowla reprezentuje historyzm w typie bizantyjsko-ruskim z kopułą główną i 4 kopułkami wokół. We wrześniu 2007 r. złożono tu przeniesione ze Zdyni relikwie św. Maksyma Gorlickiego. Świątynia posiada również inne, cenne relikwie: Krzyża Pańskiego, Apostoła Andrzeja, św. Łazarza, św. Pantelejmona, Świętych Hioba i Amfilochiusza Poczajowskich, św. Hioba Uholskiego. 5 kwietnia 2014 r. do cerkwi trafiła kopia Iwerskiej Ikony Matki Bożej namalowana przez mnichów z Monasteru Iwiron na Świętej Górze Athos, uważanej za duchową stolicę światowego Prawosławia. 10 marca 2009 r. cerkiew Świętej Trójcy została ogłoszona katedrą biskupa gorlickiego sufragana diecezji przemysko-nowosądeckiej. Od 2016 r., po śmierci abp. Adama, świątynia stała się katedrą diecezji o nowej nazwie przemysko-gorlickiej. 6 września 2016 r. w świątyni odbył się uroczysty ingres nowego władcy arcybiskupa Paisjusza (Martyniuka).

Jak już sygnalizowaliśmy na wstępie do naszego przewodnika historia narodowych idei osadnictwa ruskiego po obu stronach Karpat jest kwestią mocno złożoną, którą nie sposób omówić w naszym opracowaniu. Niemniej jednak o kilku osobach i wydarzeniach kształtujących ten aspekt życia społecznego chcemy opowiedzieć.

21 stycznia 1989 r. podczas próby dramatu *Odcięte korzenie*, D. Rusynko zaproponował powołanie organizacji łemkowskiej. Chęć przystąpienia do niej podpisało 16 osób. Kilka dni później 5 lutego odbyło się pierwsze zebranie przyszłej organizacji, podczas którego A. Kopcza przedstawił projekt statutu. Postanowiono wówczas między innymi, że tworzona organizacja przyjmie nazwę **Stowarzyszenie Łemków**. 5 marca 1989 r. odbyło się w Legnicy zebranie założycielskie w trakcie, którego przyjęto statut i wybrano komitet założycielski. Tymczasowej siedziby komitetowi założycielskiemu Stowarzyszenia Łemków użyczyła Prawosławna Parafia w Legnicy. Wkrótce także powstały koła w Chocianowie, Trzmielowie, Legnicy, Lubinie, Gorzowie Wielkopolskim oraz Żduni. Dekadę później powstało także koło w Warszawie. Organem prasowym stowarzyszenia został periodyk *Besida*. 8 grudnia 1990 r. miał miejsce w Legnicy *I Kongres Stowarzyszenia Łemków*. Organizacja ta, podobnie jak wspomniane wcześniej *Stowarzyszenie Ruska Bursa*, skupia głównie Łemków o rusińskiej tożsamości.

Z kolei organizacją zrzeszającą Łemków o ukraińskiej tożsamości jest **Zjednoczenie Łemków** mające swoją siedzibę w Gorlicach. Zjednoczenie jest członkiem wspierającym Związek Ukraińców w Polsce. Jego organem prasowym jest kwartalnik *Watra*. Zjednoczenie powstało w marcu 1990 r. Na początku swej działalności skupiało głównie Łemków będących wcześniej działaczami dawnej Łemkowskiej Sekcji Ukraińskiego Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego.

Zjednoczenie Łemków jest organizatorem słynnej *Łemkowskiej Watry*, która co roku w przedostatnim tygodniu lipca odbywa się w Żduni. *Watra* stawia sobie za misję integrację potomków osób rozsianych w wyniku akcji „Wisła” po całej Polsce i świecie, w „sercu” ziem zamieszkiwanych przez Łemków do lat 40. XX w.

Powroźnik

Cerkiew pw. św. Jakuba Młodszego Apostoła w Powroźniku to najstarsza cerkiew Łemkowszczyzny. W 2013 r. świątynia ta została wpisana na **Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego UNESCO**. Cerkiew zbudowano w 1600 r. Miejsce, w którym pierwotnie stała ulegało częstym podtopieniom, dlatego też wierni przenieśli świątynię w obecne miejsce w 1814 r. przy okazji nieco przebudowując świątynię. W tym okresie wykonano nowe prezbiterium. W 1878 r. do cerkwi dostawiono wieżę z izbicą. Świątynię gruntownie odnowiono w 1965 r. Świątynia jest budowlą drewnianą, zrębową, trójdzielną, orientowaną. Nad narteksem, nawą i prezbiterium znajdują się neobarokowe, pozorne wieżyczki sygnaturkowe. Wystrój wnętrza cerkwi zachował się w bardzo dobrym stanie. Zobaczymy tu figuralną polichromię z 1637 r., barokowy ołtarz główny z ikoną „Matki Bożej z Dzieciąt-

kiem” z XVII w., a także rokokową ambonę z 1700 r. Cerkiewny dzwon pochodzi z 1615 r. Świątynia od 1951 r. użytkowana jest jako kościół rzymskokatolicki.

Kotań

Cerkiew w **Kotani** to jeden z lepszych przykładów dawnej drewnianej architektury sakralnej z zachodniej i środkowej Łemkowszczyzny. Badacze ukraińscy uznali ją za przykład najczystszej stylowo świątyni łemkowskiej. Jej kopię postawiono nawet we lwowskim skansenie. Według źródeł parafię prawosławną w Kotani erygowano na przełomie XVI i XVII w. Najprawdopodobniej także z tego czasu pochodziła również pierwsza cerkiew (z 1629 r. pochodzi najstarszy dzwon). Z czasem parafia stała się unicką i istniała do 1799 r., kiedy to zlikwidowano ją, a wieś przyłączono do parafii w Krempej. Obecna świątynia została zbudowana w XVIII w. Remontowano ją i przebudowano w latach 1840–1841. Na początku XX w. dachy nad nawą i prezbiterium zostały obite blachą, a ściany oszalowane deskami. W 1927 r. większość mieszkańców wsi dokonało rekonwersji na prawosławie przez co świątynię użytkowano rzadziej. Po wysiedleniu Łemków w latach 40. XXw. cerkiew została opuszczona i nikt się nią już nie opiekował. W 1963 r. zrealizowano kompleksowy remont w ramach, którego, wymieniono znaczną część zniszczonej konstrukcji oraz przywrócono pokrycie gontem. W 1962 r. wyposażenie, w tym ikonostas pochodzący z 1689 r. został przewieziony do składnicy ikon w Łańcucie. Następnie z cerkwi zaczęli korzystać wierni Kościoła rzymskokatolickiego zamieniając świątynię w kościół. Obecnie jest to filia parafii rzymskokatolickiej.

Cerkiew w Kotani



Źródło: zbiory T. Koška

tolickiej z Krepnej. W 2010 r. do świątyni zwrócono ikonostas, wcześniej zaś bo już w latach 60. XX w. na cmentarzu cerkiewnym utworzono ekspozycję łemkowskiej sztuki sepulkralnej i małej architektury przydrożnej. Przy cerkwi znajduje się cmentarz, który ogrodzono kamiennym murem przykrytym gontowym daszkiem. Według typologii łemkowskiej architektury cerkiewnej, autorstwa R. Brykowskiego, obiekt ten reprezentuje typ północno-zachodni. Świątynia jest trójdzielna i orientowana. Od strony zachodniej przylega do niej wieża-dzwonnica obejmująca narteks. Wieża konstrukcji słupowo-ramowej, z izbicą i zachatami. Wszystkie trzy części świątyni przykrywają łamane dachy brogowe z neobarokowymi, pozornymi wieżyczkami sygnaturkowymi.

Świątkowa Wielka

Nieopodal Kotani trafić możemy do **Świątkowej Wielkiej**, w której będziemy mieli okazję zobaczyć cerkiew p.w. św. Archanioła Michała. Świątynię postawiono w 1757 r. a jej fundatorem był właściciel wioski Piotr Paszkiewicz. Według przekazów początkowo miała stać za potokiem, ale z racji tego, że w okresach przyboru wody wierni mieli problemy z dostępem do niej świątynię przeniesiono w obecne miejsce. Cerkiew kilkakrotnie remontowano w XVIII, XIX w XX w. Wieżę prawdopodobnie dostawiono podczas remontu w 1796 r. zakrytą zaś w 1933 r. Według typologii wspomnianego Brykowskiego, cerkiew w Świątkowej Wielkiej reprezentuje łemkowski typ północno-zachodni w wariancie starszym. Jest to drewniana oriento-

Cerkiew w Świątkowej Wielkiej



Źródło: zbiory T. Koška

wana świątynia trójdzielna o konstrukcji zrębowej. Przy północnej ścianie prezbiterium/wiwłata znajduje się zakrystia. Cerkiew przykrywają brogowe dachy, łamane, zwieńczone neobarokowymi pozornymi wieżyczkami sygnaturkowymi. Cerkiewna wieża o konstrukcji słupowej, o pochyłych ścianach, z izbicą, zwieńczona jest przysadzistą pozorną wieżyczką sygnaturkową. Słupy wieży obejmują narteks/prytwor. Konstrukcję wieży otacza zachata. W świątyni zobaczymy barwną polichromię z XVIII w., częściowo przemalowaną w XIX w. Kopuła nawy ze ściągami krzyżowym ozdobionym rzeźbionym ornamentem sznurowym. Nad babińcem wykonano chór muzyczny o rzeźbionych, polichromowanych balustradach. Po deportacjach lat 40. XX w. świątynia pozostawała bez opieki w konsekwencji czego rozkradzono wyposażenia wnętrza. Aktualnie budynek jest kościołem filialnym parafii w Desznicy. Po ostatnim remoncie przywrócono świątyni zewnętrzne, barwne malowanie, charakterystyczne dla łemkowskich świątyń na przełomie XIX i XX w.

Zdynia

O Zdyni należy wspomnieć z trzech przyczyn. Po pierwsze w tej niewielkiej łemkowskiej wiosce przy trasie Gorlice–Konieczna zobaczymy **Cerkiew parafialną prawosławną p.w. Opieki Bogurodzicy**. W przeszłości świątynia ta była cerkwią grekokatolicką. Trójdzielną świątynię z prezbiterium i nawą zblizoną do kwadratu oraz z prostokątnym narteksem zbudowano w latach 1786–95 r. Jest to świątynia o konstrukcji zrębowej, krytej gontem. Nad przedsionkiem na planie prostokąta postawiono wieżę o pochyłych ścianach, zwieńczoną hełmem z pozorną wieżyczką sygnaturkową z krzyżem łacińskim. We wnętrzu zdobiona polichromią architektoniczno-ornamentalną z 1924 r. Na wyposażeniu cerkwi znajduje się późnobarokowy ikonostas z XVIII w., w prezbiterium rokokowy ołtarz główny w formie baldachimu z ikoną Ukrzyżowania z końca XVIII w. oraz, z tego samego okresu, późnobarokowy żertwiennik z ikoną Św. Patriarchów. Według źródeł pierwsza cerkiew w Zdyni powstała w I poł. XVI w. Obecna świątynia jest zdecydowanie nowsza, bo pochodzi z 1795 r. Do wysiedlenia z 1947 r. pełniła rolę cerkwi grekokatolickiej. Po Akcji „Wisła” świątynia przeszła na własność Skarbu Państwa. Od tego czasu obiekt był współużytkowany przez prawosławnych i rzymskich katolików. Od 2009 r. cerkiew stała się wyłączną własnością Kościoła Prawosławnego. Całość założenia cerkiewnego otoczona jest kamiennym murem z bramą-dzwonnica.

Drugim ważnym powodem do odwiedzenia tej miejscowości jest postać **św. Maksyma Sandowicza** (1885–1914), który przyszedł na świat w tej miejscowości. Jest on jedną z tragicznych postaci rozwoju idei narodowych wśród ludności ruskiej. Urodzony w łemkowskiej wsi Zdynia w rodzinie cerkiewnego psalmisty Tymoteusza Sandowicza, naukę pobierał w nowosądeckim gimnazjum po czym wstąpił do klasztoru w Krechowie. Tam jednak szybko doznał zawodu w sferze duchowej i przyjął prawosławie oraz udał się do Ławry Peczerskiej gdzie został posłusznikiem. Następnie z błogosławieństwem przełożonych pobierał nauki

w Żytomierskim Seminarium Duchownym. W 1911 r. po skończeniu nauki ożenił się i przyjął święcenia kapłańskie i wrócił w rodzinne strony, gdzie w tym samym roku założył pierwszą prawosławną parafię w Galicji w łemkowskiej miejscowości Grab. Za swoją prawosławną działalność był prześladowany przez władze i podejrzewany o szpiegostwo na rzecz Rosji. W 1912 r. został aresztowany i odsiedział dwa lata we lwowskim więzieniu. Ostatecznie jednak w wyniku procesu sąd uniewinnił go i odzyskał wolność. Nie cieszył się nią długo, gdyż po wybuchu I wojny światowej ponownie został aresztowany. Jako czołowy propagator powrotu Łemków do prawosławia został aresztowany i rozstrzelany w Gorlicach 6 września 1914 r. W momencie śmierci powiedział ponoć: *Niech żyje Ruś i Święte Prawosławie*. Masym Sandowicz został kanonizowany przez Cerkiew prawosławną w 1994 r. i od tego czasu jako św. Maksym Gorlicki uważany jest za męczennika i patrona Łemkowszczyzny. Uroczystości kanonizacyjne odbyły się w Zdyni we wrześniu 1994 r. Czczony jest także poza Łemkowszczyzną także wśród prawosławnych mieszkańców innych części Karpat. Jego relikwie można znaleźć w wielu świątyniach obszaru karpackiego. Pochowany został w swojej rodzinnej miejscowości w Zdyni w Beskidzie Niskim. Jego wspomnienie jako świętego przypada na 6 września, czyli dzień wykonania egzekucji i jest uroczystość obchodzone przez prawosławnych Łemków.

Cerkiew w Zdyni



Źródło: zbiory T. Kośka

Należy zaznaczyć, że represje dotknęły nie tylko Maksyma Sandowicza, ale także rozstrzelano greckokatolickiego księdza z Muszyny Petra Sandowicza oraz

jego syna Antona. Ofiarami egzekucji padali także prości Łemkowie, posądzeni o współpracę z rosyjskim wrogiem, na podstawie wyroków sądów polowych.

W 1994 r. w Gorlicach na budynku sądu, który w czasach Sanwowicza był więzieniem, umieszczono pamiątkową tablicę w języku łemkowskim informującą o śmierci prawosławnego duchownego w tym miejscu. W 2003 r. na grobie duchownego wzniesiono nowy pomnik, zaprojektowany przez jego wnuka Michała Sandowicza, nazwany Łemkowską Golgotą. We wrześniu 2007 r. jego szczątki przeniesione do nowej cerkwi prawosławnej w Gorlicach i otoczone żarliwym kultem. W 2012 r. Rada Miejska Gorlic, na wniosek biskupa gorlickiego Paisjusza, ustanowiła Maksyma Gorlickiego patronem prawosławnych mieszkańców miasta.

Trzecim powodem, dla którego warto odwiedzić Zdynię to *Łemkowska Watra*. Jest to największy w Polsce cykliczny festiwal kultury łemkowskiej, równoległe także jest to zjazd Łemków z całego świata, których rozrzucił po całym globie wiatr historii. Watrowe pole to przestrzeń do spotkań, rozmów i dyskusji o przeszłości i teraźniejszości łemkowskiej społeczności. To także przestrzeń do wzajemnych interakcji kilku pokoleń łemkowskiej gromady. Jest to również święto wspaniałej łemkowskiej muzyki, tańca i radości. Początków łemkowskich festiwali można szukać w 1962 r. kiedy to w Łosiu odbyło się *Święto Kultury Łemkowskiej*. Organizatorem tego wydarzenia był Pawło Stefanowski wraz ze swoim zespołem Łemkowyna z Bielanki. W święcie wzięły udział zespoły z Komańczy, Zyndranowej i Grabia. Rok później odbyło się podobne spotkanie w Uściu Gorlickim. Okazją ku temu było odsłonięcie pomnika poległym w walce z Niemcami podczas II wojny światowej. Organizatorem uroczystości tym razem był szef sekcji łemkowskiej przy UTSK Michał Doński. Prawdziwa pierwsza Watra odbyła się w 1983 r. w Czarnej koło Uścia Gorlickiego (Ruskiego), kolejne zaś miały miejsce w Hańczowej i w Bartnem. Od 1990 r. kiedy to zakupiono odpowiedni teren, na którym powstała festiwalowa infrastruktura, festiwal odbywa się nieprzerwanie w Zdyni.

Łosie

Łosie na południe od Gorlic to łemkowska wieś, w której mieszkańcy tradycyjnie utrzymywali się w dużym stopniu z obwoźnego handlu mazią i smarami. W przeszłości była to tak zwana *kołomaż*, którą głównie używano do smarowania osi drewnianych wozów. *Kołomaż* pozyskiwano w procesie suchej destylacji odpadów sosnowych. Wraz z rozwojem przemysłu naftowego na Podkarpaciu, czyli od połowy XIX w., mieszkańcy wioski skupili się na produkcji i handlu olejów i smarów pochodzenia ropnego. Do czasów II wojny światowej tego typu zajęcie było podstawą utrzymania większości gospodarstw z Łosia. Wraz z końcem zimy łosianie szykowali swe specjalne maziarskie wozy zaopatrzone w maź, smar oraz oleje i ruszali w drogę. Ze swym towarem docierali nie tylko w głąb ziem polskich, ale również do Rosji, Litwy i Łotwy, a nawet po przemierzeniu karpackich przełęczy

trafiali na Węgry i do Siedmiogrodu. Oczywiście zmieniający się świat politycznych granic wpływał również na zasięg i trasy maziarzy z Łosia, niemniej jednak handel ów był na tyle intratnym zajęciem, że jeszcze w 1934 r. w trasę ruszyło 335 maziarskich wozów. Upadek maziarskich twardycji przyniosły wysiedlenia po II wojnie światowej, po których na handlowy szlak wyruszało już tylko kilkuset gospodarzy. Ostatni maziarz zaprzestał łosiańskiej tradycji w latach 70. XX w. W kontekście maziarskich podróży należy pamiętać, że w wyniku tych specyficznych migracji wraz z powracającymi ze swych handlowych szlaków maziarzami w ich rodzinne strony trafiały nowe elementy kultury wpływające i zmieniające lokalną architekturę, stroje czy styl życia.

Zywą pamiątką w Łosiu po dawnych tradycjach maziarskich jest **Zagroda Maziarska** będąca oddziałem Muzeum w Gorlicach. Tworzy ją tradycyjna zagroda łemkowska znajdująca się in situ wśród innych zabudowań. Graniczy między innymi z czynną cerkwią greckokatolicką z 1810 r., od której jest oddzielona murem cerkiewnym. Zespół muzealny jest przykładem architektury łemkowskiej z Łosia końca XIX w. W Zagrodzie znajdziemy łemkowską chyzę z 1899 r. oraz stodołę i spichlerz. Jedynym przeniesionym w to miejsce obiektem jest chyzą z Bartnego z 1928 r. Co nie dziwne prezentowana w Zagrodzie Maziarskiej stała ekspozycja skupia się na maziarstwie prezentowanym w szerszym kontekście etnograficznym kultury Zachodniej Łemkowszczyzny. W Zagrodzie zobaczymy ekspozycje, w tym mapy i fotografie z opisowymi planszami. Twórcy wystawy poświęcili swą uwagę części łemkowskich zajęć pozarolniczych, takim jak łyżkarstwo czy wyrób dziegiu. Na ekspozycji nie zabrakło także oryginalnych wozów maziarskich, w tym wozu Dymitra Kareła, jednego z ostatnich maziarzy z Łosia. W spichlerzu przygotowano wystawę „Relikty” prezentującą często jedyne zachowane elementy z kilku nieistniejących łemkowskich cerkwi. Głównie są to krzyże wieńczące z XVIII i XIX w.

Jak wspomniano z Zagrodą Maziarską sąsiaduje czynna **Cerkiew greckokatolicka p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny** w Łosiu. Świątynia pochodzi z 1810 r., w 1928 r. została przebudowana, w wyniku czego do zakrystii dostawiono dwie przybudówki, a także poszerzono nawę. Po wysiedleniach świątynię użytkowali wierni Kościoła rzymskokatolickiego. W latach 90. XX w. cerkiew powróciła w ręce grekokatolików, choć jeszcze do niedawna odbywały się w niej również nabożeństwa rzymskokatolickie.

Budynek cerkwi to trójdziała, składająca się z prezbiterium, nawy oraz narteksu, nad którym nadbudowano wieżę, budowla. Wewnątrz widzimy płaskie stropy ozdobione figuralną i ornamentalną polichromią z 1935 r. autorstwa Mikołaja Galanki. W środku świątyni uwagę przykuwa kompletny ikonostas z XVIII/XIX w. Na pobliskim cmentarzu warto zobaczyć drewnianą kaplicę będącą faktycznie prezbiterium nieistniejącej już cerkwi w Klimkówce z 1754 r.

Będąc w Łosiu warto przespacerować się po całej wsi malowniczo położonej nad potokiem Łosianka. W miejscowości zachowało się wyjątkowo dużo oryginalnych budynków pochodzących z końca XIX i początku XX w.

Bartne

Bartne to niewielka i malownicza łemkowska wioska położona u podnóża Magury Wątkowskiej w Beskidzie Niskim. W miejscowości znajduje się **Cerkiew greckokatolicka p. w. Świętych Kosmy i Damiana** zbudowana około 1842 r. Świątynia o zrębowej konstrukcji trójdzielnej pokryta jest gontem. W bryle świątyni znajduje się wieża konstrukcji słupowo-ramowej z XVIII w., zwieńczona kopulastym hełmem i pozorną wieżyczką sygnaturkową. Aktualnie cerkiew jest filią Muzeum Dwory Karwacjanów i Gładyszów w Gorlicach. Wewnątrz znajdziemy ekspozycję łemkowskiej sztuki sakralnej m.in. kompletny ikonostas z XVIII w., ołtarz boczny z 1797 r. oraz ikony Matka Boża z Dzieciątkiem i Chrystus z XVIII w., a także obrazy pochodzące z innych, okolicznych cerkwi. Tutejsza świątynia jest jedną z najpiękniejszych i najcenniejszych, beskidzkich cerkwi.

Cerkiew w Bartnem



Źródło: zbiory T. Koška

We wsi znajduje się także druga świątynia, jest nią **Cerkiew prawosławna p.w. Świętych Kosmy i Damiana** z 1928 r. Jest mniejsza od opisaną powyżej, bez zaznaczonej zewnętrznie trójdzielności. Ma konstrukcję zrębową, bezwieżową, oszalowana jest deskami i pokryta blachą. Z pierwotnego ikonostasu przywiezionego z Poczajowa zachowały się jedynie carskie wrota i Ostatnia Wieczerza. Interesujące są ikony proroków w formie medalionów, pochodzące z nieistniejącej cerkwi w Świerzowej Ruskiej. Obok cerkwi wzniesiono pomnik **Dmytrowi Bortniańskiemu**. Urodził się on 28 października 1751 r. w Gołuchowie na Ukrainie. Zmarł 10 października 1825 w Sankt Petersburgu. Był kompozytorem, dyrygentem i śpiewakiem pochodzenia

łemkowskiego. Jego rodzina wywodziła się ze wsi Bartne. Ojciec kompozytora, **Stefan Szkurat** osiadłszy na Ukrainie w Głuchowie, zmienił nazwisko na szlachecko brzmiące Bortnianski, nawiązując w ten sposób do nazwy wioski, z której pochodził. Jego żoną została rosyjska szlachcianka z rodziny Tołstych. Dmytro podstawowe wykształcenie muzyczne otrzymał w Głuchowie, ówczesnej stolicy Hetmanatu, w szkole śpiewaków cerkiewnych. W 1759 r. trafił do carskiej kapeli chóralnej w Petersburgu, w którym także pogłębiał znajomość śpiewu i teorii muzyki. W tym czasie także pobierał naukę kompozycji u Baldassara Galupiego. Po wyjeździe swego nauczyciela do Wenecji młody Bortnianski udał się zanim aby kontynuować u niego dalszą edukację. W latach 1769–79 Bortnianski mieszkał w Wenecji, Bolonii i Rzymie. W tym czasie stworzył wiele religijnych kompozycji do tekstów łacińskich oraz wystawił trzy opery (*Creonte*, *Quinto Fabio*, *Alcide*), które spotkały się z uznaniem. Po włoskich doświadczeniach wrócił na carski dwór w Petersburgu, gdzie został dyrygentem carskiej kapeli chóralnej, a od 1796 r. dyrygentem muzyki wokalne i kierownikiem tej kapeli. Równolegle jednak nie zaprzestawał komponowania i stworzył szereg kompozycji religijnych. Jako dyrygent pracował także z nadwornymi zespołami muzycznymi carewicza Pawła w Gączynie i Pawłowsku. Bortnianski uważany jest za jednego z najwybitniejszych kompozytorów w Rosji w XVIII w. Jego utwory wykorzystywały ówczesny dorobek europejskiej opery. Wschodnie wpływy ujawniały się w szerokim wykorzystywaniu chórów. Również w komponowanej przez niego muzyce instrumentalnej obecne były wpływy i nawiązania do europejskiej muzyki klasycznej, m.in. do Mozarta. Utwory religijne stworzone przez Dmitra Bortnianskiego uważane są za najwyższe osiągnięcia muzyki cerkiewnej w XVIII w. Wśród jego najpopularniejszych kompozycji znajdziemy bardzo wiele wielogłosowych koncertów religijnych *a capella*. Koncerty religijne autorstwa Bortnianskiego przez cały XIX w. cieszyły się niegasnącą popularnością w Carskiej Rosji, co więcej wiele z nich wykonuje się na koncertach do dziś. Współcześnie kompozycje Bortnianskiego ponownie cieszą się dużym zainteresowaniem odbiorców muzyki w Rosji i w Ukrainie.

Bielanka

Bielanka to kolejna ciekawa wioska na Łemkowszczyźnie. W miejscowości tej stoi drewniana cerkiew pochodząca z 1753 r., która zastąpiła istniejącą tu wcześniej znacznie starszą świątynię. W 1947 r. podczas Akcji „Wisła” świątynię podpalamo, na szczęście jednak nie spłonęła ona w całości, a ogień strawił jedynie więźbę dachową i pokrycie. Po wysiedleniu ludności łemkowskiej świątynię przejęli w użytkowanie wierni Kościoła rzymskokatolickiego. Świątynię wyremontowano i pokryto nowym dachem. Po 1956 r. do wsi powróciła z wysiedlenia część byłych łemkowskich mieszkańców. W konsekwencji cerkiew wróciła do poprzednich właścicieli i stała się cerkwią prawosławną. Rzymscy katolicy mogli jednakże współużytkować obiekt. Gdy w latach 90. XX w. przywrócono do życia Kościół Grekokatolicki, także i oni mieli prawo do korzystania z cerkwi. Ostatecznie, w ostatniej

dekadzie XX w. udało się osiągnąć porozumienie pomiędzy Polskim Autokefalicznym Kościołem Prawosławnym a Kościołem Grekokatolickim w Polsce, dzięki któremu cerkiew za odszkodowaniem powróciła do grekokatolików, a prawosławni wybudowali dla siebie za przekazane środki nową świątynię.

Drewniana cerkiew w Bielance to budowla w typie zachodniołemkowskim, trójdzielnia i orientowana. Nad narteksem posadowiona jest wieża o konstrukcji słupowo-ramowej pomalowana na niebiesko z izbicą, z zielonymi obramowaniami okien. Po remoncie z lat 90. XX w. został przywrócony pierwotny kształt dachów sprzed pożaru, brogowy nad nawą i kalenicowy nad wiwtałem/prezbiterium. Wszystkie trzy części cerkwi wieńczą neobarokowe, pozorne wieżyczki sygnaturkowe. We wnętrzu zachował się oryginalny ikonostas i wyposażenie wnętrza.

23 czerwca 2012 r. rozpoczęła się budowa wspomnianej, nowej murowanej cerkwi prawosławnej p.w. **Opieki Matki Bożej i Pocajowskiej Ikony Matki Bożej**. Poświęcono ją 7 września 2014 r. Architektura świątyni reprezentuje historyzm nawiązujący do sztuki bizantyjskiej. We wnętrzu znajduje się skromny, murowany ikonostas.

W Bielance funkcjonuje także niewielkie **Muzeum Rzemiosła Łemkowskiego im Stefana Czerhoniaka**, które znajduje się w budynku dawnej szkoły z XIX w. oraz w stojącym obok spichlerzu.

W Bielance mieszkał także **Stefan Hładyk**, urodzony 24 stycznia 1948 r. w Górecku, dokąd wysiedlono jego rodzinę. Zmarł 3 marca 2020 r. w rodzinnej Bielance. Był znanym i zasłużonym działaczem łemkowskim, kawalerem Orderu Odrodzenia Polski, a także radnym rady powiatu gorlickiego oraz współzałożycielem i wieloletnim przewodniczącym Zjednoczenia Łemków.

Co ciekawe w wiosce funkcjonuje **Rusiński Demokratyczny Krąg Łemków „Hospodar”** będący partią polityczną stawiającą sobie za cel działanie w interesie wszystkich Łemków bez względu na ich orientację narodową. Partia powstała w wyniku przekształcenia 5 lipca 1991 r. założonego w 1989 r. Obywatelskiego Kręgu Łemków „Hospodar”.

Owczary

Na południe od Gorlic położona jest miejscowość **Owczary**, o historycznej nazwie **Rychwałd**. W wiosce znajduje się jedna z piękniejszych świątyń łemkowskich p.w. **Cerkiew Opieki Matki Bożej w Owczarach** wpisana na **Światową Listę Dziedzictwa UNESCO**. Cerkiew datowana jest na 1653 r. choć wiadomo, że w tym miejscu istniała starsza cerkiew niestety uszkodzona w skutek zbudowania jej na grząskim gruncie. W 1701 r. zdecydowano o kompletnej przebudowie cerkiewnego prezbiterium, zaś w 1783 r. dobudowano cerkiewną wieżę. Sto lat później w 1870 r. rozbudowano przedsionek tak, aby jego szerokość zrównała się z wielkością nawy. W 1938 r. wykonana została polichromia. Po deportacji ludności łemkowskiej świątynię przejęli wierni Kościoła rzymskokatolickiego. Na szczęście nowi wierni zachowali wystrój i wyposażenie wnętrza. Nielicznie powra-

cający w latach 50. XX w. z wysiedlenia otrzymali zgodę na użytkowanie cerkwi i odprawę greckokatolickich nabożeństw. Budowla reprezentuje cerkiew typu zachodnio-łemkowskiego. Jest trójdzielna, z wieżą o konstrukcji słupowo-ramowej. Świątynię wieńczą neobarokowe, pozorne wieżyczki sygnaturkowe. Początkowo prostokątne okna zlokalizowane były tylko na południowej ścianie świątyni, co było charakterystyczną cechą dla najstarszych cerkwi w tym regionie. W środku cerkwi zachował się piękny ikonostas z XVIII w., a autorem ikon w nich zawieszonych był artysta malarz Jan Medycki. W świątyni zobaczymy także boczne ołtarze: św. Mikołaja, Matki Bożej oraz Chrystusa. Ikona Chrystusa z ostatniego ołtarza pochodzi z 1664 r. i zapewne wchodziła w skład starszego ikonostasu z tej świątyni.

Cerkiew w Owczarach



Źródło: zbiory T. Kośka

Przed cerkwią ustawiono murowaną dwukondygnacyjną dzwonnice bramną z XIX w. W wyniku remontu z lat 80. XX w. cerkwi przywrócono pokrycie dachu gontem. Współcześnie świątynia pełni funkcję greckokatolickiej cerkwi parafialnej oraz kościoła filialnego parafii rzymskokatolickiej w Sękowej. Cerkiew jako jedna z najstarszych i najokazalszych cerkwi łemkowskich w 2013 r. została wpisana na Listę UNESCO. Wcześniej, bo w 1995 r. cerkiew została odznaczona nagrodą Prix Europa Nostra dla najlepiej utrzymanego obiektu zabytkowego.

Kwiaton

Innym łemkowskim obiektem sakralnym wpisanym na Listę UNESCO jest cerkiew w **Kwiatoniu**. Świątynia ta to dawna cerkiew greckokatolicka p.w. św. Pa-

raskewy, współcześnie kościół użytkowany przez rzymskich katolików. Cerkiew została zbudowana w II poł. XVII w., choć niektóre źródła za datę jej budowy podają 1700 r. Budowla należy do północno-zachodniego typu łemkowskich cerkwi. Świątynia ma konstrukcję zrębową, trójdzielną i jest orientowana. Jej trójdzielność wyraźnie widoczna jest także w bryle. Każda z części cerkwi nakryta jest oddzielnym brogowym dachem i zwieńczona neobarokową, pozorną wieżyczką sygnatrkową. Widoczna nad narteksem wieża o pochyłych ścianach ma konstrukcję słupową i została nadbudowana w 1743 r. Data ta widnieje na jednej z belek konstrukcji, dzięki czemu wydaje się, że jest to najstarsza wieża łemkowskiej cerkwi. W wyniku Akcji „Wisła” i wysiedleniu dotychczasowych wiernych cerkiew stał się filią rzymskokatolickiej parafii w Uściu Gorlickim. Współcześnie świątynia służy wiernym obu katolickich obrządków.

Cerkiew w Kwiatoniu



Źródło: zbiory T. Koška

W środku świątyni zobaczymy polichromię architektoniczną i figuralną autorstwa Michała Bogdańskiego z 1904 r. ściany babińca i część nawy obiega chór z rzadką, arkadowo rzeźbioną balustradą, w której wetkniętych jest kilka chórągwi procesyjnych. Dwustronnie malowany krzyż procesyjny z XIX w. oraz reszta chórągwi umieszczono w babińcu. Nad nawą i prezbiterium znajdują się łamane kopuły namiotowe, nad babińcem zaś widoczny jest płaski strop. Wewnątrz cerkwi znajduje się wyposażenie głównie z XIX i początku XX w. Znajdziemy tam jednak także elementy neobarokowe pochodzące z XVIII w. Ozdobą cerkwi jest także ikonostas Michała Bogdańskiego pochodzący z tego samego roku co polichromia. W prezbiterium zobaczymy ołtarz główny z XIX w., w nawie zaś dwa boczne

ołtarze z ikonami Matki Boskiej z Dzieciątkiem oraz z przedstawieniem Zdjęcie z Krzyża. Przy wierzy znajduje się kamienna kropielnica z 1750 r.

Brunary

Nieco dalej na zachód w miejscowości **Brunary** możemy zobaczyć kolejną łemkowską świątynię z Listy UNESCO. Jest nią **Cerkiew p.w. św. Michała Archanioła**. W przeszłości świątynia należała do grekokatolików, obecnie zaś mieści się w niej parafia rzymskokatolicka. Pierwsza brunarska cerkiew została zbudowana po 1616 r., kolejna powstała zaś w 1653 r. Obecną świątynię wzniesiono w XVIII w. W 1831 r. została gruntownie przebudowana i powiększona. Po wysiedleniach z lat 40. XX w. świątynia została przejęta przez Kościół rzymskokatolicki i stała się parafią Najświętszej Maryi Panny Wniebowziętej. Cerkiew należy do zachodnio-łemkowskiego typu i jest trójdzielną i orientowaną budowlą. Nad przedścionkiem wznosi się słupowa wieża z izbicą ozdobioną barokowymi wcięciami na zegar, którego nigdy nie zainstalowano. Trzy główne części świątyni wieńczą późnobarokowe pozorne wieżyczki sygnaturkowe.

W środku świątyni zachował się barokowy ikonostas z XVIII w. i polichromia pokrywająca całość stropu i wewnętrznych ścian obiektu, wykonywana w XVIII i XIX w. Oprócz ołtarza głównego z XVII w. w cerkwi znajdują się także dwa boczne ołtarze z XVIII w. z ikonami Matki Bożej oraz Przemienienia Pańskiego.

W wiosce znajduje się także druga cerkiew p.w. **św. Paraskiewi** zbudowana w 1933 r. w czasach, gdy zdecydowana większość mieszkańców dokonała rekonwersji na prawosławie. Po wojnie użytkowano ją jako magazyn. W 1988 r. świątynia wróciła do pierwotnych właścicieli, po czym została odremontowana i ponownie konsekrowana w 1989 r. Cerkiew jest filią parafii prawosławnej w Hańczowej.

Góra Jawor

Tuż przy granicy słowacko-polskiej nieopodal Wysowej Zdrój wznosi się **Góra Jawor**. Jest to miejsce łemkowskiego kultu maryjnego nawiązującego do objawień Najświętszej Maryi Panny. Miały one miejsce 21 września 1925 r., a doświadczyć ich miała jedna z pobożnych mieszkanki pobliskiej Wysowej. Wiadomość szybko rozeszła się w okolicy, a ruch peregrynacyjny zaczął intensywnie wzrastać. Cześć, jaką oddawali grekokatolicy wierni temu miejscu i rosnąca popularność, spowodowały, że początkowo sceptycznie nastawiona kuria biskupia w Przemyślu, zatwierdziła ostatecznie tutejszy kult maryjny związany z objawieniami na Jaworze i zezwoliła na zbudowanie cerkwi na miejscu cudów. 14 października 1929 r. w dzień św. Matki Bożej Pokrow świątynia została konsekrowana. Po deportacjach ludności łemkowskiej obiekt nie był użytkowany, a świątynię przejęły Wojska Ochrony Pogranicza na strażnicę. Wyposażenie wnętrza całkowicie spalono i zniszczono, a do dziś zachowała się tylko jedna oryginalna ikona. Gdy część Łemków po 1956 r. powróciła w rodzinne strony podjęli oni starania o zgodę na otwarcie świątyni. Osta-

tecznie w 1969 r. uzyskali ją, przy czym świątynię przejęła Cerkiew prawosławna stając się filią prawosławnej parafii w Wysowej Zdroju. Cerkiew odremontowano i wyposażono dzięki istotnemu wkładowi łemkowskiej diaspory z USA. Gdy w latach 90. XX w. Kościół greckokatolicki w Polsce odzyskał prawo do legalnego funkcjonowania, wielu Łemków powróciło na jego łono, w konsekwencji doprowadziło to do sporu o użytkowanie cerkwi na górze Jawor. Ostatecznie w 2017 r. cerkiew została przekazana grekokatolikom, zaś prawosławni odprawiają nabożeństwa na pobliskiej działce, gdzie planują postawienie własnej świątyni.

Nowica

U podnóża Magury Małastowskiej w dolinie potoku Przysłup leży niewielka łemkowska wioska **Nowica**. Zobaczyć w niej można **cerkiew p.w. św. Paraskewy** zbudowaną w latach 1842–1843 z polichromią powstałą w okresie międzywojennym. Po wysiedleniach z lat 40. XX w. świątynię przejął Kościół rzymskokatolicki. Dla części Łemków, którym udało się wrócić na ojcowiznę po 1956 r. sporadycznie odprawiano w cerkwi także nabożeństwa grekokatolickie. Wraz z odrodzeniem Cerkwi grekokatolickiej wiernym udało się odzyskać świątynię.

Budowla jest przykładem schyłkowego zachodnio-łemkowskiego typ cerkwi. Świątynia jest budynkiem trójdzielny, z dachami kalenicowymi nad nawą i prezbiterium. Nad przedsionkiem zbudowano wieżę o konstrukcji słupowo-ramowej zwieńczoną izbicą. Na dachach poszczególnych części neobarokowe pozorne wieżyczki sygnaturkowe. Co wyjątkowe wśród łemkowskich świątyń cerkiew nie jest orientowana. We wnętrzu zachował się ikonostas z XVIII w. oraz współczesne mu ołtarze boczne poświęcone NMP i św. Janowi Chrzcicielowi.

We wsi znajdziemy także **Kaplicę Zaśnięcia Bogurodzicy** wzniesioną w 1889 r. Jest to budowla drewniana, oszalowana deskami w pionie z dachem pokrytym blachą. Wewnątrz znajdziemy obraz Ukoronowania Matki Bożej oraz polichromia ornamentalna. Kaplica znajduje się obok ośrodka **Bractwa Młodzieży Grekokatolickiej „Sarepta”**, w którym co roku odbywają się turnusy letnie dla dzieci i młodzieży pochodzących z grekokatolickich rodzin.

Nowica jest także znana za sprawą **Bohdana Ihora Antonycza**, który urodził się w tej miejscowości 5 października 1909 r. Jego ojcem był Wasyl Kot jak i dziadek Antoni byli grekokatolickimi proboszczami w podsanockim w Czerterzeu. Rodzina postanowiła zmienić nazwisko na krótko przed narodzinami przyszłego poety. Młody Antonycz odebrał podstawowe wykształcenie w rodzinnym domu z pomocą prywatnych nauczycieli. W 1928 r. zdał maturę w Państwowym Gimnazjum i Liceum im. Królowej Zofii w Sanoku. Swoją twórczość poetycką i pisarską rozpoczął bardzo wcześnie. Zaraz po ukończeniu sanockiego gimnazjum 1928 r. Antonycz wyjechał do Lwowa i rozpoczął studia na Uniwersytecie. Środowisko ukraińskich intelektualistów ze Lwowa bardzo mocno wpłynęło na rozwój twórczości poety, a sam Bohdan Ihor zaangażował się mocno w literackie i kulturalne życie miasta. Edukacja w dawnej stolicy Galicji pozwoliła mu na

szlifowanie literackiego warsztatu, a także na studia nad dawną i współczesną literaturą ukraińską. W tym czasie występował z licznymi odczytami na temat literatury, tłumaczył na i z języka ukraińskiego oraz pisywał recenzje. W czasie lwowskiego pobytu publikował najczęściej pod pseudonimem Zoil. W swoich pismach nie stronił od tematów politycznych i społecznych. W publikowanych felietonach jego autorstwa dało się wyraźnie zobaczyć erudycję i poczucie humoru młodego twórcy. W czasopiśmie młodych ukraińskich literatów „Dażbog” prowadził kronikę literacką. Pozostawił po sobie niedokończoną nowelę *Trzy mandoliny* i część powieści *Na drухomu berezi*. Był także autorem libretto do opery Antina Rudnickiego *Dowbusz*. Bohdan Ihor Antonycz był również obdarzony talentem malarskim i muzycznym, nie tylko grał na skrzypcach, ale także komponował. Niestety w wyniku zapalenia płuc i powikłań z nim związanych młody, bo zaledwie 28 letni Antonycz zmarł 6 lipca 1937 r. Za życia wydał trzy zbiory wierszy *Prywittannia žyttia* (1931), *Try persteni* (1934) i *Knyha lewa* (1936). Po śmierci poety w 1938 r. ukazały się jeszcze zbiory *Zelena jewanhelija* i *Rotaciji*. Pomnik Bohdana Ihora Antonycza został postawiony w Nowicy w 1986 r. w miejscu, w którym stał jego rodzinny dom.

Wieś Nowica w przeszłości słynęła z **łyżkarstwa**, co do dziś kultywują już nieliczni. Pamiątką po dawnym miejscowym rzemiośle jest ustawiony przy drodze ok. 2 m wysokości pomnik drewnianej łyżki ze stosownym opisem.

Uście Gorlickie

W **Uściu Gorlickim** z kolei możemy zobaczyć **Grekokatolicką cerkiew p.w. św. Paraskewy** zbudowaną w 1786 r., w miejscu starszej. Po deportacji ludności łemkowskiej cerkiew przejęła parafia rzymskokatolicka. Po 1956 r. i powrocie niektórych Łemków z tak zwanych Ziemi Odzyskanych w świątyni okazjonalnie odprawiano także nabożeństwa grekokatolickie prowadzone przez ks. Wasyla Hrynyka. Od 1997 r. cerkiew ponownie należy do Cerkwi grekokatolickiej. Tutejsza cerkiew to obiekt zbudowany w typie zachodniołemkowskim. Wszystkie trzy części świątyni przykryte są łamanym dachem brogowym. Z kolei wieżę wieńczy izbica. Na każdym z dachów zamontowano neobarokowe pozorne wieżyczki sygnaturkowe. Wewnątrz świątyni znajduje się ikonostas z XVIII w., a także polichromia z 1938 r. Ikony z rzędu namiestnego ustawiono na rzeźbionych cokołach z przedstawieniami Adama i Ewy pod ikoną Bogurodzicy oraz proroków ze Starego Testamentu pod ikoną Chrystusa. Ze starego ikonostasu z poprzedniej cerkwi w Uściu Gorlickim, zachowała się ikona św. Paraskewy znajdująca się w zbiorach Muzeum Historycznego w Sanoku.

W miejscowości dodatkowo warto zobaczyć w centrum miasteczka pomnik ustawiony ku czci Łemkom poległym w czasie II wojny światowej. Ustawiono go tu w 1963 r., a zbudowano ze składek Łemków, w tym także tych, którym udało się wrócić z frontu. W przeszłości widniał na nim napis: *Poległym w walce z okupantem partyzantom Gwardii Ludowej – Armii Ludowej, ochotnikom Armii Radzieckiej i Wojska Polskiego z Łemkowszczyzny 1939–1945*.

Decyzją IPN z 2018 r. na pomniku zmieniono go jednak na nowy o brzemieniu: *Ofiarom niemieckiego i komunistycznego terroru, poległym, pomordowanym oraz represjonowanym mieszkańcom Łemkowszczyzny.*

Tylawa

Przy trasie krajowej prowadzącej do Przełęczy Dukielskiej i dalej na Słowację leży niewielka miejscowość **Tylawa**. Znajduje się w niej **Cerkiew grekokatolicka p.w. Zaśnięcia Najświętszej Maryi Panny** z 1787 r. Zbudowano ją w miejscu dużo starszej. Obecny budynek remontowano i powiększono w 1879 r. W tym czasie także dostawiono do cerkwi wieżę. Po powojennych wysiedleniach przejął ją Kościół rzymskokatolicki. Cerkiew jest murowana, orientowana, trójdzielna. Dachy nad poszczególnymi trzema częściami cerkwi zwieńczone neobarokowymi, pozornymi wieżyczkami sygnaturkowymi. Architektonicznie nawiązuje do józefińskiego neobaroku. We wnętrzu zachował się ikonostas z 1908 r, poddany restauracji w latach 1968–1972. W narteksie zachował się fresk *Chrzest Rusi*. Ławki pochodzą z kościoła rzymskokatolickiego w Iwoniczu.

W Tylawie znajdziemy także **kaplicę prawosławną** zbudowaną na miejscu przedwojennej cerkwi prawosławnej, postawiona przez prawosławnych wiernych, którzy pojawili się we wsi w skutek „**schizmy tylawskiej**”, o której za chwilę. Cerkiew rozebrano w 1946 r. Obecna świątynia p.w. Narodzenia Bogurodzicy została zbudowana z inicjatywy potomków prawosławnych rodzin wysiedlonych na Ukrainę w latach 2008–9. Administracyjnie świątynia należy do parafii w Pielgrzymce.

Mianem tzw. „**schizmy tylawskiej**” określa się sytuację, która miała miejsce 16 listopada 1926 r. W dniu tym wierni Cerkwi grekokatolickiej z Tylawy oraz sąsiedniej Trzciany, w obecności prawosławnego biskupa Adama Filipowskiego, zdecydowali o przejściu do Cerkwi prawosławnej. Wydarzenia w Tylawie zapoczątkowały kolejne rekonwersje m.in. Mszanie, Trzcianie, Lipowcu, Smerecznym oraz większość wsi w rejonie Krempnej. Do „schizmy” przyłączyło się ponad 18 tysięcy Łemków.

Następstwem rekonwersji było skierowanie prośby do prawosławnego metropolity Polski Dionizego, o powołanie prawosławnej parafii w Tylawie. Następnie do miejscowości przybył z Lwowa o. Pantelejmon, którego potem zastąpił ks. Mychajło Iwaśkow. Władze państwowe początkowo były niechętne zaistniałej sytuacji i przez dłuższy czas zwlekały z uznaniem prawosławnej parafii na Łemkowszczyźnie. Ostateczną zgodę administracja wyraziła dopiero 26 kwietnia 1928 r. nie rezygnując jednak z presji wywieranych na prawosławnych Łemków, by powracali do katolicyzmu.

Krynica

Krynica uważana jest za jedną ze stolic Łemkowszczyzny. W przeszłości miasto w kręgu polskiej elit kulturowych, finansowych i politycznych krążyło powiedzenie *Kogo nie stać na Krynicę, ten wyjeżdża za granicę*. To położone na wschodnim

skraju Beskidu Sądeckiego miasteczko także współcześnie jest miejscem ważnych spotkań, konferencji, koncertów, czy międzynarodowych zjazdów. Krynica to również doskonale centrum uzdrowiskowe, rekreacyjne i sportowe, zwłaszcza dzięki nowoczesnej stacji narciarskiej na Jaworzynie Krynickiej. Wczesną jesienią miasto staje się polską stolicą muzyki wokalnej, gdyż odbywa się tu wówczas Festiwal Jana Kiepury, słynnego polskiego tenora.

Krynica to miasto, którego historia i zabytki spokojnie mogą zapełnić karty odrębnego przewodnika. Tu zamieszczamy tylko kilka punktów wartych w naszej ocenie poznania i zobaczenia, które mówią nieco o łemkowskiej przeszłości i teraźniejszości tego beskidzkiego miasta. Zwiedzanie można rozpocząć od **Greckokatolickiej cerkwi parafialnej p.w. Świętych Apostołów Piotra i Pawła**. Świątynia została zbudowana w latach 1875–79 dzięki staraniom ówczesnego proboszcza krynickiego i dziekana muszyńskiego ks. Wiktora Żeligowskiego. Obecnie parafia należy do dekanatu krakowsko-krynickiego i archieparchii przemysko-warszawskiej. Założona w XV w., po II wojnie światowej została zlikwidowana i ponownie reaktywowana w 1982 r. Opisywana cerkiew stanęła w miejscu starszej drewnianej świątyni zniszczonej przez pożar końcem XVIII w. Konsekracji obecnej cerkwi dokonał metropolita lwowski Józef Sembratowicz. Po wysiedleniach ludności łemkowskiej w latach 40. XX w., budynek cerkwi użytkowali rzymskokatolicy. W latach 1959–62 świątynię wyremontowano. W 1987 r. grekokatolicy otrzymali zgodę na odprawianie swoich nabożeństw. Gdy w latach 90. XX w. Kościół grekokatolicki został ponownie uznany za legalny w Polsce, cerkiew została mu zwrócona 20 grudnia 1996 r. Nawa i prezbiterium pokrywa dach kalenicowy. Całość wieńczy aż 9 neobarokowych, pozornych wieżyczek sygnaturkowych. Wewnątrz cerkwi zachowała się część oryginalnego wyposażenia w tym polichromie ścienne, górna część ikonostasu oraz cztery drewniane, boczne ołtarze z XIX w. Obok świątyni znajduje się murowana dzwonnica parawanowa, z asymetrycznie posadowioną wieżyczką, zwieńczoną kopułą i makowiczką. Na ścianie frontowej umieszczona została tablica poświęcona pamięci Epifaniasza Drowniaka czyli Nikifora Krynickiego informująca, że w tutaj został ochrzczony 22 maja 1895 r.

W Krynicy znajduje się także murowana **cerkiew p.w. św. Włodzimierza Wielkiego** będąca prawosławną świątynią parafialną, zbudowaną w latach 1983–1996. Jest to obiekt modernistyczny, inspirowany tradycyjną architekturą zachodniołemkowską oraz rosyjskim historyzmem w typie suzdalskim. Świątynię wieńczy dziewięć smukłych wieżyczek z kopułami obitymi miedzianą blachą. Wysokość głównej wieży wynosi 46 m. Wewnątrz cerkwi znajduje się ikonostas z XIX w. złożony z ikon pochodzących z cerkwiach w Osławicy, Jaworniku i Komańczy. W 2009 r. ikonostas został odrestaurowany. W krypcie świątyni p.w. Świętych Cyryla i Metodego, złożone zostało ciało pierwszego ordynariusza diecezji przemysko-nowosądeckiej arcybiskupa Adama. Był to pierwszy władca na terenie historycznej diecezji prawosławnej przemysko-samborsko-sanockiej, od czasów władzy Innocentego Winnickiego, który 23 czerwca 1691 r. wraz z całą diecezją przystąpił do Unii Brzeskiej.

W mieście możemy odwiedzić jeszcze jedną **cerkiew p.w. Narodzenia Bogurodzicy** znajdującą się w Krynicy Słotwinach. Jest to dawna cerkiew greckokatolicka zbudowana w latach 1887–88. Po 1947 r. wraz z wysiedleniem Łemków świątynia była przejęta i użytkowana przez Kościół rzymskokatolicki. Do dziś korzysta z niej jako z filii parafii pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Krynicy-Zdroju. Cerkiew to trójdzielna, drewniana świątynia w typie zachodnio-łemkowskim. Jej poszczególne części zwieńczone są neobarokowymi pozornymi wieżyczkami sygnaturkowymi. Co niezwykle, szalunek jest w poziomie, co traktowane jest jako „moskalizm”, gdyż nawiązującą do rosyjskiego historyzmu.

Bardzo ważnym i koniecznym do odwiedzenia punktem na łemkowskiej mapie Krynicy jest **Muzeum Nikifora**. Muzeum mieści się w obiekcie dawnej willi „Romanówka”. Budynek ten zbudowano w II poł. XIX w. i wcześniej funkcjonował jako pensjonat. Potem do 1990 r. budynek stał opuszczony i niszczący. W 1990 r. rozebrano go i poddano konserwacji, po czym trafił na obecne miejsce przy Bulwarach Dietla. Jest on typowym przykładem architektury uzdrowskiej. Odnowiony jako muzeum służy popularyzacji twórczości i osoby Epifanusza Drowniaka, znanego bardziej jako Nikifor Krynicki. W placówce otwartej w 1996 r. zgromadzono obrazy i pamiątki po słynnym malarzu-prymitywiście. Do budynku prowadzi mostek ponad potokiem Kryniczanka. Krynickie muzeum jest oddziałem Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu. Posiada ono największą na świecie (ponad 1000 eksponatów) kolekcję obrazów Nikifora i pamiątek po artyście.

Pamięć tego wybitnego Łemka uczczono w Krynicy również nadając jednej z ulic jego imię oraz stawiając mu pomnik, którego odsłonięcia 9 września 2005 r. dokonał prezydent RP Aleksander Kwaśniewski w towarzystwie prezydenta Litwy Valdas Adamkusa.

Na Starym Cmentarzu w Krynicy, za kaplicą, znajduje się miejsce ostatecznego spoczynku łemkowskiego artysty.

Epifanusz Drowniak czyli **Nikifor Krynicki** był łemkowskim malarzem prymitywistą urodzonym 21 maja 1895 r. W przeszłości uważany za wiejskiego „bortaka” dziś jest powszechnie znany.

O jego talencie i twórczości usłyszano dopiero w 1930 r. za sprawą ukraińskiego malarza Romana Turyna, który podczas swojego pobytu w Krynicy zetknął się z pracami Nikifora. Zauroczony talentem łemkowskiego prymitywisty zaczął kolekcjonować jego rysunki i obrazy, wspierając go przy okazji materialnie i opiekując się nim. W czerwcu 1931 r. zorganizował nawet wystawę prac Nikifora we Lwowie. Propagował prace Nikifora w środowisku kapistów, a w 1932 r. dołączył jego twórczość do wspólnej wystawy w Paryżu w galerii Leon Marseille. Pierwsza publikacja o Nikiforze autorstwa Jerzego Waldorfa ukazała się w czasopiśmie „Arkady” w 1938 r. W 1947 r. podobnie jak inni Łemkowie Nikifor został wysiedlony na tzw. „Ziemie Odzyskane” skąd trzykrotnie wracał na piechotę do domu. Po pierwszych dwóch powrotach wysiedlano go ponownie, za trzecim razem pozwolono mu jednak już pozostać. O pracach Nikifora powstało kilka prac autorstwa krytyków sztuki Elli i Andrzeja Banachów. To także oni opiekowali się artystą w latach 1948–1959 oraz

zorganizowali w 1949 r. jego pierwszą autorską wystawę w warszawskiej sali Stowarzyszenia Architektów Polskich. W 1958 r. urządzono Nikiforowi wystawę w paryskiej galerii Diny Vierny, a w 1959 r. w Amsterdamie, Brukseli i Liège. W 1960 r. jego prace trafiły do Hajfii, a rok później do RFN, w tym do Baden-Baden, Frankfurtu nad Menem i Hanoweru. Od 1960 r. aż do śmierci w 1968 r. Nikiforem opiekował się krynicki artysta malarz Marian Włosiński. Łemkowski artysta zmarł w Domu Pomocy Społecznej w Folszu koło Jasła. Pochowano go w rodzimej Krynicy.

Innym łemkowskim artystą związanym z Krynicą jest **Petro Murianka**, a właściwie Piotr Trochanowski. Jest on poetem łemkowskim i wieloletnim działaczem na rzecz kultury swojej społeczności. Urodził się 10 sierpnia 1947 r. w Parchowie. Po powrocie na Łemkowszczyznę w latach 1967–1983 był diakiem w sanockiej cerkwi, a później w krynickiej cerkwi. Jako poeta wydał cztery tomiki wierszy: *Murianczyśko* (1983), *Suchy badyl* (1984), *Jak sokół wodę z kamienia* (1989) oraz tomik *Pląnetnyky* (2002). Jest także autorem sztuk teatralnych m.in. *Młyńskiego kamienia*. Zajmuje się także tłumaczeniem z języków słowiańskich na język łemkowski. Mieszka w Krynicy-Zdroju, gdzie wydaje znaną gazetę łemkowską „Besida” będącą organem prasowym Stowarzyszenia Łemków. Współorganizował także pierwsze Łemkowskie Watry w Beskidzie Niskim (1983, 1984 – Czarna, 1985 – Hańczowa, 1986–1989 – Bartne), obecnie zaś współtworzy Łemkowskie Watry w Michałowie.

Olchowiec

Niedaleko Tylawy, nieco na uboczu, leży malownicza łemkowska miejscowość **Olchowiec**. Wśród miłośników Beskidu Niskiego słynie ona z corocznego kermeszu odbywającego się w tamtejszej greckokatolickiej cerkwi p.w. **Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja z Myr Licejskich do Bari**. Tamtejszą świątynię zbudowano w 1934 r. na miejscu starszej pochodzącej z 1792 r. Po pierwszej świątyni został jedynie cerkiewny dzwon. Olchowiecka cerkiew ucierpiała znacznie podczas działań wojennych jesienią 1944 r., spłonął wówczas ikonostas oraz duża część wyposażenia. Po wojnie mieszkańcy rozpoczęli odbudowę świątyni, którą niestety przerwały akcje wysiedleńcze. W 1949 r. cerkiew przejął w użytkowanie Kościół rzymskokatolicki. W 1950 r. parafianie obronili cerkiew przed rozbiórką, której miał dokonać Państwowy Ośrodek Maszynowy w Miejscu Piastowym. Po odwilży 1956 r. z inicjatywy miejscowej ludności, dokonano kolejnych napraw świątyni, którą zaczęli wspólnie użytkować wierni obu katolickich obrządków. Dzięki pomocy łemkowskiej diaspory z Kanady udało zebrano środki na nowe ikony do ikonostasu. W związku jednak z brakiem zgody z diecezją przemyskiej, ikony zostały zawieszono prowizorycznie. W 2000 r. po odtworzeniu struktur Kościoła Greckokatolickiego budynek cerkwi przeszedł na jej własność. Ostatecznie w miejsce ikon autorstwa A. Stefanowskiego, które miały trafić do olchowieckiej cerkwi, a które powędrowały do wsi Gaje, olchowszczanie otrzymali do ikonostasu ikony z XVIII w. pochodzące z dawnych cerkwi w Ruszelczycach i Leszczawce. Olchowiecka świątynia jest orientowaną budowlą o zrębowej konstrukcji. Posiada

kalenicowe dachy, kryte blachą, zwieńczone dwoma pozornymi wieżyczkami sygnaturkowymi. Na nich oraz nad narteksem pozbawionym wieżyczki znajdują się interesujące krzyże z kolorowymi szkiełkami.

Obok cerkwi, na potoku Olchowczyk, znajduje się interesujący, łukowy mostek kamienny z XIX w.

Jak już wspomniano Olchowiec ożywa raz w roku, gdy w sobotę i niedzielę przypadającą najbliższą święta Przeniesienia Relikwii Św. Mikołaja (22 maja) patronalnego święta cerkwi, odbywa się przywrócona w 1991 r. tradycja **łemkowskiego kermeszu** (odpuść). Oprócz uroczystości religijnych, na które przybywają zarówno grekokatolicy wierni jak i liczni turyści, organizowane są wówczas liczne koncerty, na których występują wykonawcy z Polski, Słowacji, Ukrainy.

Jedną z nielicznie ocalałych po wojnie i wysiedleniach łemkowskich chył zakupił w 1981 r. niezwykle człowiek Tadeusz Kiełbasiński, miłośnik gór i kultury łemkowskiej z Łodzi. Będąc już jej właścicielem wyremontował ją zgodnie ze wskazówkami konserwatorskimi, a następnie, począwszy od 1982 r., rozpoczął prace nad stworzeniem w niej ekspozycji pamiątek związanych z kulturą i sztuką Łemków. Początki kolekcji sięgają 1955 r., ale jej właściciel nieustannie powiększa swoje zbiory. W ten sposób powołał on do życia prywatne **Muzeum Kultury Łemkowskiej** w Olchowcu. Zwiedzać je można od kwietnia do listopada.

Svidník

Miasto Svidník to przygraniczne miasto powiatowe w północno-wschodniej Słowacji. Administracyjnie Svidník powstał w roku 1943 poprzez połączenie dwóch wsi: Vyšný Svidník oraz Nižný Svidník, jednak historia miejscowości jest znacznie starsza. Pierwsza pisemna wzmianka pochodzi z roku 1355 (według innych źródeł 1334), jednocześnie istnieją przesłanki, że osadnictwo na tym terenie było jeszcze przed XIII wiekiem. Miejscowość należała do majątku Stročin, od XV wieku do majątku Makovica. W drugiej połowie XIV wieku sprowadzono nowych osadników Rusinów. Liczba domów pańszczyźnianych stale rosła – podczas gdy w roku 1600 w obu miejscowościach było razem 19 domów pańszczyźnianych, 100 lat później liczba gospodarstw pańszczyźnianych wzrosła czterokrotnie.

W mieście znajduje się drewniany grekokatolicki kościół św. Paraskiewy z roku 1776 (w skansenie) a także grekokatolicki kościół Narodzenia Przenajświętszej Bogurodzicy z okresu około roku 1800. W Svidniku przez długi czas działał ksiądz, poeta oraz rusiński budzielnik narodowy Aleksander Pawłowicz (1819–1901). Pochowany jest na cmentarzu przy kościele grekokatolickim, gdzie znajduje się także tablica pamiątkowa. Posąg Aleksandra Pawłowicza znajduje się przed budynkiem Miejskiego Centrum Kultury. Pawłowicz współpracował także z innymi ważnymi przedstawicielami rusińskiej inteligencji, Aleksandrem Duchnowiczem, czy Adolfem Iwanowiczem Dobriańskim. Oprócz działalności artystycznej aktywnie poświęcił się podnoszeniu świadomości, zwłaszcza na temat alkoholizmu oraz zadłużeń, ale także braku wykształcenia, co uważał za główną

przyczynę biedy. Miasto Svidník nadało mu w roku 2011 honorowe obywatelstwo in memoriam.

W Svidniku, w amfiteatrze, co roku odbywają się ważne imprezy kulturalne Rusinów: Obchody Kultury Ukraińców i Rusinów Słowackich oraz Festiwal Rusiński.

Żywym przedstawicielem kultury Rusinów jest zespół folklorystyczny Makovica. Powstał w roku 1956, co plasuje go wśród najstarszych zespołów narodowościowych na Słowacji. Chociaż reprezentuje głównie kulturę rusińską, repertuar uzupełniony jest również dziedzictwem kulturowym pobliskich regionów Szarysza, Zemplina, czy Spiszu.

Muzeum kultury ukraińskiej w Svidniku

W Svidniku ma siedzibę wyjątkowe muzeum na Słowacji – Muzeum Kultury Ukraińskiej. Jest częścią Słowackiego Muzeum Narodowego. Muzeum działa w mieście ponad 50 lat. Misją muzeum jest szerzenie wiedzy o kulturze, historii oraz sytuacji ludności deklarującej narodowość ukraińską. Muzeum ma 3 ekspozycje stałe: ekspozycję kulturalno-historyczną, Galerię Dezidera Milly'ego oraz ekspozycję etnograficzną muzeum w plenerze.

Ekspozycja kulturalno-historyczna jest główną ekspozycją muzeum. Ekspozycja dokumentuje główne etapy rozwoju ukraińskiej ludności regionu: kulturalno-historyczny, polityczny oraz społeczny. Oprócz tego ekspozycja zawiera również niezwykle znaleziska archeologiczne oraz inne zabytki historyczne z okolic Svidníka, jak np. kieł mamuta oraz ząb mamuta, kamienne topory, amfory, zabytki pisane o powstaniu poszczególnych miejscowości z okresu średniowiecza, dokumentację statusu społecznego i narodowościowego ludności.

Galeria Dezidera Milly'ego jest drugą ekspozycją muzeum. Galeria mieści się w barokowym kasztelu z XVIII wieku. Galerię nazwano imieniem jednego z najważniejszych rusińskich/ukraińskich malarzy. Dezider Milly był jednym z założycieli Pokolenia 1909. Do najcenniejszych eksponatów galerii należą ikony. Galeria dokumentuje chronologiczny rozwój ikonografii w okresie od XVI do XVIII wieku. Oprócz ikon galeria prezentuje także inne rusińskie i ukraińskie dzieła sztuki od XV wieku, jak również dzieła artystów aż do młodszej generacji.

Ekspozycja etnograficzna muzeum w plenerze – skansen to ostatnia ekspozycja muzeum. W skansenie na powierzchni ponad 10 hektarów znajduje się 50 obiektów. Są to domy mieszkalne, jak również różne budynki gospodarcze (piwnice, chlewy, studnie, spichlerze, stodoły). Oprócz domów mieszkalnych są w skansenie także budowle techniczne: młyn wodny i wiatrak, most, piła wodna. Dla większego stopnia autentyczności oraz demonstracji ich wykorzystania funkcjonalnego budowle te umieszczono przy źródle wody. W skansenie są także budowle o znaczeniu publicznym: szkoła, wiejski sklep, plac targowy, warsztat kowalski, remiza strażacka oraz karczma z wozownią. Budowle kościelne reprezentowane są przez drewniany kościół z bogato dekorowanym wnętrzem z roku 1766, przeniesiony tu z miejscowości Nová Polianka z dzwonnica, kaplicą i przydrożnymi krzyżami. Teren ten oferuje kompleksowe spojrzenie na życie na prowincji głównie w okresie średniowiecza,

przy czym najmłodsze budowle są z pierwszej połowy XX wieku. W pobliżu skansenu znajduje się amfiteatr, gdzie odbywają się różne imprezy kulturalne.

Mapa 1: Lokalizácia pamätihodností rusínskej kultúry vo Svidníku

Mapa 1: Lokalizacja zabytków kultury rusińskiej w Svidníku



Źródło: <https://earth.google.com/>

Więcej na ten temat:



Preszów

Preszów, miasto okręgowe, jest trzecim największym miastem na Słowacji. Chociaż nie należy do miast o największej liczbie ludności deklarującej narodowość rusińską (według danych Urzędu Statystycznego z roku 2019 narodowość rusińską w całym powiecie Preszów deklarowało ogółem 1590 mieszkańców), należy do najważniejszych ośrodków historii i kultury rusińskiej. W mieście działały ważne postaci rusińskiej inteligencji, jak np. Aleksander Duchnowicz, Paweł Piotr Gojdič, Bazyli Hopko, P. Gaganec i inni.

Preszów ma bardzo bogatą i burzliwą historię. Pierwsza wzmianka o Preszowie pochodzi z roku 1247, jeszcze w tym samym wieku Preszów uzyskał przywileje miejskie i od roku 1374 miasto jest królewskim wolnym miastem. Rozwój gospodarczy i kulturalny miasto odnotowało przede wszystkim w XIV i XV wieku, kiedy rozkwit gospodarczy znalazł odzwierciedlenie także w architekturze kamienic. W ciągu następujących dwóch stuleci rozwój miasta zdeterminowany był przez rozprzestrzeniającą się reformację oraz powstania antyhabsburskie, do czego doszły klęski żywiołowe, pożary, epidemie dżumy. Ponowny rozwój miasta nastąpił na przełomie XVIII i XIX wieku, w wyniku imigracji ludności z innych miast. Po utworzeniu eparchii greckokatolickiej w mieście rośnie w większym stopniu reprezentacja mniejszości rusińskiej, w tym przedstawiciele rusińskiej inteligencji.

Józef Gaganec

Ksiądz, drugi w kolejności biskup Preszowskiej eparchii greckokatolickiej, ważny budzielnik kościelny i narodowy. Występował przeciwko madziaryzacji ludności rusińskiej. W latach rewolucji 1848–1849 zainicjował walkę o zapewnienie Rusinom praw narodowych.

Aleksander Duchnowicz

Ksiądz, budzielnik narodowy, pisarz. Działal także w Preszowie. Początki twórczości literackiej były w języku węgierskim i łacińskim, później w miejscowym języku rusińskim oraz w języku cerkiewnosłowiańskim. Słowa z jego wiersza *Vručanje* „Byłem, jestem i będę Rusinem“ uważane są za słowa rusińskiego hymnu. Z pomocą biskupa J. Gaganca w roku 1850 założył w Preszowie Rusińskie Towarzystwo Literackie. Towarzystwo prowadziło działalność wydawniczą, przygotowywało założenie muzeum rusińskiego, utrzymywało kontakty z Macierzą Słowacką. Oprócz twórczości poetyckiej napisał pierwszy rusiński sylabariusz, sztuki teatralne, prace pedagogiczne. Dla dzieci ze środowisk defaworyzowanych społecznie założył w roku 1864 pierwszy internat. Za poglądy polityczne był również więziony. Zmarł w roku 1865, pochowany jest w Kościele Katedralnym. Na cześć uroczystego odsłonięcia pomnika Aleksandra Duchnowicza w Preszowie dnia 12.6.1933, dzień ten (12.6.) ustanowiony został przez Światowy Kongres Rusinów Dniem Rusinów.

Paweł Piotr Gojdič

Ksiądz, biskup, męczennik. Po nastaniu socjalizmu dążono na wzór Związku Radzieckiego do zlikwidowania kościoła greckokatolickiego na Słowacji. Jego najwyższym przedstawicielem był biskup Gojdič. W roku 1950 został aresztowany i w spreparowanym procesie politycznym skazany na dożywocie za zdradę ojczyzny. W wyniku tortur oraz złego traktowania zmarł w więzieniu w dniu swoich urodzin 17.7.1960. Po przywróceniu kościoła greckokatolickiego w roku 1968 szczątki biskupa Gojdiča zostały ekshumowane z cmentarza więziennego, przeniesione do Preszowa, później złożone w sarkofagu kościoła katedralnego. Za pomoc ludności żydowskiej w czasie II wojny światowej odznaczony in memoriam tytułem honorowym Sprawiedliwy wśród narodów świata. W roku 2001 został ogłoszony błogosławionym.

Bazyli Hopko

Ksiądz, biskup, męczennik. Od roku 1947 greckokatolicki biskup pomocniczy w Preszowie. W roku 1950 podczas likwidacji kościoła greckokatolickiego internowany, w spreparowanym procesie politycznym skazany na 15 lat. Po przywróceniu kościoła greckokatolickiego w roku 1968 został świętym biskupem. Pochowany jest w krypcie greckokatolickiego kościoła św. Jana Chrzciciela w Preszowie. W roku 2003 został ogłoszony błogosławionym.

Greckokatolicki kościół katedralny świętego Jana Chrzciciela

Katedra Metropolitalna Kościoła greckokatolickiego. Na miejscu kościoła od XIV wieku zbudowana była kaplica, przebudowana później na kościół pod wezwaniem Panny Marii. W okresie reformacji kościół należał do ewangelików, później do zakonu franciszkanów. Od roku 1818 kościół należał do biskupstwa greckokatolickiego. Następnie został przebudowany przez biskupa Gaganca na potrzeby obrządku wschodniego. Po likwidacji kościoła greckokatolickiego w roku 1950 oddany do użytku kościoła prawosławnego, w roku 1969 zwrócony kościołowi greckokatolickiemu. Pod kościołem złożone są szczątki kilku dostojników kościelnych. W katedrze są również złożone sarkofagi obydwu błogosławionych biskupów, P. P. Gojdiča oraz B. Hopka. W roku 2005 kościół odwiedził papież św. Jan Paweł II. W kościele znajduje się wierna kopia Całunu Turyńskiego oraz relikwie św. Krzyża.

Greckokatolicki Pałac Biskupi

Znajduje się w bezpośrednim sąsiedztwie kościoła katedralnego. Powstał w wyniku przebudowy pierwotnego budynku szpitala miejskiego i przytułku na klasztor franciszkanów. Po przymusowym wyjeździe franciszkanów z miasta a następnie pożarze w budynku utworzono stały garnizon wojskowy. W roku 1791 do budynku przeniesiono z Koszyc siedzibę greckokatolickiego wikariatu. Po utworzeniu biskupstwa greckokatolickiego w Preszowie w roku 1818, kompleks budynków przydzielono w roku 1821 pierwszemu preszowskiemu biskupowi greckokatolickiemu Grzegorzowi Tarkowiczowi. Jego następca, Jozef Gaganec przebudował siedzibę do obecnego kształtu. Pałac, jak również kościół w roku 1944 zostały uszkodzone przez bombardowanie, po zakończeniu wojny zostały zrekonstruowane. Zarówno kościół jak i pałac przypadły po roku 1950 kościołowi prawosławnemu. Od roku 1990 jest siedzibą biskupa kościoła greckokatolickiego, obecnie metropolitalnej archieparchii preszowskiej.

Teatr Aleksandra Duchnowicza

Teatr jest jedynym teatrem nie tylko na Słowacji, który wystawia przedstawienia w języku rusińskim. Teatr powstał zaraz po II wojnie światowej, w roku 1945 jako Ukraiński Teatr Narodowy. Misją teatru było szerzenie kultury oraz obszaru teatru przede wszystkim wśród ludności narodowości ukraińskiej, względnie rusińskiej. Od lat 90-tych, po rozluźnieniu stosunków politycznych i swobodniejszym wyborze deklarowania przez ludność narodowości rusińskiej, teatr został przemianowany na Teatr im. Aleksandra Duchnowicza, przy czym stopniowe przechodzenie repertuaru z języka ukraińskiego na rusiński rozpoczęło się już w latach 80-tych. Teatr w przeszłości tworzyły 2 zespoły: zespół dramatyczny oraz Poddukielski Artystyczny Zespół Ludowy, obecnie są to dwa odrębne zespoły artystyczne. Ze względu na liczną reprezentację ludności rusińskiej głównie w regionach północno-wschodniej Słowacji, teatr działa przede wszystkim jako teatr objazdowy.

Muzeum Kultury Rusińskiej

Muzeum jest jednym z najmłodszych muzeów na Słowacji – założone zostało w roku 2007. Muzeum ma zasięg ogólnokrajowy. Jest placówką naukowo-badaw-

czą, metodyczną oraz dokumentacyjną ukierunkowaną na badanie oraz prezentację historii i kultury rusińskiej na Słowacji. Muzeum aktywnie przygotowuje różne tematyczne imprezy, ekspozycje oraz wystawy. Muzeum ma ekspozycję stałą Historia Rusinów na Słowacji. Stała wystawa Historia Rusinów na Słowacji, przedstawia życie codzienne Rusinów, wyrób rękodzieła ludowego, ubiór i wyżywienie Rusinów, architekturę sakralną.

Kolejną atrakcyjną turystycznie wystawą jest wystawa Drewniane Kościoły. Są to makietki drewnianych cerkwi w skali 1:50. Ogółem przygotowano 38 makiet oferujących kompleksowe spojrzenie na historię, powstanie i znaczenie drewnianych budowli sakralnych północno-wschodniej Słowacji. Nawet kiedy nie jest to ekspozycja stała, ze względu na duże zainteresowanie odbiorców czas trwania wystawy przedłużono do chwili obecnej.

Mapa 2: Lokalizacja zabytków kultury rusińskiej w Preszowie



Źródło: <https://earth.google.com/>

Więcej o ciekawych miejscach
nie tylko rusińskich Preszowa:



Medzilaborce i okolice

Medzilaborce

Miasto powiatowe, jest ośrodkiem administracyjnym i kulturalnym Wyżyny Laboreckiej. Znaczna część ludności deklaruje narodowość rusińską. Powiat Medzilaborce to powiat z najliczniejszą mniejszością rusińską wśród wszystkich powiatów Słowacji. Narodowość rusińską deklaruje ponad 38% ludności powiatu.

Dzisiejsze Medzilaborce powstały z osady założonej w drugiej połowie XV wieku, w czasie drugiego etapu wołoskiej kolonizacji tego terenu. Pierwotną ludność stanowiła głównie ludność rusińska, ale także polska i wołoska. Pierwsza wzmianka pochodzi z roku 1543, miejscowość należała do rodziny Drugethów. W przeciwieństwie do niektórych innych miast średniowiecznych wschodniej Słowacji (jak np. Bardejów, Preszów), Medzilaborce (jak również Svidník) uzyskały status miasta nie poprzez przywileje, ale przez stopniowy rozwój. Wyznacznikiem rozwoju było położenie miejscowości na szlaku handlowym z Pociisia (dorzecza rzeki Cisy) do Halicza. Trudne warunki życia ludności rusińskiej żyjącej na tym terenie prowadziły do częstego naruszania ówczesnych norm, w wyniku czego nazwiska poddanych z Medzilaborców pojawiają się na listach band zbójceckich działających na pograniczu. Na znacznie szybszy rozwój Medzilaborców i ich przekształcenie w miasto istotny wpływ miało zezwolenie na organizowanie okręgowych jarmarków (od roku 1859), zakończenie budowy kolei Humenné – Medzilaborce (1873) oraz utworzenie urzędu powiatowego.

Muzeum Sztuki Nowoczesnej Andy’ego Warhola

Jest to pierwsze muzeum na świecie poświęcone najważniejszej osobowości artystycznej pop-artu Andy’emu Warholowi. Muzeum zorientowane jest głównie na prezentację życia i twórczości artysty, jednak przedstawia też szersze ujęcie współczesnych sztuk pięknych. Muzeum ma 3 ekspozycje stałe: ekspozycja stała o pochodzeniu Andy’ego Warhola, ekspozycja stała dzieł Andy’ego Warhola, ekspozycja stała street-art vs. pop-art.

Ekspozycja stała o pochodzeniu Andy’ego Warhola przedstawia artystę za pośrednictwem autentycznych przedmiotów związanych z życiem artysty: np. koszulka do chrztu, aparat fotograficzny, odzież, dodatki modowe, portret matki itp. Są to eksponaty nabyte oraz wypożyczone dotyczące artysty, deklarujące jego rusińskie pochodzenie.

Ekspozycja stała dzieł Andy’ego Warhola zawiera około 200 dzieł sztuki, łącznie z dziełami wypożyczonymi z prywatnych kolekcji oraz z Fundacji Andy’ego Warhola na Rzecz Sztuki Wizualnej z USA. Dzieła sztuki przedstawiają przekrój całego okresu twórczego artysty.

Ekspozycja stała street-art vs. pop-art zawiera dzieła wypożyczone z prywatnych kolekcji innych artystów pop-artu oraz street-artu, w kilku przypadkach są to artyści, których Warhol znał osobiście.

Mini skansen w Medzilaborcach

Mini skansen jest częścią bardziej kompleksowego projektu Warhol city. Przedstawia rusińską prowincję okolic Medzilaborców. Ekspozycja składa się z replik rusińskich domów, w tym drewnianego kościoła, przy czym jest to wykonanie ręczne. W mini skansenie znajduje się też replika domu rodzinnego rodziców Andy’ego Warhola z Mikovej. W skansenie odbywają się również regularne imprezy kulturalne.

Klasztor Krásny Brod

Należy do najstarszych miejsc odpustowych i klasztorów na Słowacji. Zbudowany w XIV wieku. Klasztor nawiązuje do tradycji Cyryla i Metodego, dlatego określany jest również jako „rusiński Devín“. Według legendy w tym miejscu został cudownie uzdrowiony ślepy żebrak w ten sposób, że przetarł sobie oczy wodą ze studni. W tym miejscu zbudowano wkrótce kaplicę, później drewniany kościół oraz klasztor. W Krásnym Brodzie już w roku 1613 miała miejsce pierwsza próba zawarcia unii między kościołem zachodnim i wschodnim, jednak ze względu na prowokacje przeciwników do tego nie doszło. Proces ten zakończył się dopiero w roku 1646 w Užhorodzie. W pierwszej połowie XVIII wieku klasztor został kilkakrotnie spustoszony, w latach 1752–1761 zbudowano nowy klasztor i murowany kościół. W klasztorze był nowicjat dla młodych kandydatów do zakonu bazylianów, szkoła filozoficzno-teologiczna.

Kaplica Opieki Najświętszej Bogurodzicy

W Kaplicy Opieki Najświętszej Bogurodzicy znajduje się ikona Najświętszej Bogurodzicy, pochodząca z okresu budowy kaplicy. W roku 1603 podczas spalenia klasztoru przez protestantów ikona w przeciwieństwie do innych ikon i dokumentów pozostała nienaruszona. Zgodnie z tradycją ikona płakała, dopóki nie wybudowano nowego kościoła. W przeciwieństwie do innych wschodnich ikon ikona Najświętszej Bogurodzicy nie została napisana na drewnie, ale na płótnie.

Pomnik księcia Laborca

W IX wieku, według późniejszych średniowiecznych opowieści, władcą wczesnofeudalnego państwa słowiańskiego związku plemiennego Białych Chorwatów żyjących w Międzyrzeczu Cisy i Dunaju był książę Laborec. Według niektórych przesłanek podlegał Świętopętkowi. Inne źródła podają, że był staroruskim księciem władającym księstwem užhorodzkiem. Po walkach z postępującymi naprzód plemionami węgierskimi książę zmarł w rzece, którą nazwano Laborec. W ludowej słowackości rusińskiej Laborec postrzegany był jako znacząca postać, powstały o nim legendy i pieśni. O Laborcu powstała pierwsza opowieść historyczna w języku rusińskim.

Pomnik księcia Laborca znajduje się nad miejscowością Habura. Na prawie 2-metrowym cokole umieszczono posąg o wysokości ponad 5 m. W cokole pomnika schowana jest skrzynka z ziemią ze 106 rusińskich miejscowości wschodniej Słowacji, co symbolizuje jedność oraz tożsamość Rusinów, ich dziedzictwa kulturowego.

Czertyżne, groby ważnych rusińskich osobistości

Miejscowość Czertyżne należy do najważniejszych rusińskich miejscowości na Słowacji. Według miejscowej kroniki w pobliżu miejscowości była granica między Wielkimi Morawami a Rusią Kijowską. Miejscowość znana jest przede wszystkim z cmentarza, na którym pochowanych jest wiele ważnych osobistości rusińskiej inteligencji. Do najbardziej znanych osobistości należą: A.I. Dobrianski oraz J.I. Stawrovsky-Popradov.

Adolf Iwanowicz Dobrianski

Prawnik, pisarz, budziciel. Autor rusińskiego odrodzenia narodowego w połowie XIX wieku. Jako pierwszy wyraził ideę jedności i niezależności Rusinów. Jeden z najważniejszych inżynierów górnictwa w kraju. Był współzałożycielem Macierzy Słowackiej członkiem jej pierwszego komitetu. Działał też w administracji państwowej jako sekretarz jednolitego zastępstwa rządu austriackiego, później jako doradca ministra. Działając w administracji państwowej w użhorodzkiej żupie zapoczątkował niektóre działania promujące rusińską tożsamość, jak np. obsadzenie stanowisk urzędowych Rusinami lub używanie rusińskiego dialektu w kontaktach urzędowych. W drugiej połowie XIX wieku kilkakrotnie wybrany był na posła sejmu węgierskiego, w tym czasie jedyny Słowak w sejmie, gdzie bronił także interesów Słowaków, żądał równości językowej. Później miał miejsce nieudany zamach na niego. Zwolennik panslawizmu oraz zunifikowanego języka słowiańskiego. Część życia spędził w Czertyżnym, zmarł na wygnaniu. Na jego życzenie po śmierci przewieziony do miejscowości i tu też pochowany.

Juliusz Iwanowicz Stawrowski-Popradov

Ksiądz, poeta, historyk. Pochodził ze Spisza, po studiach działał jako ksiądz w kilku miejscach, parafiach, w tym pełnił funkcje administracyjne w biskupstwie w Preszowie. Pisał pod pseudonimem Popradov. Należy do najważniejszych przedstawicieli rusofilizmu w literaturze zakarpackiej XIX wieku. Publikował w języku rosyjskim. Na interwencję Dobrianskiego przydzielono go do Czertyżnego, gdzie spędził ostatnie 20 lat swojego życia.

Mapa 3: Lokalizacja zabytków kultury rusińskiej w Medzilaborcach i okolicach



Źródło: <https://earth.google.com/>

Więcej o ciekawych miejscach
nie tylko rusińskich Medzilaborców i okolic:



Bardejów

Jedno z najważniejszych miast średniowiecznych Węgier. Pierwsza pisemna wzmianka jest z roku 1241. Miasto leżało na skrzyżowaniu szlaków handlowych łączących Węgry z Polską, Morze Czarne z Bałtyckim. Szybki rozwój handlowy miasta doprowadził do uzyskania wielu królewskich przywilejów (np. prawo organizowania ośmiodniowego jarmarku, prawo do zbudowania murów miejskich, ...). Miasto od roku 1376 było królewskim wolnym miastem, co doprowadziło do jego dalszego rozwoju. W XVI wieku Bardejów stał się centrum edukacji i kultury, w mieście powstało gimnazjum humanistyczne, jedno z najlepszych na ówczesnych Węgrzech. Rektor gimnazjum, Leonard Stockel napisał pierwszy dokument pedagogiczny wydany na Słowacji. W mieście w roku 1581 wydrukowano pierwszą na Słowacji książkę w języku słowackim – przekład katechizmu Lutera. Od XVII wieku z powodu przyczyn zewnętrznych (klęski żywiołowe, epidemie dżumy, powstanie antyhabsburskie), stopniowy upadek gospodarczy i społeczny miasta. Narodowość rusińską przy ostatnim spisie zadeklarowało 3% mieszkańców miasta, na poziomie powiatu jest to o 1% więcej. Do dominant miasta należą gotycki kościół św. Idziego oraz renesansowy ratusz na Placu Ratuszowym. System fortyfikacji miasta należy do najlepiej zachowanych umocnień miast w Europie. Miasto wpisane jest na listę światowego dziedzictwa naturalnego i kulturowego UNESCO.

Muzeum Szaryskie

Muzeum należy do najstarszych muzeów na Słowacji. Dokumentuje uwarunkowania historyczne, społeczne oraz naturalne Górnego Szarysza. W dziedzinie dokumentacji twórczości ikonograficznej ma zasięg ogólnosłowacki. Jego stałymi ekspozycjami są: Ekspozycja Historyczna – Wolne Miasto Królewskie Bardejów, Ekspozycja Przyrodnicza, Ekspozycja Ikony oraz w Bardejowie-Zdroju: Ekspozycja Etnograficzna i Skansen – Muzeum Architektury Ludowej. Ekspozycjami znacząco sięgającymi Rusinów są przede wszystkim ekspozycje Ikon oraz Skansen.

Ekspozycja Ikony

Wystawa jest jedyną wyspecjalizowaną i samodzielną ekspozycją ikon na Słowacji. Prezentowane ikony ukazują rozwój tej gałęzi sztuki od XVI w. do I poł. XIX w. Oprócz ikon na wystawie prezentowane są także inne eksponaty związane z życiem duchowym regionu. Ekspozycję tworzy około 300 eksponatów, wśród których znajduje się kilka kompletnych ikonostasów z XVII–XIX w., obrazów na płótnie itp. Tutejsza kolekcja była wystawiana na wielu międzynarodowych wystawach, m.in. na EXPO 70 w Japonii.

Skansen w Bardejowie-Zdroju

Skansen jest najstarszym skansenem na Słowacji, otwarty został w roku 1965. Zawiera prawie 30 budowli prezentujących kulturę ludową Słowaków

i Rusinów zamieszkujących tereny Górnego Szarysza oraz Zemplina. Budowle pochodzą z XIX i XX wieku. W skansenie obecne są 4 rodzaje obiektów budowlanych: domy mieszkalne (przede wszystkim domy zrębowe ubogich rolników), budowle gospodarcze (spichlerze, sypance, stodoły, warsztat kowalski, chlew, pasieka, suszarnia owoców), budowle techniczne (unikalne urządzenie do wiercenia drewnianych rur wodociągowych, urządzenie do produkcji tkanin) oraz budowle sakralne (drewniane kościoły, dzwonnice, kaplica). Poszczególne obiekty uzupełnione są wewnątrz inwentarzem (meblami i narzędziami) odpowiadającym czasowi powstania danej budowli. Do głównych budowli skansenu należą drewniane kościoły, przeniesione z miejscowości Zboj oraz Mikulášová. W skansenie znajduje się również najstarszy datowany ul na Słowacji – z roku 1691.

Mapa 4: Lokalizacja wybranych zabytków kultury w Bardejowie i okolicach



Źródło: <https://earth.google.com/>

Więcej o ciekawych miejscach
nie tylko rusińskich Bardejowa i okolic:



Stara Lubowla

Pierwsza pisemna wzmianka o osadzie pochodzi z roku 1292. Znaczenie osady wzrosło po wybudowaniu zamku. W roku 1364 Stara Lubowla awansowała

do rangi miasta królewskiego. W następnym okresie – w czasie przekazania tere-
nu w zastaw królowi polskiemu w latach 1412–1772 miasto stało się stopniowo
ośrodkiem kulturalnym i gospodarczym. Po zakończeniu zastawu i powrocie do
Królestwa Węgier Stara Lubovla zaczęła tracić swoje znaczenie, opuścili ją urzęd-
nicy oraz szlachta. Miasto stało się zaledwie ośrodkiem regionalnym. Miasto ma
dobrze utrzymane historyczne jądro z renesansowymi kamienicami, przebudowa-
nymi później w okresie baroku i klasycyzmu. Najatrakcyjniejszą częścią placu jest
Kościół św. Mikołaja z okresu około roku 1280 oraz siedziba gubernatora miast
zastawnych – Dom Prowincjonalny, w którym obecnie mieści się galeria miejska.
Atrakcją turystyczną jest także średniowieczny obóz wojskowy, przedstawiający
obraz życia wojskowego w XVI wieku.

Zamek Lubowelski

Zamek zbudowano na początku XIV wieku. Najważniejszym wydarzeniem hi-
storycznym, które rozegrało się na zamku było podpisanie traktatu pokojowego
pomiędzy władcami Węgier i Polski w roku 1412. Zamek miał burzliwą historię,
przez 350 lat był dany w zastaw i pod zarządem Królestwa Polskiego. W tym cza-
sie kilkakrotnie odwiedzili go polscy królowie, tu także przez kilka lat przechowy-
wane były polskie klejnoty koronne. W okresie polskiego zarządu był kilkakrotnie
przebudowany, dobudowywany. Po zakończeniu polskiego zarządu zamek stopnio-
wo tracił swoje znaczenie. Zamek jest częściowo zachowany i zrekonstruowany.
Wnętrze zamku wyposażone jest w meble z epoki. W podziemiu zamku zachowała
się katownia. Jest to najczęściej odwiedzany zamek okręgu preszowskiego. Zna-
ny jest także jako zamek sokolników, kiedy w sezonie letnim częścią zwiedzania
są także występy sokolników. W zamku więziony był również król Madagaska-
ru, Maurycy Beniowski. W pomieszczeniach zamku siedzibę ma także Muzeum
Lubowelskie, z kilkoma stałymi ekspozycjami bezpośrednio w pomieszczeniach
zamku z wyjątkiem ekspozycji etnograficznej, znajdującej się w skansenie, w po-
dzamczu. W roku 2010 stworzone zostały repliki polskich klejnotów koronnych,
tworzące tak samo stałą wystawę na zamku.

Skansen

Skansen, Muzeum Architektury Ludowej stanowi samodzielną ekspozycję
muzealną pod zamkiem. Tworzą go budowle prowincjonalne z regionu i razem
z zamkiem funkcjonują jako zwarta całość zamku i podzamcza. Skansen tworzy
25 obiektów pierwszej połowy XIX wieku, aż do początku XX wieku. Są to domy
mieszkalne rolników, budowle gospodarcze, budowle techniczne (warsztat kowal-
ski, młyn wodny), obiekty społeczne (szkoła, gajówka), budowle sakralne (kościół
greckokatolicki z roku 1833). Przy kościele w ważne święta kościelne nadal odpra-
wiane są nabożeństwa. Obiekty przedstawiają życie Słowaków, Niemców, Żydów,
Górali i Rusinów na etycznie zmieszanym terytorium.

Mapa 5: Lokalizacja wybranych zabytków kultury w Starej Lubowni



Źródło: <https://earth.google.com/>

Więcej o ciekawych miejscach
nie tylko rusińskich Starej Lubowni:



Humenne

Miasto powiatowe, drugie największe miasto w Zemplinie. Miasto jest ośrodkiem gospodarczym i kulturalnym Górnego Zemplina. Pierwsza pisemna wzmianka pochodzi z roku 1317. Humenne ponad 300 lat należało do szlacheckiego rodu Drugethów. Później w XV wieku król węgierski Maciej Korwin nadał Humennemu przywileje miejskie. W następnych stuleciach miasto należało do różnych rodów szlacheckich. W mieście znajduje się renesansowy kasztel z ogrodami i parkiem, jako poprzednia siedziba Drugetów. Zakłada się, że na miejscu kasztelu na przełomie XIII i XIV wieku zbudowano zamek. W mieście znajduje się też najbardziej na wschód położona budowla gotycka na Słowacji, gotycki kościół. W kościele osadzone są okna witrażowe znanego malarza akademickiego Mikołaja Klimczaka, rodaka z Humenneho. M. Klimczak zyskał sławę przede wszystkim jako malarz oraz ikonograf. W mieście osadzony jest pomnik dobrego wojaka Szwejka, postaci literackiej z powieści Jarosława Haaszka, jako wspomnienie na wzmiankę o zatrzymaniu się Szwejka w Humennym. Z Humennego do polskiego Sanoka prowadzi także szlak turystyczny „Śladami dobrego wojaka Szwejka“ z kilkoma pamiątkami na cześć wojaka.

W Humennym obok wielu zespołów folklorystycznych działa też męski zespół śpiewaczy Rusinija. Ukierunkowany jest na wykonywanie rusińskich i ukraińskich

pieśni ludowych, jak również bardziej kompleksową promocję wartości kulturowych oraz tradycji ludowych Rusinów z szerszej okolicy. W mieście rusińską narodowość deklaruje ponad 6% ludności.

Muzeum Wyhorlatskie w Humennym

Muzeum powstało w roku 1960, później przeniesione do renesansowego kasztelu, siedziby rodu Drugetów. Muzeum głównie ukierunkowane jest jako muzeum krajoznawcze o charakterze regionalnym. Muzeum ma kilka ekspozycji stałych: Ekspozycja Artystyczno-Historyczna, przedstawiająca kulturę mieszkalną szlachty począwszy od renesansu aż do XX wieku; Ekspozycja Przyrodnicza – Fauna Górnego Zemplina, przedstawiająca warunki naturalne regionu; Ekspozycja Sztuki Sakralnej z kaplicą Panny Marii, prezentująca dzieła sztuki głównie z XVIII i XIX wieku, przede wszystkim rzeźby świętych pierwotnie umieszczone w kościołach regionu. W parku kasztelu znajduje się Ekspozycja Architektury Ludowej i Mieszkania.

Skansen w Humennym

Ekspozycja Architektury Ludowej i Mieszkania jest ekspozycją zewnętrzną muzeum. Ekspozycja umieszczona jest w atrakcyjnym, zróżnicowanym środowisku, dodającym ekspozycji większej autentyczności. Ekspozycja zlokalizowana jest przy muzeum, w centrum miasta, ma zatem ograniczone możliwości obszernej rozbudowy. Ekspozycja składa się ogółem z 15 obiektów. Reprezentowane są domy mieszkalne, budowle gospodarcze (spichlerze, piwnica, szopa, studnia dźwigniowa), budowle techniczne (młyn wodny, warsztat kowalski), jak również budynek sakralny – drewniany kościółek.

W pomieszczeniach ekspozycji co roku odbywa się kilkudniowa impreza kulturalna – Rusiński Festiwal Folklorystyczny.

Mapa 6: Lokalizacja wybranych zabytków kultury w Humennym



Źródło: <https://earth.google.com/>

Więcej o ciekawych miejscach
nie tylko rusińskich Humennego:



Niektóre miejsca u stóp Połonin

Stakčín

Miejscowość w północno-wschodniej Słowacji, w pobliżu granicy polskiej i ukraińskiej, brama wejściowa do Parku Narodowego Połoniny. Osadnictwo na tym terenie jest już w epoce brązu, na podstawie znalezisk archeologicznych. Pierwsza pisemna wzmianka jest z roku 1317, w akcie darowizny króla węgierskiego Karola Roberta dla Filipa Drugeta. Miejscowość była własnością rodu Drugetów ponad 350 lat, do jego wymarcia, później posiadało go naprzemiennie kilka rodów. W drugiej połowie XIV wieku do Stakčína zaczęli się przenosić Rusini z sołtysiem i stopniowo uzyskali we wsi całkowitą przewagę. Najstarszym znanym mieszkańcem miejscowości jest Michał ze Stakčína, o którym w roku 1492 mówi się jako o członku znanej bandy zbójnickiej zebranej wokół Fedora Hlavatego. Zbójnictwo było na tym terenie stosunkowo powszechne, związane było z bliskością szlaku handlowego do Polski, znanego jako *Via Rusica*. Na rozmach zbójnictwa w danym okresie wpłynęły również złe warunki socjalne. W miejscowości działał przez pewien czas jako greckokatolicki ksiądz Bazyli Duchnowicz, ojciec ważnego rusińskiego budziciela Aleksandra Duchnowicza.

Fedor Hlavaty

Kapitan bandy zbójnickiej, działającej pod koniec XV wieku na wschodniej Słowacji. Banda liczyła około 50 członków, była zorganizowana. Trzon bandy stanowili poddani z okolic oraz Sniny. W roku 1493 napisał list z pogrózkami do mieszkańców Bardejowa, w którym grozi miastu spalaniem za niesprawiedliwe powieszenie jego dwóch schwytanych kompanów. Fedor Hlavaty pochodził z Ruskiej Wołowej, gdzie ma tablicę pamiątkową. Jak podają przekazy ustne, nad miejscowością znajduje się tzw. głaz Hlavatego z hieroglifami, po rozszyfrowaniu których można znaleźć miejsce przechowywania wielkiego skarbu.

Panteon Beskidzki, symboliczny cmentarz znanych osobistości

To oryginalny zewnętrzny punkt informacyjny w Połoninach, którego celem jest zwrócenie uwagi na ważne osobistości, przede wszystkim rusińskie, związane w jakiś sposób z tym regionem. Symboliczny cmentarz przedstawia otwartą przestrzeń z głazami z tablicami opisowymi dotyczącymi poszczególnych osobistości. Jego częścią jest też panel informacyjny dotyczący parku narodowego z mapą. W panteonie bliżej przedstawione są następujące osobistości: Aleksan-

der Duchnowicz, Piotr Lodij, Fedor Hlavaty, Michał Pustaj, Egon Erwin Kisch, Juraj Kolinčák, Ladislav Mňačko, Igumen Ignatij (Ján Čokina). Michał Pustaj był bajkopisarzem i rolnikiem, dzięki któremu zachowały się 42 bajki rusińskie jako część rusińskiego dziedzictwa kulturowego (bajki zapisane przez etnografa V. Hnat'uka w trakcie jego badań pod koniec XIX wieku). Egon Erwin Kisch był czeskim pisarzem i dziennikarzem, uważany za twórcę dziennikarstwa śledczego, który podczas I wojny światowej działał również na obszarze Połonin a przeżycia frontowe publikował w książkach. Juraj Kolinčák był rolnikiem, śpiewakiem oraz poetą ludowym, autorem kilku zbiorów w języku rusińskim. Ladislav Mňačko, pisarz słowacki bez bezpośrednich powiązań z Rusinami, ale napisał o tym obszarze powieść a także artykuły prasowe, które uważane są za inicjatora działań rządowych ukierunkowanych na wzrost gospodarczy tego terenu. Igumen Ignatij był księdzem, misjonarzem oraz mnichem, ascetą, prześladowanym przez poprzedni reżim.

Piotr Lodij

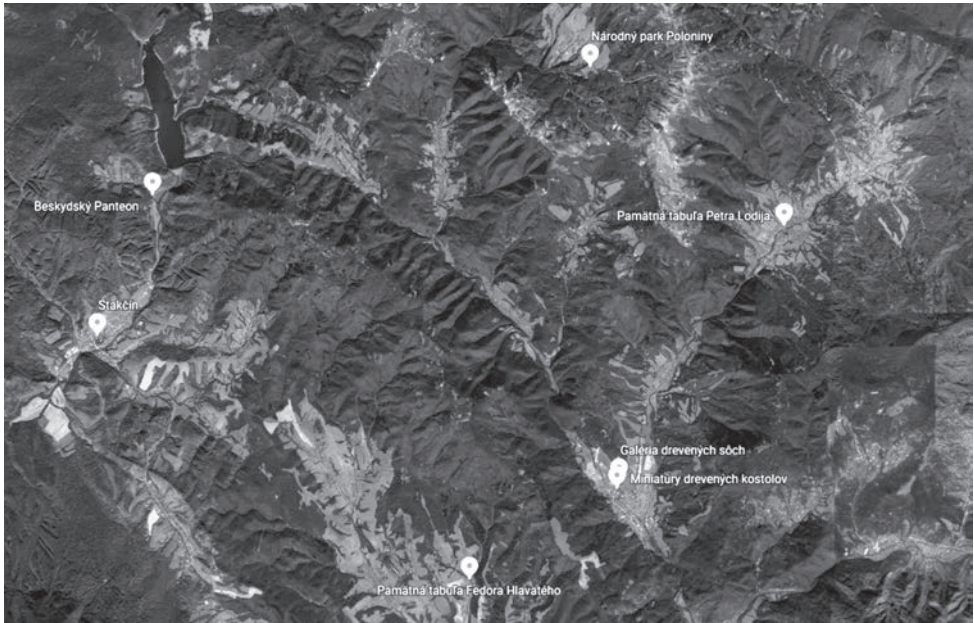
Filozof, prawnik, nauczyciel akademicki. Pochodził z miejscowości Zboj w powiecie Snina. Miejscowość założona około roku 1550 na prawie wołoskim. Miejscowość znana także z drewnianego kościoła św. Mikołaja z roku 1706, który w latach 60-tych XX wieku przewieziony został do skansenu w Bardejowie-Zdroju. Peter Lodij, urodzony w roku 1764 był Rusinem z rodziny ziemiańskiej. Po studiach w Wielkim Waradynie, Užhorodzie oraz Lwowie działał również na kilku uniwersytetach, np. w Krakowie, Piotrogradzie. W okresie 1819–1825 był pierwszym dziekanem wydziału prawniczego Uniwersytetu w Piotrogradzie. Oprócz kariery akademickiej działał też w administracji państwowej (radca państwowy), aktywny także jako poeta i tłumacz. Pochowany w Piotrogradzie. W tej samej miejscowości ma tablicę pamiątkową.

Did Beskid

Równie atrakcyjna dla turystów, o podobnej problematyce jak Panteon Beskidzki, ale inaczej pojmowana artystycznie, jest Galeria rzeźb drewnianych – Did Beskid. Did Beskid jest według rusińskiej legendy obrońcą Beskidów, gdzie mieszka razem ze swoimi dwoma córkami. Drewniane rzeźby znajdują się w miejscowości Ulicz, w starym parku. Ogółem jest to 12 drewnianych rzeźb, przypominających ważne rusińskie osobistości, ważne miejsca oraz legendy, jak np. bajkopisarz Michał Pustaj, zbójnik Fedor Hlavaty, mnich Igumen Ignatij, naturalne formacje regionu góra Nastaz, Riaba skała, obie związane z legendami (oraz ich przedstawieniem artystycznym), szczyt Krzemieniec, największy meteoryt w Europie, ale także pamiątki obu wojen światowych.

Kolejnym zabytkiem wskazującym na bogactwo kulturowe oraz historię głównie rusińską jest Mini-galeria miniatur drewnianych kościółków. To drewniane modele kościołów w skali 1:10, w ogólnym parku, które są ogólnodostępne.

Mapa 7: Lokalizacja wybranych zabytków kultury u stóp Połonin



Źródło: <https://earth.google.com/>

Więcej o ciekawych miejscach nie tylko Rusinów
w okolicach Połonin:



Minulost' pol'sko-slovenskej hranice ako prvok formujúci miestnu identitu

Przeszłość polsko-słowackiej granicy
jako element kształtujący tożsamość lokalną

Tomasz Kosiek, Peter Adamišín

2020

Úvod

Poľsko-slovenská hranica je na prahu tretej dekády 21. storočia vnútornou hranicou Európskej únie dvoch susedných národných štátov patriacich do Schengenského priestoru. Výsledkom je, že hranica, ktorá desaťročia po druhej svetovej vojne delila a obmedzovala miestnu mobilitu a sociálne kontakty, sa stala takmer úplne „priechodnou“. Je však potrebné pripomenúť, že táto hranica vedúca po vrcholoch hlavného karpatského hrebeňa mala v minulosti podobný charakter. V čase, keď obidve oblasti dnešného Podkarpatského vojvodstva v Poľsku a Prešovského kraja na Slovensku boli súčasťou Rakúskeho cisárstva, a neskôr rakúsko-uhorskej ríše, bola karpatská hranica iba líniou vnútorného administratívneho členenia v rámci jednej štátnej jednotky.

Pri uvažovaní o prezentovanej pozícii sme rozmýšľali, ako môžeme ukázať minulosť hranice oboch krajín tak, aby bola prezentovaná jej jedinečnosť a „priechodnosť“. Dospeli sme k záveru, že by bolo pre nás najjednoduchšie predstaviť tento hraničný fenomén cez prizmu minulosti skupiny, ktorá obývala a do veľkej miery aj naďalej obýva územie na oboch stranách súčasnej slovensko-poľskej hranici. Naša voľba padla na východoslovenské obyvateľstvo žijúce v tejto oblasti po celé storočia, označované ako Rusíni, Lemkovia a Ukrajinci. Uvádzame všetky tri hlavné etnonymá, ktorými boli tieto komunity definované a ďalej sú definované po prvé preto, lebo situácia identity východoslovenskej komunity v tejto oblasti bola a je veľmi zložitá, a my si v žiadnej miere nestanovujeme za cieľ jej analýzu či hlbší prieskum. Po druhé, v našom sprievodcovi sa nevyhýbame zmienkam o každej zo skupín, najmä o materiálnych pamiatkach, udalostiach alebo nakoniec o aktivistoch z každej zo spomínaných komunít, ktoré niekedy v rôznych životných etapách svojho života definovali rôzne svoju etnickú príslušnosť. Je však potrebné pamätať na to, že procesy budovania národa v tejto oblasti, ako aj v celej strednej Európe, sa vyvíjali nadobro od druhej polovice 19. storočia. Niekedy pri pohľade na stále prebiehajúce spoločenské procesy môžeme nadobudnúť dojem, že budovanie národných identít do istej miery stále prebieha a vôbec sa neskončilo. Východoslovenská komunita z poľsko-slovenského pohraničia nepochybne podliehala a neustále podlieha určitým zmenám etnického charakteru. Stačí spomenúť, že žijúc na oboch stranách hranice národných štátov je neustále pod asimilačným tlakom. Na severnej strane karpatského hrebeňa bol a je o to väčší, že komunitu Lemkov a Ukrajincov po druhej svetovej vojne zasiahla tragédia nútených deportácií do ZSSR a do severozápadných krajín povojnového Poľska. Plánovaný rozpad existujúcich susedských a rodinných spoločenstiev, často zmiešaného charakteru – poľsko-ukrajinsko-lemkovského, výrazne urýchlil proces polonizácie. To však neznamená, že na slovenskej strane východoslovenská komunita nemá problémy súvisiace s asimiláciou. Veľa sa o tom už písalo a nedá sa tu o tom povedať iba pár slov. Je však potrebné spomenúť, že Lemkovia v Poľsku, Rusíni na Slovensku a Ukrajinci v oboch krajinách majú štatút štátom uznaných menšín. Vďaka tomu sa tešia, aspoň formálne, určitým zákonným privilegiami a môžu sa spoľahnúť na

podporu štátnych inštitúcií v ich úsilí o zachovanie ich kultúrnej rozmanitosti a odlišnosti. V skutočnosti je celkový obraz samozrejme zložitejší, ale o tom tu nebudeme hovoriť.

Namiesto toho chceme čitateľovi povedať o bohatstve kultúry, ktoré vytvorila východoslovanská komunita v tejto oblasti. Náš sprievodca preto bude obsahovať popisy a diskusie k vybraným bodom ukazujúcim neobvyklú a bohatú minulosť skupín, o ktoré sa zaujímate. Bohužiaľ, z dôvodu objemových obmedzení bol náš výber bodov sprievodcu veľmi obmedzený, a preto je prezentácia rusínskeho a ukrajinského bohatstva týchto krajín veľmi selektívna. Dúfame však, že sa nám podarilo ukázať množstvo a rozmanitosť pokladov a bohatstvo minulosti skupiny východných Slovanov, ktorá nás tak zaujíma. Chceli by sme tiež, aby náš spôsob zobrazenia poľsko-slovenského pohraničia, vytvoril u príjemcov povedomie, že minulosť a kultúrne produkty východoslovanského obyvateľstva môžu byť prvkami, okolo ktorých sa oplatí budovať miestnu identitu.

Na záver by sme sa chceli poďakovať pánu Robertovi Bańkoszovi – regionalistovi a nadšencovi poľsko-slovensko-ukrajinského pohraničia, bez ktorého pomoci a cenných poznámok by predložené dielo vyzeralo pravdepodobne úplne inak.

Sanok

Okresné mesto ležiace na hranici Východných a Západných Karpát si ponechalo veľa stôp svojich rusínskych/ukrajinských obyvateľov. Toto mesto patriace pod Haličskú Rus, pôvodne bránilo cestu smerom do Karpát, preto ho stredoveký kronikár nazýval „Uhorskou bránou“. Prvá známa zmienka o Sanoku sa nachádza v Hipackej kronike a pochádza z roku 1150. Po smrti princa Romana haličského sa princezná Anna uchýlila so svojimi deťmi, medzi ktorými bol aj Daniel, v budúcnosti jediný korunovaný kráľ v dejinách Rusi.

Sanok bol takmer celé 17. storočie sídlom pravoslávneho panovníka, ktorý neuznával Brestskú úniu, zatiaľ čo v susednom Przemysli bol pri moci uniatský biskup. V nasledujúcich storočiach, po prijatí únie poslednými pravoslávnymi biskupmi v Poľsku, sa diecéza oficiálne nazývala gréckokatolícka diecéza Przemyslsko-Sanocko-Samborska.

Na prelome 19. a 20. storočia sa mesto nazývalo hlavným mestom východného rusínskeho regiónu, pričom práve tu došlo k stieraniu rozdielov medzi ukrajinskými, moskovskými a karpatskými skupinami. Po páde Ruska a boľševickej revolúcii si nakoniec ukrajinská orientácia získala v tejto oblasti väčšiu obľubu.

V 30. rokoch sa stal Sanok sídlom Apoštolskej správy rusínskeho regiónu, ako aj arcibiskupa pravoslávnej Przemyslsko-Nowosadeckej diecézy.

V Sanoku pôsobila spoločnosť „*Lemkowszczyzna*“, ktorá založila miestne rusínske múzeum. V meste pôsobili aj rusínsko-ukrajinskí aktivisti a intelektuáli ako Bohdan Ihor Antonycz, Leon Getz, Irena Dobrzańska, Julian Tarnowicz a ďalší. Jedným z najlepších primátorov v histórii mesta bol Rusín – Cyryl Jaksza Ładyżyński. Pochovali ho v hlavnej uličke na cintoríne na ul. Rymanowskiej. O histórii Rusínov/Ukrajincov v Sanoku by bolo možné napísať samostatnú vedeckú prácu.

Historické múzeum v Sanoku sa nachádza v budove renesančného kráľovského hradu, ktorý postavil Kasztelan Mikołaj Wolski v rokoch 1523–1548. Pôvodne tu bola rusínska pevnosť rozšírená Kazimírom Veľkým, potom ako dobyl toto územie. V renesančných múroch sa dodnes nachádzajú zvyšky gotickej budovy. Severné krídlo, ktoré bolo zničené v 19. storočí, a južné krídlo, ktoré Rakúšania demontovali, sa do dnešných čias nezachovalo. Pri archeologických prácach vykonaných v posledných rokoch sa našli základy gotickej veže, ktorá bola zrekonštruovaná do výšky niekoľkých metrov. Na mieste bývalého hradného krídla, ktoré zbúrali Rakúšania, je postavená nová časť múzea venovaná dielu Z. Beksińskiego.

Múzeum, ktoré bolo založené v roku 1934, obsahuje zbierku viac ako 700 ikon (od 15. do 20. storočia), z bývalých gréckokatolíckych a pravoslávnych kostolov, z pohoria Bieszczady, Nízkyh Beskýd a hornatiny a zo Sanoku pred začiatkom vojny. Táto kolekcia začala zbieranie v rámci kolekcie „*Lemkowszczyzna*“ v múzeu (spojené s historickým múzeom a potom v 40-tych rokoch s múzeom Sanockého regiónu). Najcennejšie z ikon sú: Nanebovzatie Matky Božej (Žukotyń) z 15. storočia, Kristus Pantokrator (Wujskie) z 15. storočia, Zosnutie presvätej Bohorodičky

(Paniszczewo) z 16. storočia. Zbierku ikon dopĺňa asi osemsto artefaktov týkajúcich sa vybavenia a výzdoby kostola. Sú to krucifixy, svietniky, relikviáre, liturgické nádoby, paramenty a liturgické odznaky. Vzhľadom na množstvo zbierok a ich hodnotu pre dejiny umenia, nielen poľského, ale aj globálneho, nie je pojem „sanické múzeum ikon“ prehnaný.

Spomínanú zbierku dopĺňa originálna a neoceniteľná zbierka náboženských artefaktov nájdených v osade Horodna (vedľa Sanoku). Sú to nádherné enklepie, kríže, ktoré nosia svetskí vládcovia a administratívni hierarchovia a ktoré sa datujú do 12. storočia.

Ak, už hovoríme o ukrajinskej dimenzii histórie mesta, ale aj o múzeu, je nemožné nenapísať pár slov o Leone Getzovi (13. apríla 1899 – 16. decembra 1971), ktorý sa narodil v rodine ľvovského tlačiaru, tiež Leona (Lewa) a jeho manželky Józefiny, rodenej Harapinovej. Vyštudoval Ukrajinskú ľudovú školu. M. Szaszekwycza vo Lvove a kurz dekoratívnej maľby na Štátnej priemyselnej škole vo Lvove. Bohužiaľ, z finančných dôvodov mu nebolo umožnené dokončiť štúdium architektúry. Namiesto toho začal pracovať pre slávneho ľvovského architekta Ivana Lewińského, ktorý si všimol jeho talent, podporil ho a predstavil mu maliara Aleksandra Nowakowského, vedúceho miestnej umeleckej školy. Rozvoj jeho umeleckej kariéry prerušila 1. svetová vojna. Getz sa pridá k radom ukrajinských Sichových strelcov, v radoch, ktorých bojoval v rokoch 1915 až 1918, ale ani na fronte sa nevzdal svojho príručného skicára, do ktorého „zapisoval“ obrázky svojho vojenského života. Zúčastnil sa tiež poľsko-ukrajinskej vojny, počas ktorej sa dostal do zajatia. Ocitol sa v zajateckom tábore Krakov Dąbie, ktorý opustil na jeseň 1919. Po vojne absolvoval, pod dohľadom prof. Stanisława Dębického, Akadémiu výtvarných umení v Krakove. Po ukončení štúdia sa presťahoval do Lvova a v roku 1925 prišiel do Sanoku, aby zaujal pozíciu učiteľa kreslenia v miestnej základnej škole Kráľovnej Sofie. Učil tiež vo Všeobecnej škole Grzegorza zo Sanoku a v Mestskom súkromnom seminári učiteliek. Ako učiteľ na strednej škole, bol učiteľom vynikajúceho Rusína Bohdana Antonycza, jedného z najvýznamnejších ukrajinských básnikov 20. storočia.

Getz sa stal maliarom sanockej krajiny a vo svojich dielach odrážal atmosféru mestských ulíc a uličiek. Na jeho obrazoch dokonca aj chudobné, zanedbané domy, obklopené početnými bunkami a prístavbami, vyžarujú niečo tajomné, ľahké a teplé.

Počas obdobia, pôsobenia v Sanoku sa angažoval v kultúrnom živote miestnej ukrajinskej komunity. V tom čase spolupracoval s etnografkou Irenou Dobrzańskou a kňazom Stefanom Wenhryniewiczom, s ktorým založil Muzeálnu spoločnosť „Lemkowszczyzna“. Stal sa jej riaditeľom a následne riaditeľom vytvoreného múzea, ktoré zhromažďuje etnografické zbierky hlavne z východného rusínskeho regiónu. V rokoch 1940–44 spravoval múzeum na zámku, ktoré vzniklo spojením zbierok Múzea sanockého regiónu a Muzeálnej spoločnosti „Lemkowszczyzna“. Po druhej svetovej vojne sa presťahoval do Krakova, kde vytvoril a pôsobil ako profesor na Akadémii výtvarných umení.

L. Getz bol tragickou postavou žijúcou v poľsko-ukrajinskom kultúrnom priestore. Je však symbolom dôstojného vlastenectva. Keďže bol až do konca svojho života verný svojej ukrajinskej identite, nielenže neohrozil poľskú kultúru, ale chránil ju, aj ako kurátor múzea. Počas zložitého vojnového obdobia spolupracoval s takými vynikajúcimi osobnosťami Sanoku, ako napr. Stefan Stefanski.

V blízkosti hradu sa nachádza murovaný gréckokatolícky kostol z rokov 1784–1789. Do roku 2017 slúžil ako pravoslávny koncil Przemysko-Nowosadeckej diecézy, v súčasnosti je to farský kostol sv. Koncilu Najsvätejšej Trojice. Jeho história súvisí s históriou východného kresťanstva v Sanoku, o ktorom stojí za to povedať si pár slov. Prvý kostol v Sanoku, v novom hradisku, ktorý sa nachádza na mieste terajšieho hradného vrchu, bol pravdepodobne postavený okolo roku 1250. Prvýkrát sa spomína v roku 1429 a existoval do roku 1550, kedy bol pravdepodobne na príkaz Izabely Jagelovskej, ktorá v tom čase na hrade Sanok bývala, rozobratý. Na stavbu nového kostola zasväteného sv. Mikulášovi, dostali rusínski mešťania od starostu Piotra Zborovského nový priestor na, tzv. „valoch“. Dokument tohto nadania schválil v roku 1551 Zygmunt August a v roku 1632 Władysław IV. Nie je však známe, či kostol sv. Mikuláša skutočne postavili, pretože od roku 1667 nájdeme na spomínanom námestí drevený kostol sv. Ducha, nie sv. Mikuláša. Trochu viac svetla, do tejto problematiky vnáša dokument, ktorý sanockí farári uchovávali až do 40. rokov 20. storočia a ktorý sa spomína v *Sémantizmus rusínskej apoštolskej správy* z roku 1936: „*Sanockí mešťania, majú príkaz od miestnej vlády, aby vyznačili určený pozemok do troch dní, inak po uplynutí lehoty nebudú môcť postaviť pravoslávny kostol – rýchlo kúpili drevený pravoslávny kostol, ktorý bol postavený v meste Jasienica neďaleko Krosna, z ktorého obrazy zobraté z Jablonského pravoslávneho chrámu dodnes existujú Po prinesení spomínaného dreveného materiálu, postavili pravoslávny kostol v Sanoku, kde stál až do roku 1789...*“ Na mieste spomínaného dreveného kostola bol v rokoch 1784–1789, vďaka darom od grófa Mniszcha a grófa Stadnického, postavený murovaný kostol zasvätený Zostúpeniu Ducha Svätého.

Do roku 1947 sa v chráme nachádzala ikona Krista, pochádzajúca z hradného chrámu a ikona Najsvätejšej Matky Božej z prímestského chrámu. V chráme sú aj relikvie svätého kríža. Vedľa chrámu sa nachádza murovaná zvonica z roku 1827.

V rokoch 1668–1675 úradoval v Sanoku przemyslský pravoslávny biskup Antoni Winnicki, ktorý neuznal Brestskú úniu. Preto neskôr gréckokatolícki biskupi používali titul biskupov Przemysko-Samborsko-Sanockej diecézy a vďaka tomu sa tento chrám volal aj katedrálom. Za zmienku stojí, že Michał Wasylewycz, ktorý pravdepodobne preložil peresopnické evanjelium zo staroslovienského jazyka do moderného rusínskeho jazyka, pochádzal a pravdepodobne pracoval v Sanoku. Dnes je to jeden z najdôležitejších pokladov Ukrajiny, na ktorý prisahajú prezidenti tejto krajiny.

V podhradí Sanoku stál dlhý drevený pravoslávny kostol Narodenia Presvätej Bohorodičky, ktorý na základe anonymnej správy o údajnom vypálení kosto-

la, nariadil Lvovský guberniálny úrad v roku 1790, rozobrať. Je možné, že obraz, ktorý sa v súčasnosti nachádza v bočnom oltári pravoslávneho kostola, pochádza zo spomínaného chrámu. Predpokladá sa, že v Sanoku bol ešte ďalší pravoslávny kostol Najsvätejšej Trojice a kláštor sv. Onupriusa, z ktorého sa neskôr stal uniatský kláštor.

V roku 1938, štyri roky po svojom založení, sa rusínska apoštolská správa (AAĽ) presťahovala z Rymanowa-Zdroja do Sanoku, kde pôsobila až do roku 1944, keď sa apoštolský správca presťahoval do Krynice, odkiaľ sa začiatkom jari 1945 vrátil do Sanoku. Na jeseň toho istého roku správca, kňaz O. Małynowski utiekol zo Sanoku cez Československo do americkej okupačnej zóny. Úrad existoval do roku 1947, teda do úplnej likvidácie cirkevných štruktúr súvisiacich s operáciou „Visla“. Sanokský chrám sa následne využíval ako rímskokatolícky kostol. Pre niekoľko sanockých gréckokatolíkov slávil bohoslužby v nemocničnej kaplnke bývalý kancelár AAĽ, kňaz Jan Siekierczyński. V roku 1958 získal súhlas latinského biskupa v Przemysli, ktorému boli v tom čase podriadení miestni gréckokatolíci, na slávenie bohoslužieb na verande jeho domu. Pretože sa veriacim nepodarilo získať povolenie na slávenie bohoslužby v bývalom kostole, konvertovali na pravoslávie, a tak získali prístup do svojho chrámu. V septembri 1983 bola ustanovená pravoslávna Przemyslsko-Nowosadecká diecéza so sídlom v Sanoku, ktorú viedol kňaz Adam Dubec, vysvätený za biskupa 30. januára. Na trón nového panovníka došlo v kostole v Sanoku 30. októbra 1983. V roku 1996 bol biskup Adam povýšený na arcibiskupa. 24. júla 2016 arcibiskup Adam Dubec zomrel, jeho telo bolo po pohrebe v sanockskej katedrále, uložené v krypte pravoslávnej cirkvi. sv. Vladimíra Veľkého v Krynici-Zdrój.

Bývalý katedrálny chrám bol postavený z kameňa, dnes je omietnutý. Sedlová strecha je ozdobená vežou. Figurálny a ornamentálny polychróm pochádza z roku 1907 a vytvoril ho J. Zetkowicz. Na klenbe lode môžete vidieť scénu povýšenia sv. Kríža, sprevádzanú postavami cisárskeho byzantského dvora oblečenými v kostýmoch z obdobia haličského kniežatstva. Vo vnútri chrámu uvidíme aj ikonostas kostola z druhej polovice 19. stor. a bočné neskorobarokové oltáre z prvej pol. 18. storočia. V ľavom bočnom oltári je ikona Najsvätejšej Matky Božej z druhej polovice 17. storočia, od maliara, pochádzajúceho z Lvovskej dielne Teodora Semkowicza. Tento obraz sa označuje ako ikona Panny Márie zo Sanoku a jeho zázračnosť uznala pravoslávna cirkev v roku 1992. Na hlavnom oltári je ikona Najsvätejšej Trojice. V zadnej časti kazateľnice je ikona znázorňujúca Krista Kráľa zo 17. storočia. Vo vnútri, na južnej strane, nájdeme tiež baldachýn a drevené ozdoby, ktoré naznačujú prítomnosť biskupského trónu.

Keď hovoríme o minulosti sanockých kostolov, nemožno vynechať informácie o najstarších kostoloch na hore **Horodyszczce**, všeobecne známej ako **Fajka**. Bolo to miesto pôvodnej pevnosti Sanok, na ktorom sa nachádzali kostoly. Hradisko sa nachádza na kopci (492 m n. m.), nad dedinou Trepcza. Aj keď bol hrad objavený v roku 1958, práce archeológov sa začali až v roku 1996. Na kopci sa našli stopy po osídlení z doby bronzovej, ako aj dôkazy o prítomnosti Keltov a stopy

po stredovekom hrade. Z posledného obdobia, z čias rusínskeho kniežatstva, sú tu stopy po dvoch chrámoch a svetskom sídle, ktoré tu kedysi existovali, ako aj početné pohrebiská. Pevnosť je datovaná do 9. až 13. storočia. Vrch Horodyszczce bol obklopený dvojitým valom zo severu a západu a štvornásobným pásom násypov z juhu a juhozápadu. Nájde tu základy chrámu podobnej veľkosti. Starší z chrámov, bol zničený počas mongolskej invázie v pol. 12. storočia, ktorý bol postavený pravdepodobne v 12. storočí. Na jeho mieste postavili o niečo neskôr druhý chrám, ktorý existoval minimálne do konca 13. storočia. Oba chrámy z Horodyszczca boli drevené a na kamennom základe. Okolo kostola bol cintorín s pohrebnými jamami vytesanými do skaly, často obloženými kameňmi a pokrytými kamennými doskami. Na skúmaných pohrebiskách našli archeológovia výrobky z bronzu, striebra a skla. Niektoré z objavených ozdôb a šperkov naznačovali pohreby bohatej rusínskej aristokracie. Medzi artefaktmi nechýbali ani olovené pečate Rurika Rościslawowicza, kyjevského a novogrodzského veľkovojuvodu v rokoch 1170–71, a enkolpiony, teda bronzové relikviáre v podobe otváracieho kríža, ktoré by mohli byť ozdobou vysokých cirkevných a štátnych úradníkov. Koniec prvého hradiska v Sanoku, priniesli pravdepodobne mongolské nájazdy z polovice 13. storočia, ktorých stopami sú nomádske hroty šípov nachádzajúce sa na kopci, ako aj opustené predmety každodennej potreby, ako zbrane, ozdoby a bohoslužobné predmety. S najväčšou pravdepodobnosťou sa po tomto turbulentnom období pevnosť presunula na dnešný hradný vrch.

S kopcom súvisí niekoľko legiend. Jedna z nich rozpráva o žene, ktorá sa počas cesty do chrámu postaveného na vrchole hory, neraz sťažovala na náročnú cestu do kopca. Raz, keď navštívila bohoslužbu, začula hlas, oznamujúci, že po ďalšej návšteve chrámu sa už nebude musieť trápiť s výstupom na vrchol hory. Žena plná nádeje išla nasledujúcu nedeľu do chrámu, a keď dorazila na miesto, zem sa otriasla a hora pohltila ju aj kostol. Z chrámu zostala iba diera v zemi a zvuk kostolných zvonov, ktoré sa niekedy vznášajú nad okolitými lesmi.

Napriek chýbajúcemu, označenému turistickému chodníku je možné vrch Horodyszczce veľmi ľahko nájsť. Stačí sa dostať na Trepczu a potom, po prechode dreveným mostom na západný breh malej rieky Sanoczek, odbočiť na cestu vedúcu medzi domami smerom do lesa. Po dosiahnutí lesíka musíte za bariérou zriadenou lesníkmi odbočiť doprava, a po chodníku riedkym lesom a lúkami, asi za 350 m narazíte na zalesnený kopec. Zarážajúci je obrys staršieho chrámu, ktorého základy boli zabezpečené a zrekonštruované tak, aby ste ľahko prečítali pôdorys bývalého chrámu. Na pamiatku zosnulých ležiacich na kostolnom cintoríne je tu tiež „ekumenický kríž“.

Na úpätí vrchu Horodyszczca sa nachádza dedina Trepcza, v ktorej sa nachádza murovaný pravoslávny kostol Nanebovzatia Matky Božej. Bol tu postavený v roku 1807. Na konci 19. stor. bol chrám rozšírený o vestibul s vežou. Starší drevený kostol sa spomínal, už v roku 1753. Zničil ho však požiar spolu s farskými budovami v roku 1801. Je známe, že miestne obyvateľstvo bolo na stavbu nového kostola príliš chudobné, preto sa s pomocou miestneho farára Joana Semkowicza-

-Dobrzańského obrátili na cisára Jozefa II., so žiadosťou o poskytnutie prístupu do bývalého zboru kalvínov zo 16. storočia, s čím cisár súhlasil. Murovaný kostol dnes obklopujú staré stromy a kostolný cintorín. Je celá obklopený kamenným múrom.

Po druhej svetovej vojne kostol využívali rímskokatolíci, ale po postavení nového kostola, pred niekoľkými rokmi budovu opustili. Chrám je zrekonštruovaný a udržiavaný.

V samotnom Sanoku sa nachádza aj ďalší kostol a to v časti v Dąbrówka (predtým obec Dąbrówka Ruska). V súčasnosti je to chrám patriaci gréckokatolíckej farnosti v Sanoku. V rokoch 1963–1993 chrám slúžil ako rímskokatolícky kostol. Súčasná murovaná budova bola postavená v rokoch 1866–1891 na mieste staršieho kostola. Prvá známa zmienka o chráme umiestnenom na tomto mieste pochádza z roku 1573. Kostol mal vzniknúť vďaka združeniu kňaza Waleriana Sławkowského, ktorý zomrel ako archimandryt kláštora v Nikolaevsku nad Amurom. Ďalší drevený chrám sa na tomto mieste objavil v roku 1714. Dnešný chrám bol postavený na pôdoryse gréckeho kríža, má uzavretý trojstranný vivár. Budova je krytá centrálnou plechovou kupolou a zakončená latinským krížom. Bohužiaľ, v roku 1982, boli proporcie a vzhľad chrámu „pokazené“ dostavaním moderného rímskokatolíckeho kostola. Kuriozitou môže byť skutočnosť, že podľa údajov obsiahnutých v privilegii kráľa Žigmunda III., mal kostol z Dąbrówki patriť do únie už v roku 1592, teda o 4 roky skôr ako bol prijatý akt brestského zväzu. Správca kostola bol stúpencom únie a snažil sa uzavrieť spomínaný akt. Pôvodný interiérom a zariadenie kostola sa prakticky nezachovali. Na dnešnom ikonostase sú pôvodné ikony apoštolov z 19. storočia a tiež Cárská brána. Po vojnových nepokojoch boli obidva tieto prvky ukryté jedným z farníkov a po jeho renovácii sa vrátili do chrámu. Na pravej stene lode je zavesená veľkolepá ikona sv. Dymitra, ktorá je darom z Przemyslskej biskupskej kúrie. Farnosť dostala od kúrie aj civot (svätostánok), tetrapodu a procesiový kríž. Zaujímavá je aj ikona Matky Božej z dnes už zaniknutého kostola v Nowosielciach, ktorá bola zavesená medzi predsieňami a loďou. Ikona bola darom rodiny Gniewoszovcov pre kostol v Nowosielci. Luster do kostola je darom františkánov zo Sanoku, ktorí ho darovali pri príležitosti znovuotvorenia chrámu. Zaujímavosťou je tiež veľký maľovaný procesný kríž, ktorý momentálne visí na stene a pochádza z neznámyho kostola, rozobraného v horách. Darček od bývalých farníkov, ktorí boli po vojne vysídlení na Ukrajinu, je ikona Matky Božej, ktorá sa nachádza v sakristii.

Po začlenení dediny Olchowce k Sanoku v roku 1973, bol v hraniciach mesta ďalší historický kostol, ktorý dnes používajú rímskokatolícki veriaci. Najstaršia zmienka o chráme v Olchowiciach pochádza z roku 1442, keď ho kráľ Vladislav IV. spolu s pôdou daroval Piotrovi Czeszykovi, synovi sanokského sudcu Mikołaja Czeszyka, ktorý bol rodákom z Tyrawy Solnej. Miestne zdroje tiež hovoria o tom, že v Olchowciach mal v 17. storočí fungovať baziliánsky kláštor. Mal sa nachádzať asi 300 metrov od terajšieho kostola smerom do lesa, za terajším cintorínom. Legenda hovorí, že kláštor sa mal prepadnúť pod zem počas veľkonočného sprie-

vodu. Súčasný kostol Nanebovstúpenia Pána bol postavený v roku 1844. Kostol bol poškodený počas prvej svetovej vojny, bol však renovovaný v medzivojnovom období. Drevený chrám je trojdielny orientovaný objekt, so zrubovou konštrukciou a šindľom. Vo vnútri sa zachoval ikonostas z 19. storočia, pri prispôsobovaní chrámu rímskokatolíckemu kostolu, sa však jeho stredná časť presunula späť smerom k chóru. Pred niekoľkými rokmi boli bohužiaľ zamaľované polychrómované steny, čo je škoda, pretože išlo o dielo sanockého maliara Władysława Lisowského, ktorý bol tiež autorom polychrómií v sanockom františkánskom kostole. Na hrebene presbytéria a lode sa nachádzajú tri šesťuholníkové kupolovité signálne veže. Veže boli prestavané pri renovácii v osemdesiatych rokoch minulého storočia. V chráme sú cenné staré rusínske tlače zo 17. a 18. storočia vrátane kníh „Apoštol“ (1634) a Evanjelium (1634), ktoré bolo vydané v Lvove.

Po deportáciách gréckokatolíckych rodín bol kostol zatvorený, v 50. rokoch minulého storočia, sa ho úrady pokúsili rozobrať. Chrám bol však ochránený, vďaka jednoznačnému postoju zvyšných obyvateľov bývalej obce Olchowiec, čo viedlo k zmene chrámu na rímskokatolícky kostol, ktorý slúži dodnes. Pri kostole sa zachovala murovaná sieťová zvonica postavená v prvej polovici 19. storočia a náhrobok jedného z gréckokatolíckych kňazov z obce Olchowiec.

Pri uzatváraní príbehu rusínskych/ukrajinských stôp v Sanoku stojí za zmienku, že v tomto meste sa 22.–23. júla 1967 uskutočnil I. Festival ukrajinskej kultúry. Podujatie bolo inšpirované festivalom, ktorý sa konal do roku 1963 vo slovenskom Svidníku. Organizátori si vybrali Sanok kvôli relatívne ľahkému prístupu pre vstupujúcich z Ukrajiny a Slovenska a tiež kvôli snahe usporiadať podujatie v rodných lokalitách ľudí, vysídlených v rámci operácie „Visla“. Po dlhom úsilí Ukrajinskej spoločenskej a kultúrnej spoločnosti a rusínskej sekcie sa dohodli na usporiadaní podujatia v horách. Festival sa konal k 20. výročiu „Akcje Wisła“, v dôsledku čoho sa miestne úrady obávali neočakávaných excesov. Festival ukrajinskej kultúry sa zúčastnili kapely z Lisiec pri Lubine (pod vedením Jarosława Trochanowského), Bielanky, Zydranowej a Komańczy. Na festivale nechýbali hostia z Ukrajiny, ale aj z Prešovského regiónu, ktorí boli početnejší. Nasledujúci festival sa mal konať na Dukle, ale nikdy sa neorganizoval.

Hneď za hranicou Sanoku, za vrcholom pohoria Słonne, leží dedina Liszna. Stojí za zmienku, pretože sa v nej narodil v roku 1871 Iwan Filipczak, ktorý je spoluzakladateľom múzea „Bojkowszczyzna“ v Sambore. Ako profesionálny filozof a historik, rovnako ako vášnivý spisovateľ, vytvoril mnoho beletristických a historických diel, ktoré sa okrem iného týkajú histórie Haličskej Rusi. Medzi jeho knihy patria: „Za San“, „Iwanko Berladnyk albo propaszczka siła“, „Budowniczy Panstwa“, „Dmytro Detko“, „Anna Jarosławna – królowa Francji“. V jednom zo svojich románov Kniahini Romanowa spomína pobyt princeznej Anny so svojimi synmi v Sanoku, ktorý po roku 1205 zaznamenal Haličsko-Volyňský letopis.

Z východu hraničí Sanok s dedinou Czerteż, ktorá je v kontexte nášho príbehu dôležitá, pretože sa v nej nachádza jeden z najkrajších a najcennejších drevených

kostolov nielen v podkarpatskom, ale aj v celom Poľsku. Chrám sa nachádza v blízkosti cesty Sanok–Rzeszów, na malom kopci obklopenom starými dubmi a lipami. Aby ste sa k nemu dostali, musíte prejsť oblasťou bývalého roľníckeho združenia, čo pravdepodobne dôvodom, prečo sa k tomuto krásnemu kostolu dostane len málokto. Chrám bol len nedávno esteticky obložený doskami, z tejto doby pochádza aj drevený plot okolo areálu kostola. V minulosti bol gréckokatolíckym chrámom, ktorý bol zasvätený Premeneniu Pána. Bol vybudovaný, vďaka snahe kňaza Jana Paclawského v roku 1742, aj keď sa predpokladá, že to bol rok, v ktorom sa renovoval iba predtým existujúci chrám, a teda chrám môže byť oveľa starší. Takmer o 100 rokov neskôr, v roku 1836, bol chrám zrekonštruovaný. Kupoly (wiwtar) a narthex boli nahradené sedlovými strechami. K poslednej renovácii došlo koncom 90. rokov, keď sa chrám po viac ako štyroch desaťročiach používania veriacimi rímskokatolíckej cirkvi vrátil gréckokatolíckej cirkvi. Kostol je orientovaný objekt, s tromi časťami, so zrubovou konštrukciou, položenou na kamennom základe. Chrám je čiastočne šindľový. V prístavbe presbytéria, na východnej strane, sa nachádza sakristia postavená po roku 1836. Chór v kostole v Czertezi sa nachádza nad babincom a je podporený dvoma drevenými profilovanými stĺpmi so zakriveným parapetom v osi. Na stenách lode kostola sú obrazové polychrómy so znázorneniami kňaznej Oľgy a sv. Vladimíra Veľkého. Vonkajšie steny sú pokryté výrazným strešným odkvapom, ktorý je podporený na trámoch, a je šindľový. Vstup do sakristie vedie starými drevenými dverami so železným kovaním z prvej polovice 19. storočia. Na druhej strane, vstupy do babinca strážia drevené dvere so starým dreveným zámkom, uzamykané neobvyklým kovaným kľúčom, datované do polovice 18. storočia. Kostol je pokrytý sedlovými strechami a šindľami. Nad hlavnou loďou je cibulovitá, osemhranná kupola pokrytá šindľom, zakončená výraznou osemholníkovou vežičkou. Časť staršieho ikonostasu z kostola v Czertezy nájdete v zbierke Múzea ľudovej architektúry v Sanoku (MLA). Zbierka múzea obsahuje aj neskorší ikonostas z tohto kostola vyrobený v prvej polovici 20. storočia. Zvyšok obrazov a ikon nájdete v okolitých kostoloch. V samotnom chráme sa, bohužiaľ, zachovali iba dva postsynodálne bočné oltáre s ikonami (Zvestovanie a Zmŕtvychvstanie) z 19. storočia. V strede kostola môžete vidieť aj obraz z roku 1877 zobrazujúci Najsvätejšiu Trojicu, ktorý financoval Eliáš Galanek. Tesne pred kostolom postavila v roku 1887 stolárka Seňka Kitka drevenú zvonicu s post-zrubovou stavbou. Našťastie stojí pri chráme dodnes. Vedľa chrámu sa nachádza aj malý cintorín, kde nájdete hroby starých rodičov a rodičov spomínaného Bohdana Ihora Antonyca.

Na záver vašej cesty po stopách rusínskej/ukrajinskej kultúry, nemožno zabudnúť na Múzeum ľudovej architektúry, ľudovo známe ako skanzen. Je to jedna z najzaujímavejších inštitúcií tohto typu v Poľsku. Na 38 hektéroch múzea sa nachádza 126 predmetov drevenej ľudovej architektúry juhovýchodného Poľska. Objekty sú rozdelené do niekoľkých sektorov: bojkovský, rusínsky, dolinský, ako aj sektor východných a západných horalov, či relatívne nový sektor zrekonštruovaného námestia galícijského mesta. To sa nachádza na veľkom námestí obklopenom hlavne

replikami drevených domov z rôznych miest v tejto časti Poľska. V mestských domoch nájdete rekonštrukcie správnych a štátnych inštitúcií (dom starostu, pošta, hasiči), ako aj domy mestských remeselníkov a obchodníkov (lekára, krčma „Austeria“, obchody a služby, dom pekára, kaderníka, fotografa, hodinára, stolára, hrnčiara). Na námestí boli tiež dva židovské domy. V jednom z nich sa nachádza husliarska dielňa významného a slávneho umelca z podkarpatského regiónu Jana Wyżykowského.

Ak pôjdeme z mestečka, do hĺbín skanzenu narazíme na precíznu rekonštrukciu drevenej synagógy, ktorá môže svojou veľkosťou a krásou súťažiť o titul najkrajšieho objektu tohto typu, nielen v Poľsku. Neďaleko židovského chrámu, na križovatke, bola nedávno umiestnená malá cigánska chata, ktorá pripomína a upozorňuje návštevníkov, že až do druhej svetovej vojny toto územie obývali početné rodiny karpatských Rómov Romungro, v Poľsku známych ako Bergitka Roma (vo vtedajších časoch predstavovali približne 10% obyvateľstva).

V jednotlivých chatách, v každom sektore, vrátane domácností rusínskeho obyvateľstva, sa nachádzajú ozdoby a vybavenie z rôznych období, typické pre dané zariadenie a komunitu v ňom žijúcu. Jedinečnými pamiatkami po rusínskych a ukrajinských obyvateľoch tejto oblasti sú chrámy východného obradu v Grąziowie a v obci Ropki a kaplnka v Rosoline.

Pravoslávny kostol z Grąziowej, obce z Przemyslskej hornatiny, sa nachádza v bojkovskom sektore. Bol umiestnený v tejto časti skanzenu, pretože jeho archaická štruktúra je podobná mnohým západobojkovským kostolom existujúcim v minulosti v poľských Bieszczadoch. Chrám bol v minulosti gréckokatolíckym farským kostol, zasväteným Narodeniu Matky Božej. Kostol bol postavený v roku 1731, združením Hryhoryja Kolosterského pre „odpustenie jeho a manželkiných hriechov“. Do múzea bol zaradený v roku 1968. Drevený chrám má tri časti a v minulosti bol orientovaný a umiestnený na kamennom základe. Nad babincom sa nachádza miestnosť, pravdepodobne predsynodálna kaplnka, kde sa konajú bohoslužby. Celé je to pokryté členitými sedlovými strechami. Kostol je obklopený sobotami podporovanými rysmi. Na nadpraží vstupu do babince je cyrilský nápis: „V roku nášho Pána 1731 v mesiaci jún“ a na hlavnej lodi: „Na slávu Ježiša Krista september 1732“, opakovaný v presbytériu. Vo vnútri sa zachoval polychróm od Stefana Paszeckého. Pôvodný ikonostas sa do dnešných čias nezachoval. V súčasnosti je v budove múzea vystavený ikonostas z kostola v Poździaczi, v rusínskej oblasti, ktorý pochádza z roku 1777. V rade ikon je Kristus Pantokrator a Panna Mária Eleusova, vpravo ikona sv. Paraskeva Veľkého mučeníka a namiesto chrámovej ikony je obraz sv. Mikuláša, V rade sviatočných ikonostasov je v strede ikona poslednej večere. V strede radu je ikona Krista – trimofon.

Ikonostas korunujú scény s motívmi starozákonných prorokov, patriarchov a Golgoty. Na antepediách sú obrazy Matky Božej s dieťaťom sediacim na tróne, vedľa nej svätá Antonia a Theodosius Pechorski a svätý Peter a Pavol. Cárské prelamované brány s kvetinovým ornamentom, na nich štyri medailóny s postavami svätých evanjelistov. Na okrajoch sv. Ján Zlatoústý a sv. Bazil Veľký. Na okrajoch

diakonských dverí sv. Štefan a sv. Vavrinec. Na stenách lode na severnej strane nájdeme ikony: sv. Dimitrija Solúnskeho, sv. Onuphriusa, sv. Bazila Veľkého, Matky Božej typu Hodegetria, na južnej strane: ikona Krista Pantokrátora, na západnej strane nájdeme ikony: Narodenia Matky Božej, sv. Jána Krstiteľa a zostúpenia Ducha Svätého. Na stenách babinca sú umiestnené ikony apoštolov, ako aj ikona posledného súdu. Vrcholy kostola sú zakončené kovanými gréckymi krížmi s polmesiacom.

Gréckokatolícky kostol z Grąziowy v Múzeu ľudovej architektúry v Sanoku



Zdroj: archív T. Koška

V rusínskom sektore nájdeme nádherný chrám z obce Ropki. V minulosti bol tento chrám gréckokatolícky, vo farnosti v Hańczowej, zasvätený Narodeniu Matky Božej. Podľa R. Brykowského bol kostol pôvodne datovaný do roku 1759. V súčasnosti, je však na základe dendrologického výskumu stanovený termín výstavby chrámu na rok 1801. Kým nebol prenesený do skanzenu, kostol bol viackrát renovovaný, pričom jeho najdôležitejšia obnova prebehla v roku 1891. Následne bol vložený nový ikonostas, celý interiér bol polychrómovaný a chór bol prestavaný. Tiež došlo k novej posviacke chrámu a zmene patrónky z Narodenia Matky Božej na Matku Božiu Ochrankyňu.

V roku 1978 bol kostol zbúraný za účelom jeho prestavby v Múzeu ľudovej architektúry v Sanoku. Komplexný chrám bol bohužiaľ takmer dvadsať rokov uložený v múzejných skladoch a až v roku 1996 sa začala jeho výstavba, ktorá bola dokončená na jeseň 1999.

Gréckokatolícky kostol z Ropki v Múzeu ľudovej architektúry



Zdroj: archív T. Koška

Konštrukciu kostola tvorí zrubová svätyňa (nartex, hlavná loď a oltárna časť) a vysoká veža postavená nad babincom. V nartexe je previsnutý chór, ktorý obkolesuje tento priestor z troch strán. Interiér chrámu je pokrytý polychrómiou, ktorú vytvorili bratia Bogdaňski z Jaśliśka v roku 1891. Nad loďou a oltárnou časťou sa zo stien budovy týčia štvorstranné zrubové klenby, ktoré sú oddelené priečnymi zlomami (1 nad oltárnou časťou a 2 nad loďou). Každá z nich je pokrytá doskami s ozdobným arkádovým vlysom zakončeným profilovanou rímsov. Vrcholy sú zakončené cibul'ovými kupolami s výraznými sanktusníkmi so železnými gréckymi krížmi na polmesiacoch. Nad nartexom sa týči vysoká veža. Štvorsedlová strecha veže má z každej strany polkruhový nárys, prevzatý z tehlovej barokovej architektúry. Pod ňou sú ciferníky zdanlivých hodín, maľované na doskovom debnení. Podľa typológie R. Brykowského kostol predstavuje rusínsky severozápadný typ, teda starší variant rusínskych chrámov.

V čase prijatia do skanzenu bola stavba vo veľmi dobrom stave. V zrubovej časti budovy boli vymenené základy a niekoľko stenových trámov. V niekoľkých prípadoch sa nosníky vymenili a na vnútornej strane zostala tenká vrstva, na ktorej zostal polychróm. Drevo veže bolo v oveľa horšom stave a asi 20% z neho bolo vymenené.

Posledným a zároveň najmenším chrámom v skanzene je rusínsky chrám zasvätený sv. Onuphriusovi Pustovníkovi. Na tomto mieste treba poznamenať, že táto stavba je vlastne gréckokatolíckou kaplnkou. Je to orientovaný, trojstranný,

zrubový chrám. Loď a presbytérium majú rovnakú výšku, zatiaľ čo nartex je o niečo nižšie. Na severnej strane kaplnka je pristavená sakristia. Chrám má iba tri okná na južnej strane. Datovanie stavby je založené na základových nápisocho, ktoré sa zachovali na architektonických prvkoch. Na východnej strane strešného lúča je napísaný dátum „1750 Anno“, zatiaľ čo na vnútornej stene tabernakolum je na pravej strane nápis „Pravoslávny kostol postavený rok 1750 20. Júla“. Na zadnej stene tabernalum je tiež informácia o autorovi: „Prosím o Zdravas' Mária pre toho, kto postavil všetko a oltáre všetky potreby Antoni“. Vo vnútri kaplnky sú tri trojdielne oltáre. Ten hlavný, s predstavením sv. Onuphriusa Pustovníka a tie vedľajšie so sv. Jánom Nepomuckým na ľavej strane so sv. Mikulášom na pravej strane. Na lúčovom tráme je umiestnená skupina, ktorú tvorí ukrižovaný Kristus a postavy Sedembolestnej Panny Márie a sv. Jána Evanjelistu. Na južnej stene lode môžete vidieť epitaf s vyobrazením mladého šľachtica. V pravom hornom rohu je erb Leliwy a v ľavom rohu vlajka so sv. Onufrom. Na fylactérii je nápis: „Preboha, prosím o povzdych. Po mojej smrti, prosím o Zdravas, pre mňa veľkého hriešnika: Narodenie roku 1728 5. novembra Zomrel 20. apríla pre lásku ukrižovaného zakladateľa Ce (...)“. Toto sú s najväčšou pravdepodobnosťou slová poľského zakladateľa, ktorý nie je známy po mene a bol pravdepodobne zemanom, ktorý zomrel pred vysvätením kostola. Chrám bol postavený po Zamojskej synode, ktorá iniciovala obdobie zosilnenej romanizácie v uniatskej cirkvi. Nasvedčuje tomu okrem iných aj chýbajúci ikonostas v chráme a oltár so zobrazením sv. Floriána.

Gréckokatolícky kostol v Rosoline v Múzeu ľudovej architektúry



Zdroj: archív T. Koška

Międzybrodzie

Ned'aleko Sanoku na rieke San sa nachádza mesto **Międzybrodzie** s gréckokatolíckym farským kostolom Najsvätejšej Trojice. Chrám dnes využívajú veriaci rímskokatolíckej cirkvi. Kostol bol postavený v rokoch 1899–1900 a jeho zakladateľom bol Aleksander Wajcowicz. Kostol s jednou kupolou je murovaný, má omietnutú budovu, je postavený na pláne gréckeho kríža a z troch strán je uzavretý chórom (vivtarom). Vo vnútri sa zachoval kompletný ikonostas z roku 1900 od Bogdanowicza zo Lvova. Je to malý ikonostas s tromi sférami, v ktorom je iba šesť sviatočných ikon. Zvyšné „chýbajúce“ boli umiestnené na bočných stenách lodí v podobe polychrómie. V ľavom bočnom oltári nájdeme tiež súčasnú ikonu Panny Márie Pokory, ktorá zakrýva kostol v obci Międzybrodzie. Okrem toho na stenách lode môžeme vidieť nádherný figurálny polychróm s motívmi sv. Oľgy, sv. Vladimíra Veľkého alebo sv. Cyrila a Metoda. Na kupole je obraz nebeskej klenby a v jej strede obraz Boha Otca. V chráme bol tiež umiestnený portrét jeho zakladateľa, doktora Aleksandra Wajcowicza. Na tomto obraze od Feliksa Bogdaňského, ktorý je umiestnený na severnej stene stavby, drží zakladateľ v ruke plány chrámu. Kostol je korunovaný veľkou osemhrannou kupolou pokrytou plechom a zakončenou latinským krížom.

Gréckokatolícky kostol v Międzybrodzie



Zdroj: archív T. Koška

Pravoslávny kostolný komplex dopĺňa murovaná, tiež osemuholníková zvonica, zakončená rovnakou kupolou. Vedľa chrámu je malý cintorín s dobre viditeľnou hrobkou rodiny Dobrzańských a Kulczyckých. Svojou podobou odkazuje na egypt-

skú pyramídu, ktorá bola jasným odkazom na orientálne vášne doktora Włodziera Kulczyckého a jeho syna – Jerzyho.

Na cintoríne vedľa presbytéria nájdete náhrobok zakladateľa Dr. Wajcovicza. Aj keď pochádzal z Międzybrodzia, časť života strávil v emigrácii, za aktívnu účasť na januárovom povstaní. Po návrate do rodnej dediny založil chrám, presbytérium aj školu. Hovorila sa, že to mala byť obeta za jeho rozpustený a hriešny život. Navyše, miestni obyvatelia tvrdili, že napriek svojmu slobodnému statusu sa doktor Wajcovicz nevyhol milostnej láske a že aj v jeho vysokom veku miestne dievčatá otehotneli od nosenia mu kravského mlieka.

Prvá zmienka v prameňoch o chráme v obci Międzybrodzie pochádza z roku 1510. Podľa legendy, kedy sa mal chrám postaviť, vody San vyhodili na breh starý kostolný zvon z chrámu na hore Horodyszce, ktorý sme spomínali už skôr. Legenda hovorí, že obyvatelia to prečítali ako znamenie od Boha a rozhodli sa na tomto mieste postaviť chrám. Iná verzia príbehu hovorí, že zvon bol vyoraný na poli a na mieste tohto nálezu bol postavený chrám. Je isté, že moderný kostol je postavený na mieste staršieho, ktorý bol postavený v rokoch 1784–1794. Obyvatelia obce Międzybrodzie používali tento chrám až do povojnových vystaňovaní. Potom ho veriaci rímskokatolíckej cirkvi používali, avšak nepravidelne. V roku 1966 bol chrám zatvorený a malo naň dohliadať Múzeum ľudovej architektúry v Sanoku. Dedinčania to neakceptovali a naďalej tam slúžili bohoslužby. V roku 1973 bol kostol odovzdaný rímskokatolíckej cirkvi.

Lodzina

Chrám v **Lodzinie** je jedným z najkrajších, najstarších a najzaujímavejších položených chrámov v Poľsku. V minulosti to bol gréckokatolícky kostol Narodenia Matky Božej, dnes slúži ako rímskokatolícky kostol. Kostol bol postavený v roku 1773 a renovovaný bol v rokoch 1875, 1900, 1977 a v 80. rokoch minulého storočia. Stavba má zrubovú konštrukciu, je orientovaný, má tri časti a je pokrytý šindľovou strechou, časť je postavená na základoch z prírodného kameňa. Nad nartexom môžeme vidieť menšiu vežičku, nad presbytériom je kopulovitá vežička. Veža je trochu užšia od nartexu, je rozdelená širokou odkvapovou strieškou. Presbytérium je uzavreté z troch strán.

Prvý spomínaný kostol v Lodzinie sa spomína, už v roku 1552. V medzivojnovom období sa v kostole v Hłomczy nachádzala listina z roku 1664, v ktorej majiteľ Tyrawy, Łodziny a Dębny Wojciech Kazimierz Koc hovorí o devastácii filiálneho kostola v Lodzine. Bohužiaľ neexistujú žiadne informácie o tom, kto spôsobil túto katastrofu. Spomína sa iba, že páter Luka Kocowskij postavil na vlastné náklady v Lodzine nový chrám. V strede chrámu uvidíme rovný strop, ktorý bol, bohužiaľ v 80. rokoch nevkusne ukončený kazetami z panelov a lamiel. Ikonostas pochádza pravdepodobne z roku 1875, má trojgul'ovú štruktúru s rustikálnymi ikonami. Vzhľadom na extrémne malé rozmery, pastelové farby a veľmi naivnú formu, vyzerajú „rozprávko“. V ikonostase sa pozrime okrem iných aj na Sv. Mikuláš,

Mária s dieťaťom v type Hodegetria, Kristusa Pantokratora, sv. Annu s dieťaťom a Madonou.. Cárské prelamované dvere sú s tondami, v ktorých nájdeme prorokov Obadiáša a Melchisedeka v Deesis. Vo vnútri sú ikony z polovice 19. storočia, z kostola v Mrzyglóde. Bohužiaľ, vnútorné steny, kedysi zdobené figurálnym polychrómom, sú ozdobené obložením. Po vysídlení gréckokatolíckeho obyvateľstva v roku 1947 kostol prevzala rímskokatolícka cirkev. V roku 1965 bol kostol odovzdaný Múzeu ľudovej architektúry v Sanoku, ktoré chrám zrekonštruovalo. Chrám nebol odovzdaný pravoslávnej cirkvi, a to aj napriek pokusom niektorých obyvateľov dediny. Nakoniec bol chrám v roku 1967 opäť prevedený na rímskokatolícku farnosť v Mrzyglóde.

Kostol sa nachádza na konci dediny v strmom svahu nad riekou San. Pred kostolom je cintorín s početnými starými stromami, medzi ktorými nájdeme niekoľko storočný starý dub, ktorý je podľa veriacich len o osem rokov mladší ako kostol. Na kostolnom cintoríne nájdete ukážky zaujímavých kamenárskych prác.

Ulucz

Na druhej strane rieky San, takmer oproti Lodziny, sa nachádza dedina Ulucz. Je známa svojim krásnym a veľmi starým dreveným kostolom Nanebovstúpenia Pána. Chrám boli postavené pred storočiami na vrchole kopca Dubnyk. V minulosti sa spomínaný vrch nachádzal viac-menej v strede dediny, ktorá dnes, žiaľ, takmer neexistuje. Do roku 1744 bol kostol súčasťou baziliánskeho kláštora. Neskôr, mnoho ďalších rokov sa jednalo o filiálny kostol farnosti Uluck. Liturgie sa v chráme konali iba príležitostne, okrem iných dní, aj v dni patróna kostola. V tejto tradícii, aj napriek deportáciám povojnových rokov, kedy bola deportovaná väčšina dedinčanov, stále pokračujú bývalí obyvatelia Uluczu a ich potomkovia. Pri príležitosti sviatku Nanebovstúpenia Pána prichádzajú do Uluczu z rôznych častí Poľska aj zo zahraničia. Z kláštora v Ulucku sa zachoval iba chrám, súčasťou komplexu však boli aj kláštorné budovy, dve drevené veže, vrátane brány – zvonica a ďalšia nad zadným vchodom smerom k múrom kláštora, ako aj drevené konštrukcie opevnenia. Jedna z veží bola zničená požiarom pred druhou svetovou vojnou, druhá bola zbúraná v roku 1947. V tom čase bol zničený aj múr kostola, niekoľko rokov sa do chrámu cez kovový plech zo strechy kostola valila dažďová voda a do interiéru chrámu padal sneh. Výsledkom bolo, že polychrómia zo 17. storočia bola z veľkej časti zničená. V dosahu bývalého kláštora sú pozostatky kamenného múru obklopujúceho chrám a cintorín. Cirkevné semantizmy informovali, že kostol bol postavený v rokoch 1510–1517. Podľa dendrochronologického výskumu uskutočneného na úlozkoch dreva odobratých z budovy bol termín výstavby chrámu stanovený na rok 1659. Treba však pripomenúť, že kostol na vrchu Dubnyk prešiel vo svojej histórii mnohými úpravami a modernizáciami. Posledná významná obnova sa začala v roku 1958, ktorej iniciátorom bol Aleksander Rybicki, vtedajší neoceniteľný riaditeľ Múzea ľudovej architektúry v Sanoku. Najdôležitejšie renovačné a údržbárske práce sa uskutočnili v rokoch 1961–64.

Pravoslávny kostol v Ulucku je drevený chrám so zrubovou konštrukciou, je orientovaný a postavený z jedľového dreva, postavený na základoch z lámeného kameňa. Chrám je trojstranný a má trojstranné uzatvorené presbytérium. Celá konštrukcia je pokrytá viacspádovou strechou. Kostol sa vyznačuje osobitnou sobotou (odkvapom), ktorá je podopretá na ôsmich stĺpoch a nachádza sa na západnej strane. Na bočnej strane presbytéria sú dve malé miestnosti – diakonis a protesís. Do interiéru kostola sa dá vstúpiť dvoma vchodmi umiestnenými na západe a juhu. Presbytérium a nartex sú pokryté zrubovými klenbami, zatiaľ čo nad loďou je osemuholníková zrubová kupola s pendentivami.

Gréckokatolícky kostol v Uluczi



Zdroj: archív T. Koška

V strede chrámu sa čiastočne zachoval hodnotný figurálny polychróm zo 17. storočia, pravdepodobne z rokov 1682–1683. Zobrazuje scény Umučenia Pána, usporiadané do šiestich radov a korunované ukrižovaním. Na vrchu je scéna Vzkriesenia. Namalované sú aj pendentívy, na ktorých sa nachádza sv. Lukáš a sv. Matúš. Postavy ďalších dvoch evanjelistov sú namalované na stene, pod pendentívami. Pod podobou sv. Matúš, na severnej stene chrámu môžete vidieť kolektívny portrét sponzorov polychrómu. Nad narthexom je zaujímavá valená klenba. V súčasnosti je chrám pokrytý šindľom. Spodné časti múrov v najstarších kostoloch neboli zakryté, naopak sa medzi strechou a telom chrámu vytvoril priestor, ktorý mal zabezpečiť dobré vetranie a zabrániť hnitiu dreva. Táto myšlienka bola, bohužiaľ, v neskorších storočiach zabudnutá.

V minulosti bol vo vnútri chrámu nádherný ikonostas od Stefana Dzengałowycza a Michała Liszeckého s neskororenesančnou výzdobou z roku 1682 a cárskymi bránami zo začiatku 18. storočia. Ikony, sokle, sviatočné ikony, ikonu Trimorphon z radu Deesis a Ukrižovanie vykonal pravdepodobne v roku 1660 Joan Hyrowski. Reprezentácie apoštolov radu Deesis a ikony prorokov sú od Stefana Džengałowycza a boli vytvorené v roku 1682. Ikonostas v roku 1997 bol prenesený do Múzea ľudovej architektúry v Sanoku, kde je po demontáži vystavený.

V roku 1990 bol pred kostolom odhalený kríž a tabuľa venovaná kňazovi Michałovi Werbickimu, vynikajúcemu ukrajinskému skladateľovi liturgickej hudby a autorovi hudby súčasnej ukrajinskej hymny. Nápis na tabuli hovorí, že tento vynikajúci skladateľ sa narodil v tejto dedine. Medzi vedcami stále existujú spory, či sa budúci duchovný a skladateľ narodený v roku 1870 narodil, keď bol jeho otec farárom v Uluczi, alebo ešte v obci Jawornik Ruski, a svoje detstvo prežil iba v Uluczi. S kostolom a vrchom sa spája množstvo legiend. Jedna z nich hovorí, že pri príprave stavby chrámu sa stavebný materiál ukladal pod svah hory, kde sa mal postaviť. Záhadne však istá nevysvetliteľná sila vyniesla materiál na vrchol kopca. Táto situácia sa stala trikrát, pretože obyvatelia odniesli drevo dole a to sa v noci vrátilo na vrchol Dubnyka. Následne sa rozhodlo, že sám Boh veriacim ukazuje miesto, kde by mal stáť chrám. Na mieste, kde bol uložený materiál na stavbu kostola, je dnes kaplnka. V minulosti mal zo svahov kopca vytekať prameň so zázračnými vlastnosťami. K prameňu sa konali početné púte chorých ľudí z celého okolia, ktorí sa chceli napiť vody. Zázračná voda však, spolu s vysídlením miestneho obyvateľstva vyschla.

V Dubnyku počas prvej svetovej vojny zomierali ľudia na cholera a v medzivojnovom období bol postavený symbolický hrob Siczkých strelcov. O upratovanie cintorína sa v posledných rokoch starajú bývalí obyvatelia tohto mimoriadneho miesta.

V súčasnosti je kostol pobočkou Múzea ľudovej architektúry v Sanoku. Ak ho máte záujem vidieť, môžete požiadať pani Dorotu Demkowiczovú, ktorá býva v dome na začiatku dediny, od strany Dobrej, o otvorenie chrámu.

V Uluczi sa nachádzal aj druhý, už spomínaný drevený farský chrám, zasvätený sv. Mikulášovi, postavený v roku 1925, v národnom ukrajinskom štýle. Bol zbúraný v roku 1947, čo bolo „zásluhou“ miestneho roľníckeho družstva. Základy pozdĺž nich a kostolný cintorín nájdete asi o 300 m ďalej, smerom dole po prúde rieky San, v oblasti už zarostenej lesom. Prístup k nej je však označený. Hovorí sa, že nový, drevený kostol bol postavený namiesto toho staršieho, ktorý ľudia nazývali „biely“. Považovalo sa to skôr za legendu, až kým dvaja mladí bádatelia, Damian Nowak a Arkadiusz Żygadło, nenarazili na fotografiu, ktorá ukazuje krásny, murovaný „biely“ obranný kostol podobný najstaršiemu kostolu v Poľsku z Posady Rybotyckej. Ukázalo sa, že začiatkom 20. storočia obyvatelia obce, so súhlasom úradov, starý, už zanedbaný chrám rozobrali, nepodnikajúc jeho renováciu, ale rozhodli sa postaviť nový. Týmto spôsobom sme, bohužiaľ, stratili neoceniteľný pamätník sakrálnej architektúry. Neskôr, sa na tomto mieste realizovala činnosť skupiny MAGURYCZ pod vedením Szymona Moderzejewského a pod archeologickým dohľadom. Spočiatku preskúmali

základy chrámu a kostolného cintorína. V jednej z osád Hroszówka v Ulucku sa zachovala kaplnka Michala Archanjela, ktorú zrekonštruovali bývalí obyvatelia. Pri nej sa začínajú každoročné obrady spojené so stretnutiami uluczánov.

Dobra Szlachecka

Z Ulucza, idúc hore riekou San sa dostaneme do dediny Dobrá Szlachecka, kde sa na začiatku dediny na malom kopci s výhľadom na dedinu, v nachádza ďalší drevený pravoslávny chrám. Pôvodný chrám sa spomína už v roku 1433. Bol to však pomocný chrám farnosti v Uluczi. Farnosťou sa stala až 1. októbra 1886. Terajší chrám, zasvätený sv. Mikulášovi bol postavený v roku 1879. V roku 1944 bol chrám poškodený pri prechode frontu. Jedna z rakiet zasiahla centrálnu časť. Po vojne bola táto časť rozobratá a strecha bola dočasne opravená plechom. Tento stav trval až do roku 2003, keď miestna komunita začala renovovať chrám. Našťastie sa podarilo zachrániť hodnotnú pamiatku a zrekonštruovaný kchrám upútava svojou krásnou siluetou. Chrám je typickej zrubovej stavby, trojstranný, orientovaný, vertikálne obložený. Západný obdĺžnikový portál má profilovaný preklad. Hlavné dvere sú zrubové. Sedlové strechy pokryté plechom. Nad loďou, presbytériom a babincom sú výrazné vežičky.

Gréckokatolícky kostol v Dobrej Szlacheckej



Zdroj: archív T. Koška

Vo vnútri chrámu sa nachádzajú ploché stropy. Interiér kostola je vylepšený figurálnym polychrómom vyrobeným v rokoch 1899–1904 Antonom a Michalom Bogdańskými za účasti Mikołaja Demkowicza. Ikonostas z rovnakého obdobia je

tiež dielom oboch bratov. Vo vnútri nájdeme tiež zaujímavú kalichovú nádobku na svätenú vodu z 19. storočia. Zaujímavosťou je, že pod oltárom je prechovávaný starý, poškodený kostolný zvon. Po roku 1946 sa stal tento chrám filiálnym kostolom rímskokatolíckej farnosti v Mrzyglóde, ktorý je zasvätený Povýšeniu svätého Kríža.

Samostatným a pravdepodobne cennejším objektom je samostatne stojaca veža – zvonica, vedľa kostola. Bola postavená v 17. storočí a pravdepodobne bola prestavaná v 18. storočí. Spodná časť zvonice je kamenná, omietnutá a obielená. Práve v tejto časti sa nachádza priechodná brána so segmentovo uzavretými otvormi, zaklenutá. Stredová, drevené podlažie je kryté stropom. V minulosti tu bol ikonostas archaického typu s jednou diakonskou bránou. Ikonostas sa, žiaľ, nezachoval, ale v konštrukcii sa zachovali otvory pre cárske a diakonské brány a miestnosť pre oltár. V starej ústnej tradícii existuje fakt, že táto časť v minulosti bola samostatným chrámom. V súčasnosti pramene uvádzajú, že išlo o kaplnku, pravdepodobne pre jej malý rozmer. Možno, je však v legende zrnko pravdy, pretože v pravoslávnej tradícii sa aj malý chrám s ikonostasom považuje za chrám. V súčasnosti sú takéto veže v Poľsku zriedkavé, viac ich nájdete v oblastiach za východnou hranicou Poľska. V minulosti však boli asi populárnejšie. Nebolo neobvyklé, že chrám mal samostatný ikonostas a oltár umiestnený v uličkách, alebo, čo je bežnejšie v drevených galicijských chrámoch, na prvom poschodí nad nartexom a niekedy aj v samostatných samostatne stojacich vežiach. Toto riešenie umožnilo slúžiť dve alebo viac bohoslužieb počas jedného dňa. Až závery zamošickej synody umožňovali a dokonca podporovali vloženie bočných oltárov do uniatských kostolov, vďaka čomu sa gréckokatolícke chrámy bez ikonostasu podobali latinským kostolom. Posledné horné poschodie je stĺpovité, obložené a užšie. Na tejto úrovni boli zvony. Vonkajšie stredné a horné poschodia sú oddelené šupkovou strechou s podkrovím, strecha je krytá šindľom. Horné poschodie s mierne previsnutým medziposchodím, s malými okienkami v tvare trojuholníka. Je pokrytá šindľovou trechou. Na veži sú dva zvony, jeden z nich je s erbom Leliwy a dátumom 1627. Kostol je obklopený kamenným múrom a náhrobkami z bývalého kostolného cintorína. V blízkosti sa zachovala budova bývalej fary z 19. storočia.

Morochów

Pomerne najzachovalejšia a zžitá ukrajinská komunita v regióne východných Rusínov, žije v doline Osławy. Asi najsilnejším centrom sú susedné dediny **Morochów** a **Mokre**. V prvej obci je duchovné centrom pre obyvateľov. Nachádza sa tu zachovalý drevený kostol, o ktorý sa stará mimoriadny človek, miestny farár a dekan – 100% Rusín z Bartneho – Julian Felenczak so svojou úžasnou rodinou.

Pravoslávny chrám Stretnutia Pána v Morochowe bol postavený v roku 1837. Nahradil starší drevený chrám, ktorý vyhorel na začiatku 19. storočia. Do roku 1947 slúžil chrám gréckokatolíckym veriacim. Počas vojny v roku 1944 bola poškodená budova tohto chrámu. Po deportáciách miestnych gréckokatolíkov slúžil kostol až do roku 1956 rímskokatolíkom. V roku 1956 sa do mesta začali vracat'

Ľudia z vysídlenia a spolu s tými, ktorým sa podarilo vyhnúť deportácii, sa začali usilovať o obnovenie gréckokatolíckej farnosti v Morochowe. Úrady však nedali súhlas a nakoniec obyvatelia prešli na pravoslávie. O niekoľko rokov neskôr, v roku 1961, tu bola zriadená pravoslávna farnosť. V tom istom roku bola zahájená obnova kostola, ktorá bola ukončená v roku 1964. V 90. rokoch sa pokračovalo v ďalších rekonštrukčných prácach týkajúcich sa strechy a fasády, bol obnovený ikonostas. V roku 2000 bola vedľa chrámu postavená stĺpová zvonica, ktorá dokonale zapadala do komplexu chrámu. Samotná budova je drevená, so zrubovou konštrukciou, zvisle obložená doskami. Na západnej strane je budova korunovaná vežou so stĺpovou konštrukciou. V chráme nebol vyčlenený nartex. Presbytérium je ukončené rovnou stenou, ku ktorej bola na severe pristavaná sakristia, a z južnej strany komora. V suteréne veže je veranda. Ďalšie úrovne veže sú oddelené strešnou rímsou. Samotná budova chrámu je pokrytá sedlovou strechou. Na vrchole chrámu je valbová strecha, zakončená cibulovitou kupolou s pravoslávnym krížom. Vo vnútri môžeme vidieť ploché stropy a ikonostas z prvej polovice 19. storočia. Kuriozitou vo vnútri chrámu sú neogotické oblúky vedúce od pilastrov, až po strop v lodi. V kostole sú tiež staré rusínske tlače z 18. storočia. Chrám môžete navštíviť s miestnym farárom alebo jeho manželkou, ktorá býva v susedstve presbytéria.

Pravoslávny kostol v Morochowe



Zdroj: archív T. Koška

Neďaleko Morochowa sa nachádza neexistujúca obec Zawadka Morochowska, ktorej obyvateľov v roku 1946 zavraždili poľské jednotky, vrátane jednotiek Poľskej ľudovej armády. Zavraždení pri pacifikácii boli pochovaní v hromadnom hrobe na dedinskom cintoríne.

Mokre

Vedľa Morochowa sa nachádza dedina Mokre, v ktorej žije aj početná ukrajinská komunita. V obci sa nachádza murovaný gréckokatolícky farský kostol Premenenia Pána, ktorý bol postavený v rokoch 1991–1992. Vo vnútri chrámu sa nachádza ikonostas z roku 1900, pochádzajúci z dediny Stubniki neďaleko Przemysłu. Dostal sa tu zo skladu ikonostas z Lańcuta, ano depozit.

Súčasný chrám je prvým v histórii obce. Chrám je trojitou budovou, pokrytou sedlovou strechou. Loď a zvonica sú korunované sanktusníkmi, zatiaľ čo babinec zdobila menšia vežička. Vedľa chrámu bola postavená zvonica na obdĺžnikovom pôdoryse. V roku 2002 bol pri chráme postavený kríž pri príležitosti 10. výročia farnosti.

Najväčším miestnym sviatkom ukrajinskej komunity je „**Sviatok kultúry na rieke Oslawa**“, ktorý sa každoročne organizuje začiatkom augusta v Mokrom pri Sanoku, od roku 1991. Sviatok organizuje Združenie Ukrajincov v Poľsku, pobočka v Mokrej a **Piesňový a tanečný súbor „Oslawiany“**. Augustový festival v Mokrom láka davu miestnych obyvateľov i turistov, medzi účinkujúcimi nechýbajú umelci z juhovýchodného Poľska, ale aj kapely z Ukrajiny a Slovenska.

Spomínaná skupina „Oslawiany“ funguje od roku 1972 a je jednou z najreprezentatívnejších ukrajinských skupín v Poľsku. Eugeniusz Mohyla, ktorý bol jedným z iniciátorov jej vytvorenia a dlhoročným manažérom, hovorí, že kolektív predstavuje nielen folklór z rusínskeho regiónu, ale aj z bojkovského a huculského regiónu, Zakarpatska a strednej Ukrajiny.

Cestou z Mokre do Oslawy sa dostaneme do malej dedinky Wysoczany. V tejto obci sa na hlavnej ceste sa nachádza murovaný gréckokatolícky kostol z roku 1994, zasvätený sv. Paraskevovi. Pôvodne mala budova slúžiť ako cintorínska kaplnka, nakoniec sa z nej stal chrám. Chrám je z vonkajšej strany dvojstranný, krytý sedlovými strechami pokrytými plechom. Loď je korunovaná sanktusníkom s gréckokatolíckym krížom. K presbytériu je pristavená sakristia. Vo vnútri kostola môžete vidieť moderný ikonostas od Márie Kroguleckej. Na druhej strane uvidíme na vnútorných stenách chrámu polychrómy. Miesto stavby tohto moderného chrámu nie je náhodné, pretože v minulosti na tom istom mieste stál gréckokatolícky kostol z roku 1810, tiež zasvätený sv. Paraskevovi. Bola to filiálka farnosti v Płonne. Starý chrám bol, bohužiaľ, zničený na jeseň roku 1944. Súčasný patrí pod farnosť v Mokrej. Pred chomom je paravánová zvonica s modernými zvonmi.

Szczawne

Ak pôjdete ďalej, hore riekou Oslawa, dostanete sa do dediny Szczawne. V súčasnosti je tu synovský pravoslávny kostol zasvätený Presvätej Bohorodičke. Do druhej svetovej vojny to však bol gréckokatolícky farský kostol. Drevený chrám bol postavený v rokoch 1888–1889 stolárom Hojsanom z Płonny. Obnovený bol v roku 1925. Prvá zmienka o pravoslávnom kostole v Szczawnom pochádza z roku

1492. Žiaľ, zničil ho požiar. Súčasný chrám má zrubovú štruktúru, orientovanú a trojstrannú, s presbytériom uzavretým z troch strán. Nad nartexom je malá vežička so stĺpovou konštrukciou a rovnými stenami. Vo vnútri kostola na stenách vidíte polychróm, ktorý v rámci renovácie v roku 1925 vytvorili umelci: Pawlo Zaporozhsky, Borys Palij Nejilo, Mykola Prasnyčko, Jurko Kryche a Semen Ostapczuk z Kyjevskej spoločnosti „Widrodzennia“. Je zaujímavé, že spomínaný Boris Palij-Nejilo bol pobočníkom samotného Semena Peluru. V chráme nájdete aj kompletný ikonostas z 19. storočia. Chrám je korunovaný jednoradovou sedlovou strechou. Na strechách, sú po stranách vežičky. Z prednej strany je rímsová opora. Vrch veže so zjavnou šesťuholníkovým sanktusníkom. Nad loďou je kupolová veža, nad presbytériom sanktusníková veža. Je zaujímavé, že je to jeden z mála chrámov v Poľsku, ktorý stále nemá elektrické osvetlenie. V roku 1959 mali miestne úrady v úmysle kostol zbúrať, podarilo sa ho však zachovať vďaka úsiliu miestnej komunity. Horalí, ktorí do obce prišli po deportácii predchádzajúcich obyvateľov obce, ho mali rozobrať. Mobilizovaní jedným z mála pôvodných obyvateľov, po deportáciách, však deklarovali ochotu zriadiť tu pravoslávnu farnosť, ktorá bola zriadená v roku 1962.

Pravoslávny kostol v Szczawne



Zdroj: archív T. Koška

V roku 1889 bola pred chrámom postavená drevená trojpodlažná zvonica so stĺpovou konštrukciou a obložená zvislými doskami. Budova je pokrytá strechou so strieškou s kopulou v tvare osemuholníka. Vedľa chrámu vidíme aj dva kríže.

Jeden z nich bol umiestnený v roku 1988 pri príležitosti 1000. výročia krstu Kyjevskej Rusi. S druhým, z roku 2004 sa spája zaujímavý príbeh. Kríž bol položený za mŕtvych Konráda a Barboru a celú rodinu Oleksovcev a Solanovcev. Niektorí členovia týchto rodín v druhej polovici 19. stor. si spolu s veľkou vlnou migrantov z celej Galície našli cestu za lepším životom do Pensylvánie. Kríž bol financovaný potomkom týchto rodín, ktorý je dnes pravoslávny kňazom na Aljaške v USA.

Vedľa kostola sa nachádza aj historický cintorín, kde nájdeme kamenný neogotický náhrobok manželky pátra Honoraty Petrownej Lewickej, ktorá zomrela v roku 1882 r. V roku 2003 bol cintorín zrekonštruovaný združením „Magurycy“. V bezprostrednej blízkosti kostola sa nachádza aj kameň s vyrytým dátumom 1889, podľa miestnych obyvateľov, je to kameň, ktorý kedysi ležal vedľa staršieho chrámu. Na spodnej časti tohto balvanu je zjavné vyrytý dátum výstavby tohto staršieho kostola.

Rzepedź

Po presunutí zo Szczawneho ďalej do údolia Oslawa sa dostanete do Rzepedže, kde si môžete pozrieť gréckokatolícky kostol sv. Mikuláša, divotvorcu, ktorý je filiálkou farnosti Komańcza. Prvá zmienka o chráme pochádza z roku 1526. Po deportácii gréckokatolíkov v rokoch 1950–60 slúžil ako rímskokatolícka cintorínska kaplnka. V apríli 1960 bol nájdený kostolný zvon zakopaný vedľa chrámu a úrady ho skonfiškovali. Samotný kostol bol v tom čase definitívne zatvorený. V roku 1976 bol chrám opäť naplnený modlitbami gréckokatolíkov, keď rímskokatolícky biskup v Przemysle Ignacy Tokarczuk súhlasil s konaním niekoľkých bohoslužieb východného obradu ročne. V roku 1987 sa kostol konečne vrátil ku gréckokatolíkom. Na konci 90. rokov prešli kostoly celkovou renováciou.

Súčasná budova bola postavená v roku 1824 a vysvätená v roku 1926, o čom svedčí nápis na hlavnom vstupnom preklade. Drevený zrubový kostol je trojdielny, je orientovaný z troch strán uzavretým presbytériom. Zo severu má chrám jednu sakristiu. Budova chrámu je pokrytá šindľom. V presbytérii, lodi a babinci môžeme vidieť ortogonálne stanové kupoly. V chráme bol umiestnený previsnutý hudobný chór so zakriveným parapetom. Na vnútorných stenách sa nachádza figurálno-ornamentálny polychróm z roku 1896 od Josypa Bukowczyka. Vo vnútri sa nachádza aj ikonostas vyrobený na začiatku 19. storočia a doplnený v roku 1896. Jeho úplná verzia sa, bohužiaľ, dodnes nezachovala. Aj keď zástupné ikony Matky Božej s dieťaťom a Najsvätejšieho Krista pochádzajú z čias vytvárania ikonostasu, boli počas renovácie v roku 1896 znovu vymalované. V ikonostase uvidíme prelamanú cársku bránu v podobe vínnej révy. Zvyšné ikony namaloval spomínaný Josyp Bukowczyk. V neobarokových bočných oltároch sú umiestnené mladšie ikony. Chrám má viacstupňovou strechou so spoločným hrebeňom, zakončenou tromi sférickými, osemhrannými sanktusníkmi, umiestnenými nad predsieňovou nartexom, loďou a presbytériom. V kostole sa nachádzajú aj kované kríže z roku 1896. Podľa typológie Ryszarda Brykowského patrí kostol Rzepedź k severovýchodnému typu rusínskych kostolov je variantou bez veže. Niekedy sa mu hovorí aj oslawický variant, pretože dnes vstu-

puje iba v doline Oslawy a Oslawicy. Pravoslávny kostol v Rzepedzy, okrem kostola v Turzańsku je jedným z dvoch pôvodných objektov tohto typu.

Gréckokatolícky kostol v Rzepedź



Zdroj: archív T. Koška

Vedľa chrámu bola tiež postavená zvonica. Je možné, že pochádza z obdobia výstavby chrámu, aj keď existujú náznaky, že môže byť staršia. Zvonica so stĺpovo – rámovou konštrukciou má tri poschodia, oddelené profilovanými rímsami. V najvyššej úrovni sú obdĺžnikové okná. Steny budovy sú mierne sklonené do stredu. Zvonica je obložená zvislými doskami a je ozdobená sanktusíkom.

Chrám a príľahlý cintorín obklopuje múr z prírodného kameňa. Medzi náhrobnými kameňmi nájdeme hrob Stanislavawa Niezabitowského, majiteľa Rzepedža a poľského dôstojníka z novembrového povstania. Nájdeme tu aj hrobku Teodora Majkowicza, ktorý sa narodil v Rzepedoch v roku 1932, čo je prvý gréckokatolícky kňaz vysvätený po druhej svetovej vojne, neskôr (od roku 1996) gréckokatolícky biskup vrocavsko-gdaňskej diecézy.

Turzańsk

V blízkosti Rzepedź sa nachádza obec Turzańsk s jedným z najcennejších východných kostolov v tejto časti poľských Karpát. Hovoríme o vetve pravoslávneho kostola sv. Michala Archanjela, zapísaného na zozname svetového dedičstva UNESCO. Až do vojny chrám fungoval ako gréckokatolícky kostol. Chrám bol postavený v rokoch 1801–1803. Prvý kostol, ktorý sa v tomto meste nezachoval

dodnes, bol z roku 1526. Po povojnových vysídleniach, bol kostol až do roku 1961 používaný veriacimi rímskokatolíckej cirkvi. V roku 1963 Rusíni, ktorým sa podarilo vrátiť z deportácie do vlasti, pozvali na miesto pravoslávneho kňaza. V súčasnosti je kostol trojstranne zameranou zrubovou stavbou s trojstranným presbytériom a dvoma sakristiami. Predsieň pred babincom je stĺpikovej a rámovej konštrukcie. V presbytérium, v lodi a v nartexe, môžeme vidieť osem pólové kupoly, zatiaľ čo v ostatných miestnostiach sú ploché stropy. Previslý hudobný chór je s vypuklým parapetom. Na ňom je obraz zobrazujúci Krista v rusínskom dome, sv. Vladimíra a sv. Olgy. Ikonostas pochádza z prvej polovice 19. storočia. V ňom nájdeme ikony od Josipa Bukowczyka z roku 1895. Vo vnútri nájdeme aj neobarokové bočné oltáre zo začiatku 19. storočia. Na jednom z nich je ikona 20. storočia sv. Mikuláša. Táto ikona zároveň zakrýva ikonu Matky Božej zdobenú kovovými šatami. Na druhom oltári je ikona sv. Michala archanjela. Ikony Kristovho učenia a Bohorodičky typu Hodegetria, ako aj sviatočné ikony z ikonostasu boli, bohužiaľ, ukradnuté a nahradené modernými kópiami. Zaujímavosťou je panoráma hôr namalovaná nad ikonostasom. Viacstupňová strecha so spoločným hrebeňom. Celok je korunovaný tromi sanktusníkmi, z ktorých stredný je najväčší. Nad pristavanou sakristiou sú sanktusníky. Vedľa kostola je zvonica z roku 1817. jedná sa o trojpodlažnú, postrámovú konštrukciu so stenami sklonenými do stredu. Na vrchu je zvonovitý sanktusník. Veža je údajne najvyššou samostatne stojacou zvonnicou v poľských Karpatoch. Chrám a cintorín sú obklopené nízkym múrom z kameňov. V roku 1988 bol pred kostol umiestnený kríž na pamiatku 1000. výročia krstu Rusi. Podobne ako vyššie spomínaný kostol v Rzepedzy, aj tento chrám patrí k rusínskym kostolom severovýchodného typu vo verzii bez veže.

Pravoslávny kostol v Turzańsku



Zdroj: archív T. Koška

Komańcza

V neďalekom údolí Osławica sa nachádza obec Komańcza a v nej farský kostol zasvätený ochrane Presvätej Bohorodičky. Súčasná budova bola postavená v rokoch 2008–2010 a je kópiou kostola zničeného pri požiari v roku 2006. Celý nasledujúci popis sa teda, bohužiaľ, týka interiéru a budovy, ktorá už neexistuje. Až do vojny bol chrámom gréckokatolíckej cirkvi. 10. júna 1961, po smrti kňaza Emiliána Kaleniuka bol zatvorený. O dva roky neskôr, v roku 1963, sa opäť zaplnil veriacimi, tentoraz však pravoslávny. Pôvodný chrám bol postavený v rokoch 1800–1803 na mieste staršieho kostola z roku 1565, ktorý bol zničený požiarom. Nápis na jednej z dosiek na zadnej strane tabule informuje o dokončení oltára v roku 1803. Chrám bol vysvätený v roku 1804. Stavba sakristie sa datuje do roku 1836. Renovácie sa uskutočňovali v rokoch 1919 1955, 1970 a 2001. Kostol je postavený z guľatiny, orientovaný, trojstranný, s presbytériom uzavretým z troch strán. Sakristia bola pristavaná neskôr z východnej strany, a bola korunovaná zjavným lampiónom. Pred bbincom je malá predsieň postrámovej konštrukcie zakrytá strechou. V presbytériu, lodí a babincu, osempolové kupoly a v predsieni rovný strop. Podnesený hudobný chór. Zhorený ikonostas z roku 1832 vyrobil rezbár a maliar z regiónu Tuchola Afanazy Rużiłowicz. Zhorený ikonostas obsahoval ikony: Stefana Kowacza, Piotra Rużownicaowicza, Marcina Melierowicza, Jaka Kulczickiho, Adama Gajkowského, Daniela Połumiackeho a Wasyla Kumaneckého. Zaujímavosťou je, že tento ikonostas pochádza z zakarpatského kostola Wlosianka. Bol to architektonický ikonostas so štyrmi guľami. V rade ikon miestodržiteľa bol sv. Mikołaj, Matka Božia s dieťaťom typu Hodegetria, Učiaci Kristus, Pokorná Matka Božia. Cárská brána v podobe tzv. Jesseho stromov so šiestimi tondami. Zobrazuje štyroch evanjelistov a scénu Zvestovania. Na platniach cárskeho brán boli sv. Bazil Veľký a sv. Ján Zlatoústý, ako aj mená maliarov ikon. Na diakonských dverách: naľavo Áron – v zárubniach dvaja diakoni, dátum 1832 a podpis Afanazyho Rózzniowicza, cez bránu Abraháмова obeta vykonaná v roku 1934. Na pravých diakonských dverách bolo vidieť proroka Obadiáša, na zárubniach dvoch diakonov, nad Kainovou a Ábelovou obetou. Oltár v presbytériu bol postavený v roku 1803 od založenia Grzegorza Dida. V hlavnom poli ste mohli vidieť Matku Božiu s dieťaťom, ktorá je kópiou zázračného obrazu z Werchrata-Krechów neďaleko Żółkiewa. Rovnakého typu bola aj zázračná ikona Panny Márie v Łopieńi, ktorá sa teraz nachádza v Polańczyku. Na okrajoch cárskeho brán boli aj sv. Bazil Veľký, sv. Gregor Veľký a sv. Ján Zlatoústý. V kostole sa nachádzal aj bočný oltár z konca 17. storočia, kde boli ikony sv. Jána Evanjelistu a sv. Matúša z 18. storočia z neďalekej Dołżycy. V chráme sa nachádzali aj staré ruské tlače zo 17. a 18. storočia. Súčasný chrám, rovnako ako zhorený, je pokrytý viacstupňovou strechou so spoločným hrebeňom zakončeným štyrmi vežami rozdelenými vrúbkovanými rímsami a výraznými lampiónmi. Najväčšia z veží korunuje loď. Základ je pokrytý šindľovou zásterou.

Drevená zvonica so stĺpikovo – rámovou konštrukciou, trojpodlažná, so stenami sklonenými dovnútra, obitá zvislými doskami. Na ňom stanovávajú prilba so zjavným lampášom. Bola postavená v roku 1834 a našťastie ju nepoškodil požiar. Zvonica

má okrúhle okná na druhom poschodí a jedno obdĺžnikové na treťom. Na veži zvon z roku 1882.

Podľa spomínanej typológie rusínskych chrámov patrí chrám z Komancze, k severovýchodnému typu, bez veže. Nebyť požiaru, pravdepodobne by bol pôvodný chrám na zozname UNESCO.

Pravoslávny kostol v Komancze



Zdroj: archív T. Koška

Areál kostola je obklopený múrom poľných kameňov. V chráme je tiež niekoľko náhrobných kameňov vrátane hrobov kňazov: Wasilija Sanczyna, Joana Leszczyńskiego a Ilarion Wenhrynowycz. Pred kostolom sú dva kríže, vpravo jeden, venovaný výročiu krstu Kyjevskej Rusi a vľavo kríž k 40. výročiu pravoslávnej farnosti v Komanczy. Chrám sa nachádza na kopci, na pravej strane cesty vedúcej smerom na Wisłok, oproti ceste do Dołżyca, asi 50 metrov od hlavnej cesty.

V Komancze sa nachádza aj novší gréckokatolícky kostol zasvätený Matky Božej Ochrankyne. Po zatvorení kostola, popísaného vyššie komunistickými orgánmi boli gréckokatolíci zbavení miesta, kde by mohli sláviť bohoslužby. Od roku 1963 slúžili bohoslužby v rímskokatolíckom kostole. Zároveň sa však usilovali postaviť nový chrám. Úrady s tým, bohužiaľ, nesúhlasili a tvrdili, že neregistrovaná cirkev si nemôže postaviť svoje vlastné chrámy. Veriaci sa však nevzdali a pomocou triku požiadali o povolenie presunúť existujúci a nevyužívaný chrám, ktorý potom stál v dedine Dudyńce neďaleko Sanoku. Súhlas s prevodom bol nakoniec získaný a tak bol postavený nový kostol v Komanczy. Je zaujímavé, že z bývalého kostola v Dudyni bola použitá iba jeho drevená konštrukcia, ktorá vytvorila iba časti nového chrámu. Tehlové základy sú pod väčšinou konštrukcie. Stavba kostola sa

uskutočnila v rokoch 1985–1988. Zatiaľ, čo o kráse takto vytvoreného kostola sa dá povedať rôznymi spôsobmi, história jeho postavenia je svedectvom o dobách, keď nebolo ľahké sa modliť vo vlastných chrámoch. Nový kostol je orientovaný, murovaný chrám s drevenou, zrubovou, šindľovou hornou časťou, s vlastnosťami nacionálneho ukrajinského štýlu. Nad loďou je osemuholníková kupola na s príveskami, nad ostatnými časťami sedlové strechy. Na strope lode je pôvodný polychróm vyobrazujúci novozákonnú Najsvätejšiu Trojicu, pochádzajúci z kostola v Dudyńciach. Na bubne sú polychrómy súčasných kostolov. Pýchou chrámu je ikonostas, ktorý je uložený v sklade ikon v Łańcutu a pochádza pravdepodobne z konca 19. storočia. Niektoré chýbajúce ikony však boli doplnené modernými kópiami. V bočnom oltári vpravo je zázračná ikona Panny Márie Pokornej, vľavo sv. Borys a Gleb, súčasná ikona, ktorú namaľovala pani Małgorzata Dawidiuk z Przemysłu. V presbytériu je ikona Matky Božej typu Hodegetria z 19. storočia, pochádzajúca z kostola vo Wisłoku Dolnym. Na pravej strane ikonostasu je zaujímavá ikona Matky Božej, pochádzajúca z kostola v Śliwnici, neďaleko Przemysłu. V lodi sa v blízkosti ikony popísanej vyššie nachádza fereto s ikonou Matky Božej. Na stene je zaujímavá, vyrezávaná do dreva a nenamaľovaná ikona Márie, darček od veriacich z Ukrajiny. Ikonostas a ikony zdobia karpatské a galicjské ranče.

Na prízemí sa nachádza spoločenská miestnosť a technické miestnosti. Na západnej stene narthexu, je umiestnená tabuľa venovaná 1000. výročiu Krstu Kyjevskej Rusi a 400. výročiu Brestskej únie. V zadnej časti kostola je zo strany cesty kríž pripomínajúci biskupov a duchovných z tejto oblasti, vyznamenaný pre gréckokatolícku cirkev a prenasledovaný v povojnovom období. Chrám sa nachádza v strede dediny, na hlavnej ceste do Wisłoku.

Wisłok Wielki

Wisłok Wielki leží asi tucet kilometrov severozápadne od Komańczy. V tomto meste na kopci na severnej strane cesty do Jaśliska stojí pravoslávny kostol sv. Onuphrius, z ktorého je dnes rímskokatolícky kostol. Prvá zmienka o kostole na tomto mieste je známa z roku 1744. Miestnu farnosť založil v roku 1752 korunný práporčík Józef Ossoliński. Chrám, ktorý sa zachoval dodnes, bol postavený v rokoch 1850–3 a vysvätený bol v roku 1854. V roku 1902 bola šindľová strecha nahradená plechom, pričom projekt po návrate z Ameriky financoval jeden z farníkov. Úloha kostola sa plnila od roku 1948. Veľká obnova sa uskutočnila v roku 1969. Aj v posledných rokoch sa uskutočnila ďalšia obnova budovy a vďaka úsiliu vtedajšieho farára bol kostol opäť pokrytý šindľom. Niekoľko zvyškov rusínskej hmotnej kultúry, ktoré boli uložené v hornej miestnosti veže nad nartexom, bolo tiež chránených pred zničením a zabudnutím. Na trámoch veže nad lyžiarskou vežou sú viditeľné stopy po pokusoch umiestniť tam zvon. Na začiatku 19. storočia sa o tento typ pokúšali mnohé drevené kostoly. Drevené konštrukcie sa však ukázali ako príliš slabé na stabilné zavesenie ťažkých a veľkých kostolných zvonov, a preto sa zvonové veže zachovali aj vo väčšine kostolov.

Pravoslávny kostol z obce Wisłok Wielki je zrubová stavba orientovaná na tri strany, s babincom, s presbytériom uzavretým z troch strán. Do presbytéria bola zo severnej a južnej strany dostavaná sakristia. Nad nartexom je stĺpová veža. Babinec zohráva aj funkciu skladu. Vo vnútri chrámu sú ploché stropy. Na strope lode je scéna zo zoslania Ducha sv. Na stenách sú figurálne polychrómy vymalované v 80. rokoch 20. storočia. Nad oknami sú obrazy napodobňujúce gotickú kružbu. Na tráme medzi loďou a predloktím je dátum dokončenia stavby, t.j. 1845. Chór bol prestavaný v 20. storočí, ikonostas z 19. storočia. Mikuláš divotvorca a sv. Onuprius. V roku 1902 boli staršie ikony s rovnakou tematikou premiestnené z ikonostasu do presbytéria a na ich miesto boli umiestnené nové, ktoré viac odkazovali na klasickú ikonu ako tie predchádzajúce. Bolo to obdobie renesancie pravoslávnej liturgie, architektúry a umenia pravoslávnej cirkvi v gréckokatolíckej cirkvi. V poslednej dobe sa staršie ikony vrátili na pôvodné miesto a tie neskoršie boli zavesené v presbytériu. Ikona učenia Krista bola zavesená v babinici a ikona Matky Božej v gréckokatolíckom kostole v Komańczy. Zaujímavým faktom je „nekanonické“ usporiadanie ikon Márie a Krista, ktoré boli zmenené. Stalo sa tak kvôli farárovi, ktorý zvláštnym spôsobom držal ikonu Matky Božej. Kvôli temnej kráse Matky Božej z ikony ju kňaz nazval Rómska matka Božia a prototyp svojej krásy hľadal v miestnej kráse súčasného umelca. Táto ikona má stopy po výstrele z druhej svetovej vojny. Prelamované cárske brány zložené z kvetinových ozdôb, s tondami, v ktorých uvidíme poslednú večeru a štyroch evanjelistov. Diakonské dvere sú podobne prelamované s tondami, ktoré znázorňujú Zvestovanie a Krista v záhrade. Ikonostas nemá sviatočné motívy, čo je zriedkavé a môže naznačovať jasnú romanizáciu uniátov z obdobia stavby chrámu. Oltár za ikonostasom má baldachýn podporený štyrmi stĺpmi. V oltári je ikona Matky Božej s dieťaťom z konca 19. storočia, sedlová strecha so spoločným hrebeňom. Strešné svahy obklopujú po stranách vežovú konštrukciu. Zastrešené strechy nad sakristiou. Vpredu je rímsa, pre-rezaná podpera a nad vchodom trojstupňová strecha. Na presbytériu, lodi a babinicu sú výrazné sanktusníky. V predsieni chrámu je liatinová figurína Matky Božej z cintorína v obci Wisłok Górny. Do chrámu ju odovzdal turista, ktorý ju pred mnohými rokmi našiel pri turistike v horách a v roku 2001 sa ju rozhodol vrátiť právoplatným majiteľom. Kostol je obklopený cintorínom a stenou z lámeného kameňa.

Pred chrámom je dvojposchodová murovaná zvonica štvorcového pôdorysu pravdepodobne z konca 19. storočia. Poschodia sú členené rímsou, ktorú zdobia rámové priečky s kockovým vlysom. Pokryté strechou, s cibulovou kupolou.

Wisłok Wielki je tiež veľmi dôležitým bodom na našej trase po stopách rusínskej a ukrajinskej kultúry na slovensko-poľskej hranici kvôli pôvodu **Komanskej republiky**. 3. novembra 1918 kňaz Szyłka, farár vo obci Wisłok Górny, našiel informácie o vyhlásení vzniku Západoukrajinskej ľudovej republiky Ukrajinskou národnou radou v novinách Diło. S touto novinkou prišiel ku kňazovi Mychajłovi Tesłovi, farárovi z obce Wisłok Nižny, pričom sa po spoločnej konferencii s dedinským učiteľom Hrytym Sudomirom, rozhodli zvolať zhromaždenie pre obyvateľov obcí Wisłok Wyžne a Wisłok Nižny, ktoré sa konalo v ten istý deň. Kňaz Pantalejmon Szpyłka vysvetlil ľuďom, že v takom dôležitom a významnom historickom okamihu by sa

mali pridať k vytvoreniu ukrajinského štátu. Večer boli vyslaní poslovovia do susedných dedín so žiadosťou o vyslanie delegátov na školské stretnutie vo Wisłoku Dolnom naplánované na nasledujúci deň. Na zhromaždení sa zúčastnilo sedemdesiat ľudí, po dvoch z 35 dedín. Medzi delegátmi boli obyvatelia obcí: Czystohorb, Przybyszów, Karlików, Płonna, Komańcza, Rzepedź, Turzańska, Duszatyna, Prełuków, Maniów, Wola Michowa, Balnica, Smolnik, Szczawny, Szczerbanówka, Solinka, Zubeńska, Żubnica, Radoszyce, Mików, Dołyca, Puławy, Polan Surowicznych, Darów, Zawoja, Wernejówka, Surowice a Moszczaniec a Wisłok Dolny a Wisłok Górny. Na mítingu bola ustanovená Okresná ukrajinská národná rada pre okres Sanok s hlavným mestom vo Wisłoku. Neskôr, ho chceli presunúť do Sanoku, ktorý však v tom čase okupovali poľské jednotky. Na čele koncilu bol kňaz Pantalejmon Szpylka, jeho brat Teodor Szpylka, Iwan Kuciła a Hryc Sodomir. Posledný menovaný sa tiež stal vedúcim miestneho správneho orgánu, čiže Komisariátu okresu Sanok v obci Wisłok Wielki. Taktiež bola zriadená občianska milícia, ktorej veliteľom bol bývalý feldfebel ÚV komańczanskej armády Andrij Kyr. Jednotky domobrany predstavovali až 1 000 ľudí. Rada zaviedla výučbu ukrajínčiny na školách. Koncom novembra 1918 došlo k prvým stretom s poľskou železničnou milíciou zo Zagórza. Boje sa odohrávali hlavne v okolí obcí Mokre, Wysoczany a Szczawne. Poliáci mali výhodu, pretože mali vlastný obrnený vlak vyrobený narýchlo v Sanočkej továrni na vagóny. Je zaujímavé, že Rusíni mali aj svoj provizórny pancierový vlak zložený z nákladných vozňov pokrytých tehľami, ktoré vyplňali priestor medzi dvojitémi stenami. 15.–17. decembra sa viedli boje o dedinu Szczawne, ktorú obsadili Poliáci. Na druhý deň domobrana z Preľuki dobyla dedinu. Bojovalo sa aj v obci Kalnica. Z dôvodu nedostatku vycvičeného vojenského personálu Rada vyslala delegátov do vojenského tábora, kde bola armáda demobilizovaná. Otcovi Pantalejmonovi sa podarilo presvedčiť 12 ukrajinských poddôstojníkov, aby nastúpili do služby v radoch „komańczskej armády“.

Likvidácia tohto rusínskeho štátu sa začala 23. januára 1919. Prvé z poľských vojsk postupovalo z Bukowska do obce Wisłok Wielki, druhý podporovaný obrneným vlakom sa presúval zo Zagórza smerom na Komańczu. Pacifikačná akcia s prekvapením bola pomerne rýchla. Boli zabrané Wysoczany Szczawne a Komańcza. Komańcké milície sa preskupili na vrchol Sokoliska a vytlačili Poliakov z Komańczy. Poliakom sa ho podarilo dobyť až po vyzbieraní rezervy. 25. januára bol zaistený Łupków. Posledné boje sa odohrali v Preľuki. Po vyčerpaní streliva sa veľa milicionárov a časť civilného obyvateľstva presunulo do Cisnej a do Habury na Slovensko. Niekoľko dní ešte došlo k niekoľkým bojom, ktoré podnikla jednotka ukrajinských milicionárov, ktorí prišli z Cisny. Otca Panatlejmona Szpylku zatkli Čechoslováci, ale nakoniec nebol vydaný na poľskú stranu.

Radoszyce

V údolí potoka Radoszanka ústiaceho do Osławice, priamo pod hlavným karpatským hrebeňom, leží obec Radoszyce. Sídlí v ňom bývalý gréckokatolícky farský kostol sv. Dmitrij, ktorý v súčasnosti slúži ako pobočka rímskokatolíckeho kostola

zasväteného Panne Márii Pomocnici. Pôvodný kostol v Radoszyciach sa spomínal už v roku 1507. Súčasná budova bola postavená v roku 1868 a vysvätená v roku 1872. Renovovaná bola v rokoch 1897 a 1973. Počas druhej svetovej vojny bola poškodená úlomkami črepín, ktoré prerazili strechu, kryty a odtrhli jeden z krížov. Po vysídlení predchádzajúcich obyvateľov armáda odniesla značnú časť vybavenia kostola a tri zvony.

V období rokov 1948–1961 chrám využívali rímskokatolícki veriaci. Potom bol uzavretý na základe príkazu Oddelenia náboženských vecí Vojvodského úradu v Rzeszówe. Obyvatelia však proti vôli úradov chrám naďalej používali, pričom v roku 1966 rozbili pečate a visiace zámky na kostole. Chrám je drevený, zrubový, trojstranný, s babincom, ktorá nie je oddelená v tele. Presbytérium je uzavreté z troch strán, s predĺženou sakristiou. Nad nartexom je stĺpová konštrukčná veža. Pred babincom je predsieň rovnakej štruktúry. Previslý chór s obrazmi znázorňujúcimi Rusínov, ako idú do kostola v Radoszyciach – vidno starú drevenú zvonicu a rusínsku sejbu obilia. Vo vnútri sú stropy. Chrám zdobí figurálny a ornamentálny polychróm. Ikonostas pochádza z druhej polovice 19. storočia, hoci samotné ikony sú z 20. storočia. Chýbajúce ikony boli doplnené kópiami. V chráme je tiež rokokový oltár z 18. storočia s neskoršími maľbami. Vonku sa nachádza odkvap a rímsa okna. Zvonku je chrám obložený doskami, vo vertikálnom smere. Stavba má sedlovú strechu. Vpredu je zrezaná rímsová podpera. Vežičky s lampiónmi sú nad vežou, loďou a presbytériom. Podľa klasifikácie rusínskych kostolov R. Brykowského ide o severovýchodný typ, vežový variant. Chrám je obklopený múrom z lámeného kameňa. Pred kostolom je dvojposchodová zvonica, ktorá bola postavená pravdepodobne na začiatku 20. storočia.

Gréckokatolícky kostol v Radoszyciach



Zdroj: archív T. Koška

V tesnej blízkosti obce, pri ceste vedúcej cez Radoszycký priesmyk na Slovensko, nájdete nádherný prameň. Nad dedinou, priamo pri ceste vedúcej k hranici so Slovenskom, sa nachádza prameň s kamennými stenami a nová kaplnka. Pred vojnou na tomto mieste stála kaplnka Presvätej Bohorodičky, postavená v roku 1892. Podľa miestnej legendy ju založil za zázračné uzdravenie svojej dcéry farár z Komańcze. Podľa priania, sa malo toto dievča menom Dana, vrátiť domov na dovolenku, zo Sanoka, kde študovala na škole, ale po kúpeli v rieke mala po niekoľkých dňoch neznáme kožné ochorenie. Keďže dievčaťu nemohol nikto pomôcť, utiekla do lesa, modlila sa a čakala na svoju smrť. Vtedy sa jej zjavila Božia matka a prikázala jej umyť sa v neďalekom prameni. Dievča poslúchlo príkaz a po krátkom čase choroba zmizla. Od tej doby miestne obyvateľstvo začalo miestny prameň uctievať, považovali ho za zázračný. Koncom júna sa tu každoročne koná sviatočný odpust.

Krosno

Krosno je jedno z najdôležitejších miest v blízkosti slovensko-poľských hraníc. Mesto bolo založené približne v polovici 14. storočia na rozvidlení riek Wisłoka a Lubatówka v najnižšej časti Krośnieńskiej kotliny (*Jasielsko-Sanockie Doły*). Vďaka výhodnej polohe v horskom údolí, v blízkosti najnižšieho priechodu v Karpatoch (Dukelský priesmyk, 500 m n. m.) a obchodnej cesty z Ruska do Malopoľska sa z neho v staropoľskom období stalo jedno z najbohatších miest tejto časti krajiny. Svedčí o tom nielen veľkosť trhu, na ktorom poľskí a zahraniční obchodníci uskutočňovali početné transakcie, ale aj počet a rozmanitosť starých stavieb bohatej vrstvy, z ktorých najstaršie pochádzajú z konca 15. storočia. Modernizácia trvala až do 18. storočia. O hospodárskom význame mesta svedčí aj skutočnosť, že sa kedysi nazývalo „Parva Cracovia“ (Malý Krakov) a skutočnosť, že rytina s panorámou mesta bola súčasťou slávneho diela G. Brauna a F. Hoghenberga *Civitates orbis terrarum*, publikovaného v Kolíne nad Rýnom v rokoch 1575–1618, ktorý predstavoval najdôležitejšie mestá poľskej koruny.

Najvýznamnejšie pamiatky Krosna sú:

1. Neskorogotický farský kostol sv. Trojice, kostol s bohatým polychrómom a vnútorným vybavením, ktorý bol postavený v 16. až 19. storočí. Vedľa neho stojí ranobaroková zvonica, postavená v rokoch 1637–1651, ktorú založil Wojciech Robert Porcjusz s tromi zvonmi: Urbanom, Janom a Mariánom. Najväčší z nich, Urban s obvodom 490 cm, je jedným z najväčších zvonov v Poľsku.
2. Kostol a kláštor bratov Františkánov, ktorý bol postavený na prelome 15. a 16. storočia a v roku 1591 ho rozšíril Jerzy Mniszch. Interiér má bohaté zariadenie z rôznych období histórie chrámu. Obzvlášť pozoruhodná je tzv. „Kaplnka v Osvienčime“, postavená v rokoch 1647–48 Stanisląwom Oświecimom, dvoranom kráľa Vladislava IV. Napriek tragickému požiaru, ktorý zasiahol chrám v roku 1872, je stále jedným z najkrajších a najcennejších kostolov v Podkarpatsku.

3. Biskupský palác – rezidencia prameňských biskupov z 15. storočia. Pôvodná bola v roku 1626 darovaná prameňskej kapitule, ktorá v roku 1630 budovu predala kastelánke Zofii Skotnickej rodenej Ligęze, ktorá ju v rokoch 1638–46 rozšírila. V druhej polovici 19. storočia bolo postavené murované severné krídlo. V tom sa nachádza v súčasnosti Podkarpatské múzeum.
4. Budova bývalej jezuitskej vysokej školy z rokov 1660–67, ktorú financoval Stanisław Zaremba.
5. Meštianske mestké stavby z 15.–19. storočia
6. Drevený kostol sv. Vojtecha. Bol postavený v polovici 15. storočia za Wisłokom, na tzv. Hornom predmestí, na mieste, kde podľa legendy sv. Wojciech odpočíval počas svojej cesty z Prahy do Gniezna. Prestavaný bol v neskorších storočiach.
7. Zvyšky mestských hradieb z 15. storočia
8. Kostol a kláštor otcov Kapucínov z rokov 1771–1811, postavené fundátorom Janom Klemensom Branickim, bratmi Jaworskými, Adamom Ignacom Lewickým a Innocentom Barthom.

Múzea:

1. Múzeum remesiel v Krosne, ul. Piłsudskiego 19 – je tu stála expozícia Dejiny remesiel juhovýchodného Poľska. Dočasné výstavy sa organizujú v Piwnicy Pod Cieniami, ul. Rynek 5
2. Podkarpatské múzeum – ul. Piłsudskiego 16. V múzeu sú prezentované expozície: História osvetlenia (s najväčšou zbierkou petrolejových lúč v Európe), Prehľad Podkarpatského regiónu, Z histórie Krosna a regiónu, Individuálny a skupinový portrét (15.–20. storočie), V kruhu krosnianských tvorcov 19. a 20. stor., Sklo podkarpatských sklárni.
3. Misijné múzeum sestier z Claveru – v prevádzke od 14. decembra 2002, múzeum predstavuje zbierky, ktoré priniesli sestry misionárky zo svojich misií, a predmetov ktoré darovali ďalšie rehoľné a laické misionárky.
4. Múzeum automobilov – pôsobiaci v areáli spojenej školy strojníckej – ul. Tysiąclecia 5. Bolo založené v roku 1991. Zbierajú sa tu staré motocykle, mopedy a automobily zreštaurované mládežou v Krosne. Zbierka obsahuje: 21 motocyklov, 16 mopedov, 13 automobilov (značky Varšava, Syrena, Zastawa, Moskwicz, Škoda a Trabant).
5. Asi najväčšou pýchou mesta je moderné Centrum dedičstva skla (ul. Blich 2), kde môžete obdivovať a naučiť sa (alebo si to aspoň vyskúšať) vyrábať sklenené „zázraky“ na vlastnej koži. Môžete si tiež kúpiť úžasné výrobky miestnych hutníkov, pretože mesto má dlhú a bohatú hutnícku tradíciu.

Vynikajúcou inštitúciou popularizujúcou kultúru pohraničia je Regionálne centrum kultúry pohraničia (ul. Kolejowa 1). Táto inštitúcia organizuje výstavy, kurzy, workshopy, koncerty a cyklické podujatia propagujúce bohatstvo kultúry regiónu ležiaceho na slovensko-poľsko-ukrajinskej hranici. Nedávno bolo založené Etno-

centrum regiónu Krosno, ktoré sa rýchlo stalo súčasťou kultúrnej mapy regiónu a snaží sa svojimi aktivitami obnoviť pamäť na ľudové tradície regiónu.

Prehliadka mesta pri hľadaní rusínskych a ukrajinských prvkov by mala začať predstavením Pawla z Krosna, známeho tiež ako Ruthenuse (v preklade Rusín), ktorý má v skutočnosti meno Procler. Narodil sa v Krosne okolo roku 1470. Od roku 1491 študoval v Krakove a potom pokračoval v štúdiu na univerzite v Greifswalde, jednej z najstarších nemeckých a európskych univerzít. Tam získal bakalársky titul a po návrate do Krakova, v roku 1506 sa stal majstrom. Začal prednášať klasickú literatúru. Vtedy vznikli *Elégie za smrť profesora krakovskej akadémie Waclawa zo Szamotuły* a množstvo náboženských básní, písaných po latinsky. Zostavil a vydal zbierku Perseuských satír, ku ktorej napísal úvod. V roku 1508, keď mesto zasiahol mor, v obave o svoj život a zdravie, odchádza do Maďarska a potom do Viedne. Počas emigrácie, v roku 1509, vydal svoju prvú básnickú zbierku *Panegyrici ad divum Ladislaum ... et sanctum Stanislaum ... et pleraque alia contraxa carmina*.

V roku 1511 sa vrátil nad Vislu a začal prednášať o rímskej literatúre. O dva roky neskôr bol prijatý do Senátu krakovskej univerzity. V tom istom roku upravil a vydal dve tragédie Senecu. Zomrel v Nowom Sączu, v roku 1517.

Veľkú časť jeho tvorby tvoria náboženské témy. Písal veľmi ovplyvnený stredovekými apokryfmi, legendami a modlitbami. Napísal tiež príležitostné diela, napríklad: *Epitaf na svadbu kráľa Žigmunda I. s Barbarou Zapolyou, Báseň pri príležitosti viedenského kongresu*. V básni *Victoria a Sigismundo rege a. 1514 e Moschis relata* oslavoval víťazstvo Žigmunda I. Starého v Orsze v roku 1514 nad moskovskou armádou. Bez toho, aby porušil svoje stredoveké korene a inšpirácie, prepožičal im nového renesančného ducha a tvar. Bol zástancom reformy školstva v európskom duchu, najmä talianskeho obrodzenia.

Krosno na našej trase je tiež dôležité okrem iného aj preto, lebo toto mesto bolo hlavnou koncentráciou ukrajinských dôstojníkov, vojakov a intelektuálov, ktorí boli utečencami po poľsko-boľševickej vojne (počas ktorej ukrajinské jednotky bojovali po boku Poliakov). Neskôr sa ich veľké množstvo presťahovalo do Krakova. 3. októbra 1939 zorganizovali v Krosne konferenciu, ktorá zaslala nemeckým okupačným úradom postuláty:

1. Obnova zrušených a otvorenie nových klubov „Proświty“,
2. Spustiť a ukrajinské vzdelávanie, vrátane ukrajinského gymnázia v Sanoku, Jaroslawe, Krynici a Chełme,
3. Spustenie ukrajinskej univerzity alebo aspoň ukrajinskej katedry v Krakove,
4. Založenie ukrajinského družstevného hnutia a „výboru“, ktorý má riadiť život Ukrajincov a zastupovať ich pred Nemcami,
5. Likvidácia apoštolskej správy rusínske oblasti a prepojenie jej oblasti s przemysťanskou diecézou, či ustanovenie proukrajinského správcu kňaza Ivana Kaczmara.

Nemci súhlasili iba s vytvorením ukrajinského ústredného výboru, ktorého vedením bol poverený prof. W. Kubijowycz. Boli zriadené aj poľné výbory, z ktorých sa stali výbory pre ukrajinskú pomoc. Boli založené ukrajinské vzdelávacie spo-

ločnosti. Výbory pre ukrajinskú pomoc boli zriadené takmer v každom okresnom meste: Sanok, Krosno, Krynica, Nowy Sącz a Gorlice, ale aj v Dukle.

Krasna

Na sever od Krosna, sa do konca druhej svetovej vojny nachádzalo niekoľko dedín obývaných rusínskym a ukrajinským obyvateľstvom. V literatúre sa niekedy označujú ako *Zamieszkańcy*, ale oblasť sa označuje aj ako Krosnianska Rus. O všetkých týchto miestach sa tu nedá napísať, ale jedno z nich určite stojí za to. V minulosti bol v obci **Krasna** gréckokatolícky farský kostol, ku ktorému patrila aj obec Lutcza. Pravoslávny chrám sv. Michala Archanjela bol postavený v rokoch 1912–1914, podľa návrhu vynikajúceho Žvovského architekta Vasyla Nahirneho. Táto nádherná murovaná budova, ktorá dnes funguje ako rímskokatolícky kostol, predstavuje ukrajinský historizmus na prelome 19. a 20. storočia. V dedine bola v minulosti čítareň “Prošwity”. Po vojne boli obyvatelia Krasnej presídlení na Ukrajinu, do dedín Koroliwka a Muszkativka v regióne Podolia. Na tomto mieste sa narodilo niekoľko slávnych aktivistov, rusínskych aj ukrajinských. Jedným z nich bol **Ivan Rusenko**, ktorý sa narodil 15. augusta 1890 v chudobnej rodine v obci Krasnaja. Po absolvovaní školy v Nowom Sączu pracoval ako učiteľ. V predvečer prvej svetovej vojny, v roku 1913, bol povolán na vojenskú službu a počas vojny bojoval na srbskom a talianskom fronte. Po jej ukončení sa vrátil do vlasti a pokračoval v pedagogickej činnosti; učil v miestnych školách, napríklad v ociach Lutcze a Strzyżowe. Po presídlení obyvateľov mesta Krosnianskej Rusi do ZSSR, v roku 1946 sa usadil v Koroliwke pri Tarnopole. Pracoval tam aj ako učiteľ. V novej vlasti začal písať básne a drámy, ktoré vychádzali iba v USA. Jeho práca bola plná túžby a úcty k vlastnej malej vlasti, rusínskému regiónu. Rusenkov diela sú typické veľkým pripútaním k svojej domovine, beskydskej krajine a miestam, ktoré si pamätá z detstva a mladosti. Mnohé z diel obsahovali aj Rómov, trochu zabudnutých obyvateľov rusínskeho regiónu. Básnik ich často spomínal, obdivoval ich spôsob života, plný piesní, hier a hudby. Jeho vízia bola samozrejme vysoko idealizovaná, napriek tomu poznal ich život z vlastnej skúsenosti, pretože pri nich často býval a trávil z nimi čas. Práve od nich sa naučil hrať na husle.

Rusenko napísal *Karpatoruski Bukwar Wania Hunianky*, jednu z prvých učebníc rusínskej abecedy. Pre väčšiu príťažlivosť vyplnil učebnicu kresbami svojho autorstva. I. Rusenko bol tiež známy ako talentovaný maliar a ilustrátor. Jeho diela sú svojím spôsobom dokumentom obrázkov života rusínskeho regiónu, jeho obyvateľov a ich kultúry. Rusenko zomrel 10. januára 1960 v Koroliwke pri Czortkówe. Je zaujímavé, že po jeho smrti sa stal rusínskym národným básnikom.

Klaudia Aleksowycz, narodená 20. februára 1830, ktorá pochádzala z Krasna, čoskoro osirela a vychovával ju jej strýko, gréckokatolícky biskup Foma Polański. Pod jeho dohľadom absolvovala pedagogický kurz v Przemysli. Bola aktívnou sociálnou aktivistkou, zakladateľkou Spoločnosti *Ruských dám* vo Žvove, aktívnou aktivistkou *Spoločnosti Kaczkowského a Spoločnosti múza*. Napísala tiež divadelné

hry ako *Zamoroczenaja – Otumanionia*, príbehy a rozprávky ako *Zaklatyj medwid*, balady. Zomrela 15. októbra 1916. Pochovali ju v hrobe galicijských spisovateľov a novinárov na Łyczakowskom cintoríne vo Ľvove.

12. apríla 1923 sa v Krasnej narodil aj **Orest Zilynski**. Zomrel 14. júla 1976 vo Svidniku na Slovensku. Český a ukrajinský slavista, literárny a folklorista, filológ, sociálny aktivista. Syn profesora Zilynského. Autor viac ako 200 vedeckých prác, článkov a recenzií. Jeho otcom bol **Iwan Zilinski**, narodený 22. mája 1879 tiež v Krasnej, zomrel 20. apríla 1952 v Prahe. Bol to ukrajinský jazykovedec, profesor na Jagelovskej univerzite a Karlovej univerzite v Prahe.

Rymanów Zdrój

Neďaleko Krosna sa nachádza mestečko Rymanów-Zdrój. Keďže sa nachádzalo v blízkosti hranice bývalých poľských a rusínskych osád, nevyhnutne bolo svedkom histórie skupiny, ktorá nás zaujíma.

10. februára 1934 bola dekrétom Svätej kongregácie pre východnú cirkev ustanovená nová štruktúra cirkevnej správy v rusínskom regióne s názvom Apoštolská správa rusínskeho regiónu. Bola oddelená od gréckokatolíckej diecézy v Przemysły a bola priamo závislá od Svätej stolice.

Už v roku 1933 Rusíni karpatskorusínskej orientácie požadovali, aby Vatikán vytvoril pre rusínskych gréckokatolíkov samostatné biskupstvo, ktorému by podliehali veriaci z przemysťianskej diecézy, ktorí by nechceli byť uznávaní ako Ukrajinci. V tom čase sa vtedy vyvíjalo úsilie u apoštolského nuncia vo Varšave, ktorý bol v júli 1933 v Krynici dovolenke. V lete tohto roku sa staroruská delegácia stretla v Krynici s kardinálom Hlondom, ktorý im prisľúbil podporu rusínskeho úsilia. Na stránkach časopisov *Łemko, Zemlia i Wola* a *Russkij Hołos* sa začali objavovať ďalšie a ďalšie články kritizujúce činnosť przemysťského biskupa Jozafata Kocyłowského a proukrajinských kňazov v rusínskom regióne. Zástupcovia poľských orgánov samozrejme videli aj výhody vytvorenia novej administratívnej jednotky nezávislej od Przemysłu. Boli si vedomí, že jej založenie zníži vplyv ukrajinských kruhov v rusínskej oblasti.

Novo vytvorená administratívna jednotka zahŕňala dekanáty: Bukowski, Gorkicki, Grybowski, Dynowski, Dukliansky, Krosniansky, Muszynský, Rymanowski a Sanocký. Jeho súčasťou však nebol rusínsky dekanát v Lodži, ktorý zostal pod vládou biskupa Kocyłowského.

Vatikán menoval na toto miesto administrátora kaňka Dr. Mikołaja Nahorianškoho, gréckokatolíckeho duchovného poľskej armády. Nomináciu však neprijal, ospravedlnil sa zo zdravotných dôvodov. Napokon v decembri 1934 bol na miesto zvolený Dr. Bazyli Maściuch. Prvý apoštolský administrátor bol 18. januára 1935 slávnostne prijatý na železničnej stanici Sanoku. B. Maściuch svoju vládu zahájil ustanovujúcou omšou v Sanoku, počas sviatku Jordánu 19. januára 1935. Správca sa v súlade s dohodou medzi vládou a Vatikánom usadil v Rymanowe-Zdrój, kde si na tento účel prenajal vilu „Opatrzność“. Správca okamžite začal pracovať na

reorganizácii cirkevných štruktúr v rusínskom regióne. Na Florynku priniesol aj rehoľníkov studitov, aby pôsobil proti rozvíjajúcej sa pravoslávnej cirkvi. Vyhlásil sa za zarytého Karpatského Rusína. Pokúsil sa nahradiť proukrajinských kňazov podporovateľmi možnosti karpatsko-rusínskeho ľudu. Zomrel krátko po nástupe do funkcie správcu, 12. marca 1936.

Rovnako zanieteným Karpatským Rusínom bol aj kancelár Administrácie kňaz Jan Polański, ktorý prispel k založeniu školy diakonov vo Wróbliku Szlacheckim. Počas choroby správcu a po jeho smrti mal na starosti cirkevné štruktúry v rusínskom regióne.

13. júla 1936 bol menovaný za apoštolského administrátora kňaz Dr. Jakub Medwecki. Svoju prácu zahájil vstupom do Rymanowa-Zdrój 2. októbra 1936. Rovnako, ako jeho predchodca bol oddaným Karpatským Rusínom, ktorý finančne podporoval činnosť čítarne Kaczkowského. Spolupracoval s rusínskym časopisom *Lemko* a tiež presvedčil kňazov, aby podnikli podobné aktivity. Založil a spolufinancoval týždenník Verkhovyna. Pre nedostatok železníc v Rymanowe-Zdrój a dobrý kontakt s veriacimi, ako aj z prestížnych a politických dôvodov sa pokúsil presunúť svoje sídlo do Sanoku. 30. októbra 1937 dala poľská vláda a apoštolský nuncius súhlas. Kanceláriu v Sanoku založil p. Medwecki 1. mája 1938, v tzv. Reichlowej vile, ktorá bola prenajatá na tento účel. Dôvodom presunu správcu z Rymanowa-Zdrój do Sanoku, a nie napríklad do Krynice, ktorá s ním súťažila o titul „hlavné mesto rusínskeho regiónu“, bola tiež vôľa obmedziť činnosť Rusínov-Ukrajincov, ktorí mali v tejto časti rusínskeho regiónu oveľa väčšiu podporu ako na západe.

O. Medwecki obvinil biskupa Jozafata Kocyłowského, že používal titul „biskup v Sanoku“ nezákonne, pretože sa od samého začiatku snažil transformovať Apoštolskú správu na samostatné rusínsko-sanocké biskupstvo. Kňaz Medwecki zomrel na cukrovku v nemocnici v Krakove 27. januára 1941.

Jeho nástupca bol menovaný 3. februára 1941, stal sa ním Aleksander Malinowski. Na rozdiel od svojich predchodcov bol vysloveným Ukrajincom. V decembri 1943 sa kvôli blížiacemu sa frontu presunul zo Sanoku do Krynice. V roku 1945 sa nakrátko presťahoval z Krynice do Wróblika Szlacheckiego a potom sa vrátil do Sanoku. Na jeseň toho roku prešiel cez Československo do Rakúska a odtiaľ odišiel do Veľkej Británie, kde 19. novembra 1947 zomrel. Pred odchodom z Krynice odovzdal Radu apoštolskej správy trom novovymenovaným generálnym vikárom – Andrzejovi Złupkovi, Janovi Pidharbijowi a Štefanovi Jadłowskému. Štruktúry apoštolskej správy rusínskej oblasti nakoniec prežili až do roku 1947, teda do konca presídlenia súvisiaceho s realizáciou operácie „Visla“.

Zydranowa

V Krosnianskom regióne sú nespočetné stopy po rusínskej a ukrajinskej kultúre a osídlení. Jedným z takýchto miest je Zydranowa, malá pohraničná dedina, ktorá bola rovnako ako ostatné v Nízkyh Beskydách v rokoch 1945–47 postihnutá núteným vysídlením. Práve v tomto mieste jeden z rusínskych obyvateľov, ktorému sa

podarilo vrátiť z exilu, Teodor Gocz, napriek všetkým prekážkam a ťažkostiam, s ktorými zápasil počas PRL a Tretej poľskej republiky, znovu vytvoril, zvečnil a uchoval rusínsku kultúru svojej dediny a tejto časti regiónu. Jeho dielo *Skansen Kultury Lemkowskiej* v Zydranowej bolo založené v roku 1968. Múzeum bolo dlhé roky plne súkromnou iniciatívou, ktorú udržiaval iba jej zakladateľ. Spočiatku to bol pamätný dom rusínskej kultúry v rodinnom dome, neskôr sa projekt zmenil na skanzen.

Skanzen bol postavený na základe rusínskej hospodárskej usadlosti z 19. storočia, ktorá bola kedysi majetkom pradeda Teodora Gocza – Teodora Kukielu – miestneho spisovateľa. Gocz ho zdedil a keď postavil nový dom, rýchlo z neho spravil múzeum. Medzi exponátmi nechýbajú rusínske kostýmy, predmety každodennej potreby a výrobky rusínskej kultúry. Múzeum sa už mnoho rokov rozvíja a rozširuje vďaka nadšeniu a vynaliezavosti svojho tvorca. Až v roku 1990 získalo múzeum svoju prvú finančnú podporu od štátu. Najdôležitejším objektom múzea je rodinná usadlosť pána Gocza z roku 1860. V roku 1901 bola k domu, k tzv. Čiernej izbe, pristavená kuchyňa a komín. Súčasťou múzea je tiež maštal z roku 1923 a chliev z roku 1934, ako aj studňa, veterný mlyn z obce Wapienne, kaplnka a cigánska kováčska dielňa z Olchowca. Vo vnútri chaty boli znovu vytvorené kancelárie vidieckeho spisovateľa, starého otca tvorca múzea. V miestnosti, známej ako komora boli zhromaždené náboženské exponáty vrátane liturgických rúch, ikon a fragmentov liatinových krížov. V múzeu sa nachádza aj bohatá zbierka tradičných kraslíc s originálnym rusínskym ornamentom.

Zydranowa, ktorá sa nachádza vedľa Duklianskeho priesmyku, bola svedkom krvavých bitiek. To sa odráža aj v časti vojenskej zbierky múzea súvisiacej s operáciou Dukla. V roku 1975 sa miestna komunita rozhodla postaviť v skanzene pamätník na pamiatku sovietskych a československých vojakov, ktorí zahynuli pri bojoch na spomínanom horskom priechode v roku 1944. Miestnym úradom sa však pamätník nepáčil, a preto sa rozhodli pre jeho vyhodenie do vzduchu armádou, v decembri 1976. Vojnu v rusínskom regióne pripomína ďalší malý pamätník. Iný zasa pripomína vojnové obeť rusínskeho regiónu vrátane tých, ktorí utrpeli v táboroch v Talerhofy a Jaworzne. Na jednej z múzejných tabúl sa spomínajú aj rusínsky umelci W. Chylak a I. Rusenek.

Múzeum sa tiež rozhodlo pripomenúť si ďalších obyvateľov rusínskeho regiónu, teda Židov. V múzeu bol postavený židovský dom, patriaci rodine Zalmanovcov, vedľa neho boli umiestnené fragmenty zničených náhrobných kameňov. Táto časť výstavy vznikla vďaka zapojeniu finančných prostriedkov od jedného z pozostalých po Židoch, Samuela Olinera, ktorý osobne prišiel z USA otvoriť výstavu judaík.

Pred niekoľkými rokmi bolo Múzeum rusínskej kultúry v Zydranowej obohatené o nový výstavný pavilón. Otvorenie a vysvätenie budovy sa uskutočnilo počas slávnosti rusínskej kultúry a tradícií „Od Rusal do Jána 2012“ v lete 2012. Vďaka tomu si väčšina zbierok našla svoje miesto v novej budove.

V roku 1992 múzeum prvýkrát usporiadalo festival rusínskych tradícií na pomedzí kultúr Od Rusal do Jána (Од Русаля до Яна), ktorý sa stal pre Rusínov a milovníkov rusínskej kultúry cyklickým podujatím.

Autor a tvorca tohto nádherného rusínskeho „ostrova histórie a kultúry“ zomrel 5. júna 2018. V jeho práci pokračuje jeho syn Bogdan, rovnako oddaný tejto dobrej veci.

Florynka

Florynka je jedným z najdôležitejších miest na mape rusínskeho regiónu. Jej význam súvisí so vznikom Rusínskej ľudovej republiky v tomto meste. 5. decembra 1918 tu bola ustanovená Najvyššia rada rusínskeho regiónu. Na miestach, ktoré pokrývala činnosť rusínskej správy, bolo pozastavené platenie daní pre poľský štát, pozastavené bolo aj poskytovanie regrútov a bola zriadená miestna domobrana. Roman Sembratowycz sa stal ich hlavným veliteľom. Najslávnejšie z rusínskych zhromaždení sa konali na Florynke 5. decembra 1918. Zhromaždilo sa asi 500 ľudí, z asi 130 dedín, pričom prijali dokument, v ktorom zdôraznili, že: „Rusíni žijúci na území Galície pozdĺž rieky San, Popradu a Dunajca, južných svahoch Karpát a Bukovine, severne od Seretu slávnostne vyjadrujú želanie byť členom spoločného politického organizmu a protestujú proti nárokom Poliakov a Maďarov na tieto oblasti“. Toto národné hnutie Rusínov vošlo do dejín pod menom Rusínska ľudová republika alebo Rusínska národná republika. Tvárou v tvár nemožnému pripojeniu rusínskeho regiónu k Rusku Dymyti Wysockyj navrhol začlenenie rusínskeho regiónu do 1. Československej republiky.

26. decembra 1918 sa v Sanoku uskutočnil zjazd 58 rusínskych aktivistov z Galície, Zakarpatska a Bukoviny. Medzi nimi bolo aj 25 Rusínov, ktorých mená sa na tomto mieste nedá vymenovať. Počas kongresu si delegáti vybrali zástupcu, ktorý mal Rusínov zastupovať počas rozhovorov v Prahe a následne počas mierovej konferencie v Paríži. Týmto delegátom bol Dymyrij Markkov.

O niekoľko dní skôr, 21. decembra 1918, došlo k zlúčeniu Najvyššej rady rusínskeho regiónu s Ruskou národnou radou Prešovského regiónu. Na čele novej rady stál Antonii Beskid. Za Rusínov radu tvorili: Dr. Dymytrij Socyn, Dr. Aleksander Cichanskij, kňaz Dymytrij Chylat, Dymytrij Wysockyj (ako tajomník) Dr. Andrij Gagatko.

V súvislosti s definitívnym zrútením nádeje na úniu s Ruskom a chýbajúcimi vyhlídkami, aby Poľsko prijalo nezávislosť alebo dokonca autonómiu Rusínov, o. Mychajlo Jurczakewycz a Dr. Aleksander Cichaňskij odišli do Prahy, kde v decembri 1918 rokovali s prezidentom Československa Tomášom G. Masarykom o začlenení celej Podkarpatskej Rusi vrátane poľského rusínskeho regiónu do Československa.

23. januára 1919 sa na zasadaní v Krynici rozpustila Národná rusínska rada, ktorá odovzdala úrady Karpatsko-rusínskej rade v Prešove. 29. januára 1919 tak urobil aj Rada v Czarnom. 23. januára pricestovala do Košíc delegácia z východného rusínskeho regiónu v zložení: Dr. Andrij Gagatko a Aleksander Wołoszynowycz zo Sanoku a Mirosław Hrabé z Łupków. Tam vystúpili s vyhlásením veliteľovi vojenskej posádky Košíc plk. Frantovi Schöbelovi, ktorý požiadal o pripojenie rusín-

ského regiónu v Československu. Čoskoro boli do Československa zaslané ďalšie žiadosti z rusínskych dedín. Dňa 31. januára 1919 sa Prešovská ruská ľudová rada vyhlásila za jediného právneho zástupcu všetkých Rusínov z oboch strán Karpát, teda zo severných maďarských žúp a z južných poľských provincií. Zástupcovia mierovej konferencie v Paríži to nevzali na vedomie, viedlo to však k zhoršeniu už aj tak zlých poľsko-československých vzťahov.

Postupná stabilizácia situácie v Poľsku vyústila do čoraz častejších opatrení zameraných na likvidáciu túžob Rusínov po nezávislosti. Zatykanie, pacifikácia a väzenie v izolačných táborech boli čoraz častejšie. Tragické hygienické a životné podmienky v týchto táborech spôsobovali vážnym početné choroby a vysokú úmrtnosť. V týchto táborech sa tiež páchalo násilie, príkladom bol pogrom vo Wiśnicz 3. apríla 1919, ktorého sa dopustili strážnici väznice. Nakoniec boli štruktúry rusínskej správy a organizácie zlikvidované a vodcovia boli postavení pred súd. Kňaz Aleksander Wołoszynowycz, člen delegácie zo Sanokczyna do Košíc, bol v neprítomnosti odsúdený na smrť v máji 1919 v Krakove. V obave pred represáliami sestra odsúdeného Olha utiekla z krajiny spolu so svojim manželom kňazom Wasylom Antonyczom a desaťročným synom Bohdanom Ihorom Antonyczom, budúcim významný rusínsko-ukrajinským básnikom. Nejaký čas žili v Československu, v Michalovciach a potom v Medzilaborciach. Po návrate do Nowice bol otec Bohdana Ihor vo väzbe a vypočúvaný v súvislosti s politickými aktivitami jeho švagra.

V septembri 1920 sa konalo stretnutie miestnych rusofilov v Sanoku, v Národnom Ruskom dome. Stretnutie sa potom presunulo do kaviarne Szafrana, kde „zaspievali českú pieseň (pravdepodobne to bola všeslovanská hymna Hej Slováci!, prijatou počas Slovanského zjazdu v Prahe), ktorú spievali v stoji.

Súd s vodcami Rusínskej ľudovej republiky sa konal 10. júna 1921 v Nowom Sączu. Našťastie pre rusínskych aktivistov sa tento proces skončil oslobodzujúcim rozsudkom obžalovaných, najmä vďaka vynikajúcej argumentácii obrancov, najmä Dr. Kyrunczakewicza, ktorý tvrdil, že Rusíni usporiadali svoju štátnosť na troskách habsburskej monarchie na základe slávnych jedenástich bodov prezidenta Wilsona o sebaurčení národov. Neboli však namierené proti poľskému štátu, pretože ako taký vznikol iba vtedy a jeho hranice neboli nikde stanovené.

Je zaujímavé, že rusínske kruhy k 100. výročiu vzniku Rusínskej ľudovej republiky si chceli túto udalosť pripomenúť pamätnou tabuľou, bohužiaľ s tým poľský Ústav pamäti národa nesúhlasil.

Počas pobytu na Florynke sa oplatí navštíviť pravoslávny kostol sv. Michala Archanjela, postaveného v roku 1875. Po vyhnaní Rusínov v roku 1951 bol chrám prevzatý rímskokatolíckou cirkvou a dnes slúži ako farský kostol Najsvätejšieho Srdca Ježišovho. Tento murovaný chrám má veľmi neobvyklú architektúru. Telo chrámu jasne ukazuje ohromujúci vplyv jozefínskeho neobaroka, jeho vonkajší trojstranný charakter však odkazuje na konštrukciu starých rusínskych kostolov. To naznačuje, že nevznikol ako výsledok jediného aktu, ale ako dôsledok dlhého procesu rekonštrukcie a rozširovania, ktorého zlomom bol rok 1875.

Gréckokatolícky kostol na Florynke



Zdroj: archív T. Koška

V chráme sa zachoval neskoroklasicistický ikonostas z roku 1875 so súčasnými ikonami. Nachádzajú sa tu tiež neskorobarokové bočné oltáre z 18. a 19. storočia a neskorobaroková kazateľnica z 19. storočia. Chrám má tiež dva zvony z rokov 1879 a 1939.

Grzegorz Pecuch, ktorý žil v rokoch 1923–2008 a narodil sa vo Florynke, bol známym a uznávaným rusínskym sochárom a pedagógom. Pracoval hlavne s drevom, keramikou, sadrou, hlinou a kameňom. Z tohto mesta pochádzal aj Emilian Czyrniański (1824–1888). Ako syn gréckokatolíckeho farára z Florynky sa stal členom Krakovskej vedeckej spoločnosti, Akadémie Učenia, Poľnohospodárskej spoločnosti a bol tiež dvorným expertom v odbore chémie pre západnú Galíciu. V rokoch 1874–1875 vykonával tento Rusín čestné povinnosti rektora Jagelovskej univerzity. Zomrel na infarkt a na jeho pohrebe na Rakovickom cintoríne sa zhromaždili davy obyvateľov Krakova.

Florynka je tiež rodiskom Adama Dubca (1926–2016), pravoslávneho arcibiskupa v Przemysl-Nowosądeckej diecéze. Arcibiskup Adam bol jedným z najvýznamnejších ľudí, stavajúcich sa za záchranu a prežitie rusínskej a ukrajinskej kultúry v tomto regióne.

O rusínskom regióne nemožno hovoriť bez toho, aby sme nespomenuli Mychajła Kaczkowského. Tento ruský sociálny aktivista, právnik a novinár sa narodil 29. júla 1802 v Dębnom neďaleko Łańcutu v rodine gréckokatolíckeho kňaza. Vyštudoval právo na univerzite vo Lvove. Pracoval ako súdny radca na okresnom

súde v Sambore. Po mnohých rokoch práce bol vymenovaný za poradcu Vyššieho národného súdu vo Ľvove.

Bol predstaviteľom rusínskej generácie, ktorá v ére budovania národného povedomia vidieckeho ľudu hľadala svoju identitu a utvárala ju na základe miestnej histórie a kultúry rusínskej komunity žijúcej v Karpatoch na oboch stranách hranice. Táto generácia sa obávala polonizácie, maďarizácie alebo spomalenia rusínskych intelektuálnych elít. Mychajlo Kaczkowski predstavoval trend hlásaný tzv. „Tvrdými Rusínmi“, ktorí považujú rusínskych obyvateľov Galície a Uhorského kráľovstva za samostatný národ, ktorý nie je súčasťou ruského ani ukrajinského národa. Verejnú činnosť začal v roku 1848 účasťou v ukrajinských sociálnych a vzdelávacích organizáciách. Bol známym fundátorom, podporoval prácu spisovateľov a novinárov. V polovici 19. storočia sa Kaczkowski stretol s vtedajším vodcom proruského tábora Bohdanom Didyčkom. „*Zoria Halicka*“, ktorú publikoval Didyčka v roku 1860, urobila na Kaczkovského skvelý dojem. To Kaczkovského zbližilo so skupinou aktivistov tohto vydavateľstva a nadviazalo dlhoročné priateľstvo s Dydyčkom. Fascinovaný „*Zoriou*“ 13. novembra 1860 vložil 500 zlotých do sporiteľne vo Ľvove ako podielový fond pre vydavateľstvo. Priateľstvo s Dydyčkom dalo Kaczkovského možnosť bližších kontaktov k moskovskej strane.

V roku 1861 založil z vlastných prostriedkov vo Ľvove časopis „*Słowo*“, ktorý spravoval Bohdan Didycki. Vychádzal v rokoch 1861–1887. V Ľudovom dome vo Ľvove založil nadáciu zameranú na podporu spisovateľov, ktorí píšu po rusínsky. V rokoch 1860–1870 Kaczkowski podporoval národné rusínske hnutie, ktorého hlavné centrum bolo v Koľomyji. Hnutie organizoval gréckokatolícky kňaz Ivan Naumovič. Postavil sa proti názvu Ukrajinec a Ukrajina, ktorý navrhol Mychail Hruševskij, a trval na definícii Rusa a Rusína. Bol zástancom možnosti, ktorá odvodzuje históriu Rusínov od Haličsko-Vladimírovej Rusi, pričom sa oddeľoval od kozácko-ukrajinskej tradície. V roku 1864 predložil Kaczkowski závet do Ľudového domu vo Ľvove, v ktorom napísal, že majetok, ktorý mu zostal, sa má použiť na vydávanie rusínsko-národných časopisov a na ceny pre autorov rusínskych diel. V roku 1871 Kaczkowski napísal dodatok k svojmu testamentu. Ďalej dodal, že by sa mali oceniť iba tie diela, ktoré sú blízke duchu redakcií „*Znak*“, „*Uczitiel*“ a „*Łastowka*“. Smrť si ho našla na ceste po Rusku 9. augusta 1872 v Kronštade.

Dva roky po jeho smrti, v roku 1874 sa z iniciatívy otca I. Naumowicza, ktorý začiatkom 70. rokov 18. storočia prevzal od Didyčkiho vedenie proruskej strany, založili Spoločnosť Michał Kaczkovského. Mala to byť vzdelávacia spoločnosť, ktorej cieľom bolo šíriť panruskú myšlienku na galicíjskom vidieku ako protiváhu ukrajinskej spoločnosti „*Proświt*“ založenej vo Ľvove v roku 1868 a tiež Vedeckej spoločnosti Tarasa Ševčenka, založenej v roku 1873 vo Ľvove. Naumowicz vo svojej „*Vede*“, ktorú sám redagoval, hlásil 9. august, ako deň výročia Kaczkovského smrti, ako deň modlitieb v jeho mene, s posolstvom o založení spoločnosti v jeho mene, ktorá by mala peniaze, ktoré prepísal vo svojom teste, na rozvoj rusínskej vedy a literatúry (80 000 rýnskych zlotých). Už pri druhom výročí

Kaczkowského smrti bola v Kołomyji založená spoločnosť pre ľudí, ktorá dostala jeho meno. V roku 1876 bolo sídlo spoločnosti presunuté do Lvova.

Pre rusínsky región vzniklo v Nowom Sączy periodikum „Łemko“, ktoré sa malo neskôr tlačiť v Gorliciach. Jedna z prvých čítární Kaczkowského v rusínskom regióne, vznikla v Pielgrzymke a v Lipowcu. Pred prvou svetovou vojnou bola vo Świątkowskej Wielkej prosperujúca čítareň a v roku 1913 bola zriadená čítareň v obci Królik Wołoski. Podobné čítárne existovali aj v iných lokalitách rusínskeho regiónu, ale v mnohých prípadoch boli počas vojny zničené alebo odcudzené. K znovuzrodeniu čítárne došlo po roku 1926, teda v období zvýšeného rusínskeho priznania k pravosláviu. Jedna z prvých čítární bola zriadená v Radocyne. Čítárne v Kunkowe, Pioruni a Pielgrzymke boli považované za najlepšie. Ďalšia vlna rozvoja čítární sa uskutočnila po roku 1935, počas činnosti Apoštolskej správy rusínskeho regiónu. Čítárne Michała Kaczkowského hrali obrovskú úlohu pri rozvoji proruského a potom rusínskeho povedomia v regióne. Je však potrebné dodať, že sa zaoberali nielen národnými a náboženskými problémami, ale snažili sa presadzovať aj osvedčené postupy týkajúce sa domácnosti, pestovania, chovu a poľnohospodárstva. Vysvetľovali tiež právne problémy habsburskej monarchie a druhej poľskej republiky, ktoré boli často prospešné pre beskydských horalov. Čítárne, pomenované po Kaczkowskom, zohrali nepochybne dôležitú úlohu pri formovaní národného rusínskeho povedomia.

Myscowa

Myscowa je malá dedina v okrese Jasło. V minulosti mala obec kaštieľ a hospodárstvo, školu, čítareň Kaczkowského, pílu, dva vodné mlyny, valchový mlyn a hostinec. Každý mesiac sa tu konali jarmoky, na ktorých sa zjednávali hlavne zvieratá. Prichádzali sem dokonca aj roľníci z Prešovského regiónu. Obyvatelia sa zaoberali aj murárstvom a stolárstvom. Nový poschodový ľudový dom, ktorý slúži ako škola, postavili obyvatelia v roku 1937. Počas druhej svetovej vojny pôsobila v obci Myscowa silná komunistická organizácia, ktorá podporovala aktivity sovietskych partizánov. Na prelome zimy a jari 1945, po vstupe Červenej armády do dediny, takmer všetci Rusíni odišli do ZSSR. Zvyšok bol presídlený počas operácie „Operácia Wisła“ do Dolného Sliezska. Po vojne dedinu obývali Poliaci zo zničených dedín Huta Polańska a Kały. V roku 1964 bolo rozhodnuté o výstavbe priehrady Kały-Myscowa, ktorá sa však nakoniec neuskutočnila. Postavená bola iba prieskumná štôľňa, ktorá je dnes pre turistov neprístupná. V posledných rokoch sa myšlienka vybudovania priehrady oživila a možno sa nakoniec zrealizuje.

27. augusta 1940 bol v Myscowe ustanovený rusínsky Výbor hnutia protihitlerovského odporu. Z dôvodu rozšírenia jeho hodností bola v júni 1941 založená rusínska partizánska jednotka „Borci za wolodu“ pod velením Dymitrija Łabuka. Bol zodpovedný okrem iného za prepustenie 20 sovietskych vojnových zajatcov z tábora zajatcov v Rymanowe, ktorí boli potom ukrytí v obci Królik Wołoski. Nemci, po lokalizácii úkrytu utečencov, bohužiaľ zastrelili vojakov aj Rusínov,

ktorí ich skrývali. Keď sa front dostal do oblasti Rusínov, časť jednotky sa pripojila k sovietskym partizánom, iná podporovala slovenských povstalcov bojujúcich za Karpaty. Jednotka bola rozpustená 25. januára 1945 a všetka jej dokumentácia bola odovzdaná sovietskym veliteľom v Barwinku.

V Myscowe sa oplatí vidieť murovaný klasicistický gréckokatolícky kostol sv. Paraskevy postavený v roku 1796. V centrálnej časti budovy bola založená veľká charakteristická kupola. V súčasnosti slúži ako rímskokatolícky chrám pre farnosť v Polanoch. Po prevzatí chrámu novými veriacimi boli do celého interiéru umiestnené veľké fragmenty zachovaného ikonostasu. Centrálné ikony boli umiestnené v bočných oltároch, vonkajšie ikony na miestne a diakónské dvere v zadnej stene presbytéria. Rad Deesis je na chóre. Zostal iba oltár s baldachýnom. Časť ikonostasu (vrátane cárскеj brány) bola presunutá do kostola v Desznicy.

Gorlice

Jedným z najdôležitejších miest pre históriu a kultúru Rusínov boli a sú Gorlice. V minulosti boli Gorlice popri Krynici a Nowom Sączu jedným z hlavných miest formovania národného povedomia, verejnej a sociálnej činnosti a rozvoja kultúry rusínskej komunity. Aj v súčasnosti je toto mesto nepopierateľne najaktívnejšie centrum kultúry a činnosti pôvodných obyvateľov regiónu. Na mape rusínskej kultúrnej a sociálnej činnosti sú dva dôležité body, ktoré predstavujú hlavné možnosti ukrajinskej a karpatskej identity. Sú to *Ruska Bursa* a *Centrum Kultury B.I. Antonycza*. V poslednej dobe sa Gorlice stali tiež sídlom biskupa Przemyslsko-gorlickej diecézy.

Okrem stôp z histórie Rusínov, ktoré sú predmetom tohto sprievodcu, v meste stojí za to vidieť aj ďalšie pamiatky. Gorlice počas vojny zjavne utrpeli, napriek tomu sa v meste nachádza niekoľko zaujímavých budov a rozsiahle a naklonené námestie s okolitými budovami dodáva mestu neopakovateľnú atmosféru.

V prestavaných a štylizovaných pozostatkoch kaštieľa Karwacjanov z 18. storočia, zakladateľov mesta, sa nachádza umelecká galéria. Zachovala sa jedna zo synagóg v Gorliciach na ul. Piekarskej 3, postavená v 18. storočí. Na ul. Węgieńskiej, na druhej strane, je kaplnka so súsoším Bolestného Pána Ježiša z roku 1593. Postava Terezky (mešťanka Teresa Kosibianková) na Dworzyskom námestí pripomína zaujímavú gorlickú legendu, ktorú treba vidieť. Stojí za to usadiť sa pri Ignacom Łukasiewiczovi, ktorý sedí na lavičke vedľa radnice. Architektonicky originálne a veľmi zaujímavé sú aj gorlické vojnové cintoríny z 1. svetovej vojny, ktoré pripomínajú kruté boje z rokov 1914/15 a slávnú gorlickú ofenzívu z 2. mája 1915.

Spolok Ruska Bursa v Gorliciach je rusínske združenie založené v Gorliciach v roku 1908. Jeho hlavnou úlohou bolo pôvodne vytvoriť internát pre rusínsku mládež študujúcu na gymnáziu v Gorliciach. Pri vytváraní miestneho internátu bol po vzore ruského internátu (1898), ukrajinský internát založený o niekoľko rokov skôr v Nowom Sączu. Iniciátormi Ruského internátu v Gorliciach boli Vasyl Kuryło, Mychajło Jurczakewycz, M. Durkot, H. Maksymowycz, W. Kałużniackij, D. Bub-

niak, H. Gal. Rok po založení združenia sa organizátorom podarilo mať vlastnú dvojpodlažnú budovu, ako aj ovocný sad a niekoľko hektárov pôdy umiestnené na ul. Sienkiewicza 28 v Gorliciach. Organizácia existovala do 27. februára 1950, keď Politické a sociálne oddelenie Vojvodského úradu v Rzeszówe rozhodlo o jeho rozpustení. Majetok organizácie definovaný ako opustený majetok bol prevedený do Štátnej pokladnice. Združenie bolo znovu aktivované 1. júna 1991. Od svojho opätovného založenia je Ruska Bursa rusínskym kultúrnym centrom, ktoré svoju činnosť zameriava na niekoľko oblastí:

- vzdelávacia – zaoberajú sa organizovaním prednášok, kurzov, besied, ale aj jazykových kurzov a vzdelávacích táborov pre deti vrátane „Rusínskej vzdelávacej farme v Gładyszówe“;
- kultúrna – zaoberajú sa organizovaním koncertov, výstav, workshopov rusínskych zvykov, tradícií, remesiel atď. ;
- vzdelávacia – zaoberajú sa organizovaním, začiatkov a koncov školského roka pre deti a mládež, ktorí sa učia rusínsky, ako aj organizáciou výletov do divadiel, múzeí atď.;
- vydavateľstvo – činnosť spočíva vo vydávaní vedeckého časopisu Ročník Ruskej Bursy, ako aj v edičnom cykle rusínskej klasickej knižnice.

Združenie sa stará aj o mládežnícku hudobnú skupinu „Teroczka“, ako aj o divadelnú skupinu „Terka“. Združenie má aj svoju knižnicu a Pamätnú izbu Ivana Rusenku. Združenie Ruska Bursa založilo aj prvé rusínske rádio LEM.fm, ktoré prevádzkuje aj spravodajský portál lem.fm +.

Ďalšou rusínskou organizáciou v Gorliciach je Centrum Kultury Bohdana Ihora Antonycza, ktoré bolo založené v roku 2009. Centrum od roku 2011 vykonáva kultúrne a vzdelávacie aktivity v oblasti ochrany, rozvoja a šírenia široko chápanej rusínskej kultúry. Ako o sebe píše jej členovia: *myšlienka Centra kultúry Bohdana Ihora Antonycza v Gorliciach má vytvoriť univerzálny, kultúrny a kultúrotvorný priestor, ktorý bude slúžiť rusínskej komunite ako miesto pre rozvoj a kultiváciu tradícií predkov*. Cieľom organizácie je podpora mladých umelcov a hudobníkov, ako aj tvorivých ľudí pracujúcich v oblasti kultúry, umenia a hudby. Súčasťou stredu je knižnica v Kuryłówe, kde si môžete prezrieť archívne zbierky a publikácie rusínskej únie. V knižnici je tiež výstava venovaná patrónovi inštitúcie.

Ako už bolo spomenuté, v Gorliciach sa nachádza Przemýšlsko-Gorlická biskupská diecéza poľskej autokefálnej pravoslávnej cirkvi. Pravoslávna katedrála a súčasne gorlickou farou je Katedrála Najsvätejšej Trojice na ul. sv. Maxima. Chrám bol postavený v rokoch 1986–1991. Je umiestnený na pôdoryse gréckeho kríža. Budova predstavuje historizmus byzantsko-rusínskeho typu s hlavnou kupolou a 4 malými kupolami. V septembri 2007 tu boli umiestnené relikvie sv. Maxima Gorlického, prenosené zo Zdyni. Chrám má aj ďalšie cenné relikvie: kríž Ježiša, apoštola Ondreja, sv. Lazára, sv. Panteleimona, svätého Joba a Amfilochiusa z Pochajova, sv. Job Uholského. 5. apríla 2014 bola do kostola prinesená kópia Iverskej ikony Matky Božej, ktorú namaľovali mnisi z kláštora Iviron na svätej hore Athos, považovanej za duchovné hlavné miesto pravoslávnej cirkvi. 10. marca 2009 bol

kostol Najsvätejšej Trojice vyhlásený za katedrálu gorlického biskupa suffragana Przemýslsko-Nowosądeckej diecézy. Od roku 2016, po smrti arcibiskupa Adama, sa chrám stal katedrálou novej Przemýslsko-Gorlickej diecézy. 6. septembra 2016 sa v chráme uskutočnil slávnostný nástup nového pána arcibiskupa Paisjusza (Martyniuka).

Ako sme spomenuli v úvode nášho sprievodcu, história národných myšlienok rusínskeho osídlenia na oboch stranách Karpát je veľmi zložitou otázkou, o ktorej v našej štúdií nemožno diskutovať. Napriek tomu vám chceme povedať o niekoľkých ľuďoch a udalostiach, ktoré formujú tento aspekt spoločenského života.

21. januára 1989, počas skúšky drámy *Odtáť korene*, D. Rusynko navrhol založenie rusínskej organizácie. 16 ľudí podpísalo deklaráciu o pripojení sa k tejto organizácii. O niekoľko dní neskôr, 5. februára, sa uskutočnilo prvé stretnutie budúcej organizácie, počas ktorého A. Kopcza predstavil návrh štatútu. Následne sa okrem iného, rozhodlo, že vytvorená organizácia sa bude volať Rusínske združenie. 5. marca 1989 sa v Lehniciach konalo ustanovujúce stretnutie, počas ktorého bol prijatý štatút a bol vybraný zakladajúci výbor. Pravoslávna farnosť v Lehniciach prepožičala dočasné sídlo zakladajúcemu výboru rusínskeho združenia. Čoskoro boli založené aj spolky v Chocianówe, Trzmielówe, Lehniciach, Lubine, Gorzowe Wielkopolskom a Żdyni. O desaťročie neskôr bol spolok založený aj vo Varšave. Tlačovým orgánom združenia sa stal časopis *Besida*. 8. decembra 1990 sa v Lehniciach konal 1. zjazd rusínskeho združenia. Táto organizácia, podobne ako spomínané združenie Ruska Bursa, združuje hlavne Rusínov s rusínskou identitou.

Organizáciou Rusínov s ukrajinskou identitou je Rusínska únia so sídlom v Gorliciach. Únia je podporujúcim členom Únie Ukrajincov v Poľsku. Jej tlačovým telesom je štvrťročník *Watra*. Únia bola založená v marci 1990. Na začiatku svojej činnosti združovala predovšetkým Rusínov, ktorí boli predtým aktivistami bývalej rusínskej sekcie Ukrajinskej sociálnej a kultúrnej spoločnosti. Rusínska únia je organizátorom slávnej *Rusínskej vetry*, ktorý sa koná v Żdyni každý rok, v predposledný júlový týždeň. Poslaním spoločnosti je integrovať potomkov ľudí roztrúsených po celom Poľsku a vo svete v dôsledku operácie „Visla“ do „srdca“ krajín obývaných Rusínmi až do 40. rokov 20. storočia.

Powroźnik

Pravoslávny chrám sv. Jakuba mladšieho apoštola v Powroźniku, je najstarším kostolom v rusínskom regióne. V roku 2013 bol chrám zapísaný na zoznam svetového kultúrneho dedičstva UNESCO. Chrám bol postavený v roku 1600. Miesto, kde pôvodne stál, bolo často zaplavené vodou, preto ho veriaci v roku 1814 premiestnili na dnešné miesto a chrám mierne prestavali. V tomto období bolo postavené aj nové presbytérium. V roku 1878 bola ku kostolu pristavaná veža s medzi-poschodím. Chrám bol dôkladne zrekonštruovaný v roku 1965. Chrám je drevený, zrubový, trojstranný. Nad nartexom, loďou a presbytériom sú neobarokové sanktuáry. Interiér kostola je vo veľmi dobrom stave. Môžeme v ňom vidieť figurálny

polychróm z roku 1637, barokový hlavný oltár s ikonou „Matky Božej a dieťaťom“ zo 17. storočia a rokokovú kazateľnicu z roku 1700. Kostolný zvon pochádza z roku 1615. Chrám je od roku 1951 využívaný ako rímskokatolícky kostol.

Kotaň

Chrám v Kotani je jedným z najlepších príkladov starej drevenej náboženskej architektúry zo západného a stredného rusínskeho regiónu. Ukrajinskí vedci ho považujú za príklad najčistejšieho štýlu rusínskeho chrámu. Jeho kópia bola dokonca umiestnená v I'vovskom skanzene. Podľa prameňov vznikla pravoslávna farnosť v Kotani na prelome 16. a 17. storočia, prvý kostol bol pravdepodobne tiež z tejto doby (najstarší zvon pochádza z roku 1629). Časom sa farnosť stala uniatskou a existovala až do roku 1799, keď bola zlikvidovaná a obec bola začlenená do farnosti v Krempej. Terajší chrám bol postavený v 18. storočí a bol renovovaný a prestavaný v rokoch 1840–1841. Začiatkom 20. storočia boli strechy nad loďou a presbytérom pokryté plechom a steny pokryté doskami. V roku 1927 väčšina obyvateľov obce konvertovala na pravoslávie, vďaka čomu sa chrámy využívali pomeň. Po vyhnaní Rusínov v 40. rokoch, bol kostol opustený a nikto sa oň nestaral. V roku 1963 bola vykonaná jeho komplexná obnova, v rámci ktorej bola vymenená veľká časť poškodenej konštrukcie a obnovená šindľová krytina. V roku 1962 bolo zariadenie vrátane ikonostasu z roku 1689 prevezené do skladu ikon v Ľańcute. Následne začali chrám využívať veriaci rímskokatolíckej cirkvi. V súčasnosti je to

Gréckokatolícky kostol v Kotanii



Zdroj: archív T. Koška

filiálka rímskokatolíckej farnosti v Krempnej. V roku 2010 bol ikonostas vrátený do chrámu a začiatkom, v 60. rokoch, bola na kostolnom cintoríne vytvorená výstava rusínskeho sepulkrálného umenia a drobnej prícestnej architektúry. Vedľa kostola je cintorín, obklopený kamenným múrom pokrytým šindľovou strechou. Podľa typológie rusínskej cirkevnej architektúry podľa R. Brykowského predstavuje tento objekt severozápadný typ chrámu. Chrám je trojstranný a orientovaný. Na západnej strane je umiestnená zvonica s predsienkou. Nachádza sa v ňom stĺpová a rámová veža s otvorom a stenami. Všetky tri časti chrámu sú pokryté lomenými valbovými strechami s neobarokovými sanktusníkmi.

Świątkowa Wielka

NedáľeKO Kotane sa môžeme dostať do obce Świątkowska Wielka, kde budete mať možnosť vidieť pravoslávny kostol sv. Michala Archanjela. Kostoly boli postavené v roku 1757, ich zakladateľom bol vlastník obce Piotr Paszkiewicz. Podľa prameňov mal pôvodne stáť za potokom, ale vzhľadom na to, že v čase pribúdania vody mali veriaci problémy s prístupom, chrám bol presunutý na súčasné miesto. Kostol bol v 18. a 19. storočí niekoľkokrát renovovaný. Veža bola pristavaná pravdepodobne pri renovácii v roku 1796 a sakristia v roku 1933. Podľa typológie spomínaného Brykowského, predstavuje tento chrám v staršom variante severozápadný rusínsky typ. Je to drevený, orientovaný, trojstranný chrám s kostrou. Pri severnej stene je sakristia. Kostol je pokrytý valbovými strechami, členitý, zakončený neobarokovými

Gréckokatolícky kostol vo Świątkowe Wielka



Zdroj: archív T. Koška

sanktusníkmi. Veža kostola so stĺpovitou konštrukciou, so šikmými stenami, s otvorom, je zakončená sanktusníkmi. Stĺpy veže majú narthex. V chráme môžeme vidieť farebný polychróm z 18. storočia, čiastočne vymaľovaný v 19. storočí, kupolu lode s krížovou väzbou, zdobenú vyrezávaným povrazovým ornamentom. Nad babincom je hudobný chór s vyrezávanými polychrómovanými balustrádami. Po deportáciách v 40. rokoch 20. storočia chrám zostal bez dozoru, v dôsledku toho došlo k odcudzeniu vnútorného vybavenia. V súčasnosti je objekt filiálnym kostolom farnosti v Desznicy. Po poslednej renovácii bol obnovený vonkajší chrám, farebná maľba, charakteristická pre rusínske kostoly na prelome 19. a 20. storočia.

Zdynia

Zdyniu je treba spomenúť z troch dôvodov. V tejto malej rusínskej dedinke na trase Gorlice – Konieczna uvidíme pravoslávny farský kostol Ochrany Matky Božej. V minulosti bol tento chrám gréckokatolíckym kostolom. Trojdielny chrám s presbytérom a loďou podobný štvorcu, s obdĺžnikovou predsieňou, bol postavený v rokoch 1786–1795. Je to chrám zrubovej stavby, pokrytý šindľom. Nad predsieňou bola na obdĺžnikovom pôdoryse postavená veža so šikmými stenami zakončená kupolou a sanktusníkovou vežičkou s latinským krížom. Vo vnútri je chrám vyzdobený architektonickým a ornamentálnym polychrómom z roku 1924. Kostol je vybavený neskorobarokovým ikonostasom z 18. storočia, rokokovým hlavným oltárom v podobe baldachýnu v presbytériu s ikonou Ukrižovania z konca 18. storočia, ako aj neskorobarokovou ikonou Sv. Patriarchov, ktorá pochádza z rovnakého obdobia. Podľa prameňov bol prvý kostol v Zdyni postavený v prvej polovici 16. storočia. Súčasný chrám je určite novší, pretože pochádza z roku 1795. Až do vysídlenia obyvateľov, v roku 1947 slúžil ako gréckokatolícky kostol. Po operácii „Visla“ sa chrám stal majetkom štátnej pokladnice. Odvtedy zariadenie zdieľajú pravoslávni a rímskokatolícki veriaci. Od roku 2009 sa kostol stal výlučným vlastníctvom pravoslávnej cirkvi. Celú stavbu kostola obklopuje kamenný múr s bránou – zvonickou.

Druhým dôležitým dôvodom na návštevu tohto mesta je postava sv. Maksyma Sandowicza (1885–1914), ktorý sa narodil na tomto mieste. Je jednou z tragických postáv vo vývoji národných myšlienok medzi rusínskym obyvateľstvom. Narodil sa v rusínskej dedine Zdynia v rodine pravoslávneho žalmistu Tymoteusza Sandowicza. Študoval na gymnáziu v Nowom Sączu a potom vstúpil do kláštora v Krechowe. Tam, však rýchlo zažil povolanie v duchovnej oblasti, prijal pravoslávie a odišiel do Peczerskej Lawry, kde sa stal poslušným. Potom s požehnaním svojich nadriadených študoval na Teologickom seminári v Żytomierzy. V roku 1911, po ukončení štúdia, sa oženil, bol vysvätený za kňaza a vrátil sa do vlasti, kde v tom istom roku založil prvý pravoslávnu farnosť v Galícii, v rusínskom meste Grab. Úrady ho prenasledovali pre jeho pravoslávne aktivity a bol podozrivý zo špionáže pre Rusko. V roku 1912 bol zatknutý a vo Ľvove si odsedel dva roky vo väzení. Nakoniec ho však v dôsledku procesu súd oslobodil a získal opätovnú slobodu.

Zo slobody sa dlho netešil, pretože po vypuknutí prvej svetovej vojny bol opäť zatknutý. Ako popredný propagátor návratu Rusínov k pravoslávniu bol uväznený a zastrelený v Gorliciach 6. septembra 1914. V čase svojej smrti údajne povedal: *Nech žije Rusko a svätá pravoslávia*. Masyma Sandowicza vyhlásila pravoslávna cirkev za svätého v roku 1994 a odvtedy je ako sv. Maksym Gorlicki považovaný za mučeníka a patróna rusínskej oblasti. Kanonizačné obrady sa konali v Zdyni v septembri 1994. Okrem rusínskeho regiónu je uctievaný aj medzi pravoslávnymi obyvateľmi iných častí Karpát. Jeho relikvie sa nachádzajú v mnohých chrámoch karpatskej oblasti. Pochovali ho vo svojom rodnom meste v Zdyni, v Nízkych Beskydách. Jeho pamiatka ako svätca pripadá na 6. septembra, v deň jeho popravy. Jeho sviatok oslavujú pravoslávni Rusíni.

Je potrebné poznamenať, že represie sa dotkli nielen Maksyma Sandowicza, ale aj popravy gréckokatolíckeho kňaza z Muszyny Petra Sandowicza a jeho syna Antona. Popravení boli aj obyčajní Rusíni, boli obviňovaní zo spolupráce s ruským nepriateľom.

Pravoslávny kostol v Zdyni



Zdroj: archív T. Koška

V roku 1994 boli v Gorliciach na budove súdu, ktorá bola v tom čase Sanwowiezovou väznicou, umiestnená pamätná tabuľa v rusínskom nárečí, informujúca o smrti pravoslávneho kňaza, práve na tomto mieste. V roku 2003 bol na kňazovom hrobe postavený nový pomník, ktorý navrhol jeho vnuk Michał Sandowicz, nazvaný Rusínskou Golgotou. V septembri 2007 boli jeho pozostatky prenesené do nového pravoslávneho kostola v Gorliciach a tešia sa vrúcnemu uctievaniu. V roku 2012

mestská rada v Gorliciach na žiadosť gorlického biskupa Paisjusza menovala Maksyma Gorlickiho za patróna pravoslávnych obyvateľov mesta.

Tretím dôvodom, prečo sa Zdyňu oplatí navštíviť, je **Rusínska Vatra**. Je to najväčší cyklický festival rusínskej kultúry v Poľsku a je to tiež kongres Rusínov z celého sveta, rozptýlených vetrom histórie po celom svete. Rusínska vatra je priestorom na stretnutia, rozhovory a diskusie o minulosti a súčasnosti rusínskej komunity. Je to tiež priestor pre vzájomné interakcie niekoľkých generácií Rusínov. Je to tiež oslava skvelej rusínskej hudby, tanca a radosti. Počiatky rusínskych festivalov možno hľadať v roku 1962, keď sa v Łoši konal **Sviatok rusínskej kultúry**. Organizátorom tohto podujatia bol Paweł Stefanowski so svojim súborom Łemkowyna z Bielanky. Festivalu sa zúčastnili sbory z Komańczy, Zydranowej a Grabu. O rok neskôr sa podobné stretnutie konalo v Ušciu Gorlickým. Príležitosťou bolo odhalenie pamätníka padlým zabitým v boji proti Nemecku počas druhej svetovej vojny. Organizátorom ceremoniálu bol tentoraz vedúci rusínskej sekcie Spoločensko-kultúrneho spolku z Ursynowa, Michał Doński. Skutočná prvá Vatra sa konala v roku 1983 v obci Czarne neďaleko Ušcia Gorlického (Ruského) a ďalšie v Hańczowej a Bartne. Od roku 1990, keď sa zakúpila vhodná oblasť, kde sa budovala festivalová infraštruktúra, sa festival koná nepretržite v Zdyňi.

Łosie

Obec Łosie, južne od Gorlic je rusínskou dedinou, v ktorej si obyvatelia tradične zarábali na živobytie prevažne putovným obchodom s kolomažou a masťami. V minulosti to bola takzvaná kolomaž, ktorá sa používala hlavne na mazanie náprav drevených vozov. Kolomaž sa získala v procese suchej destilácie borovicového odpadu. S rozvojom ropného priemyslu v Podkarpatskom regióne, teda od polovice 19. storočia, sa obyvatelia obce zamerali na výrobu a obchod s ropnými olejmi a mazivami. Až do druhej svetovej vojny bol tento typ povolania základom pre údržbu väčšiny domácnosti v obci Łoś. Na konci zimy pripravili obyvatelia svoje špeciálne vozy, naložené kolomažou, mazivami a olejmi a vyrazili na cestu. So svojím tovarom cestovali nielen po Poľsku, ale aj do Ruska, Litvy a Lotyšska a dokonca po prechode cez karpatské priesmyky sa dostali aj do Uhorska a Sedmohradska. Meniaci sa svet politických hraníc samozrejme ovplyvnil aj dojazd a trasy kolomažiarov, ale ich obchod bol takým lukratívnym zamestnaním, že v roku 1934 bolo pripravených na cestu 335 maziarskych vozňov. Po druhej svetovej vojne toto remeslo upadlo, vzhľadom na presídlenia, ktoré sa v tomto regióne ukutočnili. Posledný kolomažiar sa vydal na cestu v 70 rokoch minulého storočia. V súvislosti s týmito cestami treba pamätať na to, že v dôsledku týchto špecifických migrácií spolu s kolomažiarimi, vracajúcimi sa z ich obchodných ciest boli do ich domoviny zavedené nové prvky kultúry, ovplyvňujúce a meniace miestnu architektúru, kostýmy a životný štýl.

Živou pamiatkou starých kolomažiarских tradícií je **Zagroda Maziarska**, čiže kolomažiarске hospodárstvo, pobočka múzea v Gorliciach. Tvorí ho tradičné ru-

sínske hospodárstvo, umiestnené medzi ostatnými budovami. Hraničí s gréckokatolíckym kostolom z roku 1810, od ktorého ho oddeľuje historický múr kostola. Komplex múzea je ukážkou rusínskej architektúry z konca 19. storočia. V múzeu nájdeme rusínsku dedinu z roku 1899, stodolu a sýpku. Jediným objektom preneseným na toto miesto je dom z Bartneho z roku 1928. Niet divu, že stála expozícia prezentovaná v múzeu sa zameriava na fenomén kolomažiarstva, prezentovaného v širších etnografických súvislostiach kultúry západného rusínskeho regiónu. V múzeu uvidíme exponáty vrátane máp a fotografií s popisnými tabuľami. Tvorcovia výstavy venovali svoju pozornosť niektorým rusínskym nepoľnohospodárskym činnostiam, ako je korytkárstvo a výroba dechtu. Na výstave sú prezentované aj pôvodné kolomažiarске vozy, vrátane voza Dymitra Karla, jedného z posledných kolomažiarov z obce Łoś. V sýpke je pripravená výstava „Relikvie“, ktorá predstavuje jediné dochované prvky z niekoľkých neexistujúcich rusínskych kostolov. Sú to hlavne korunovacie kríže z 18. a 19. storočia.

Ako už bolo spomenuté, s múzeom susedí aj gréckokatolícky chrám Narodenia Presvätej Bohorodičky. Chrám pochádza z roku 1810, v roku 1928 bol prestavaný, v dôsledku čoho boli ku sakristii pristavané dve prístavby a bola rozšírená loď. Po presídleníach, bol kostolík používaný veriacimi rímskokatolíckej cirkvi. V 90. rokoch dvadsiateho storočia sa kostol vrátil do rúk gréckokatolíkov, hoci sa tam donedávna konali aj rímskokatolícke bohoslužby.

Budova chrámu je trojčlenná, pozostávajúca z presbytéria, lode a predsieni, nad ktorými bola pristavaná veža a budova. Vo vnútri môžeme vidieť ploché stropy zdobené figurálnym a ornamentálnym polychrómom z roku 1935 od Mikołaja Galanku. Uprostred chrámu sa upriamuje pozornosť na kompletný ikonostas z 18./19. storočia. Na neďalekom cintoríne stojí za to vidieť drevenú kaplnku, ktorá je vlastne presbytériom dnes už zaniknutého kostola na Klimkówke z roku 1754.

Pokiaľ sa nachádzate v obci Łoś, stojí za to prejsť sa celou dedinou, malebne situovanou pri potoku Łosianka. V obci sa zachoval mimoriadne veľký počet pôvodných budov z konca 19. a začiatku 20. storočia.

Bratne

Bartne je malá a malebná rusínska dedina, ktorá sa nachádza na úpätí Magury Wątkowskiej v Nízkyh Beskydách. V dedine sa nachádza gréckokatolícky kostol svätých Kozmu a Damiána, postavený okolo roku 1842. Chrám má trojdielnu zrubovú stavbu a je pokrytý šindľom. V tele chrámu sa nachádza veža stĺpovej a rámovej konštrukcie z 18. storočia, zakončená kupolovitou kupolou a sanktusníkom. V súčasnosti je kostol pobočkou múzea *Dwory Karwacjanów a Gładyszów w Gorlicach*. Vo vnútri nájdete výstavu rusínskeho sakrálneho umenia, vrátane kompletného ikonostasu z 18. storočia, bočného oltáru z roku 1797 a ikony Matky Božej s dieťaťom, ako aj Krista z 18. storočia, ako aj obrazy z ďalších blízkych kostolov. Miestny chrám je jedným z najkrajších a najcennejších chrámov Beskydách.

Pravoslávny kostol v Bartne



Zdroj: archív T. Koška

V obci sa tiež nachádza druhý chrám, ktorým je pravoslávny kostol sv. Svätých Kozmu a Damiána z roku 1928. Je menší ako ten, ktorý je popísaný vyššie, bez trojstrannej vonkajšej orientácie. Má kostrovú konštrukciu, je bez veže, je zo zrubovej konštrukcie a pokrytý plechom. Z pôvodného ikonostasu privezeného z Poczajowa sa zachovali iba cárské brány a posledná večera. Zaujímavé sú ikony prorokov v podobe medailónov z neexistujúceho kostola vo Świerzowej Ruske. Pri kostole bol postavený pamätník **Dmytra Bortniaňského**. Narodil sa 28. októbra 1751 v Gołuchowe na Ukrajine. Zomrel 10. októbra 1825 v Petrohrade. Bol skladateľom, dirigentom a spevákom rusínskeho pôvodu. Jeho rodina pochádzala z dediny Bartne. Skladateľov otec **Stefan Szkurat**, ktorý sa usadil v Głuchowe na Ukrajine, si zmenil priezvisko na ušľachtilo znejúce Bortnianski, a tak sa odvolal na názov dediny, z ktorej pochádzal. Jeho manželkou bola ruská šľachtičná z rodiny Tołstychovcov. Základné hudobné vzdelanie získal Dmytro v Głuchowe, vtedajšom hlavnom meste Hetmanátu, v škole cirkevných spevákov. V roku 1759 nastúpil do cárskeho speváckeho zboru v Petrohrade, kde si tiež prehĺbil vedomosti zo spevu a hudobnej teórie. V tom čase študoval aj kompozíciu u Baldassara Galuppiho. Potom, čo jeho učiteľ odišiel do Benátok, mladý Bortnianski odišiel za ním a ďalej sa vzdelával. V rokoch 1769–79 žil Bortnianski v Benátkach, Bologni a Ríme. V tomto období vytvoril mnoho náboženských skladieb k latinským textom a uviedol tri opery (Creonte, Quinto Fabio, Alcide), ktoré sa stretli s uznaním. Po svojich talianskych skúsenostiach sa vrátil na cársky dvor do Petrohradu, kde sa stal dirigentom cárskeho speváckeho súboru a od roku 1796 dirigentom vokálnej hudby a vedúcim tohto súboru. Zároveň však neprestal komponovať a vytvoril množstvo náboženských skladieb. Ako dirigent spolupracoval aj s dvornými hudobnými súbormi Tsarevicha Pavla v Gatchine a Pavlovsku. Bortnianski je považovaný

za jedného z najvýznamnejších ruských skladateľov 18. storočia a vo svojich dielach využíval vtedajšie úspechy európskej opery. Východné vplyvy sa prejavili v rozsiahlom využívaní zborov. Aj v inštrumentálnej hudbe, ktorú komponoval, sa vyskytli vplyvy a odkazy na európsku klasickú hudbu, vrátane Mozarta. Cirkevné diela, ktoré vytvoril Dmitr Bortnianski, sú považované za najvyššie úspechy cirkevnej hudby v 18. storočí. Medzi jeho najobľúbenejšie skladby patrí veľa viachlasných a capella náboženských koncertov. Počas devätnásteho storočia sa náboženské koncerty Bortnianského tešili v Cárskom Rusku neochvejnej obľube, navyše sa mnohé z nich na koncertoch hrajú dodnes. V dnešnej dobe sú Bortnianského skladby opäť veľmi populárne u hudobného publika v Rusku a na Ukrajine.

Bielanka

Bielanka je ďalšou zaujímavou dedinou v rusínskom regióne. V dedine sa nachádza drevený kostol z roku 1753, ktorý nahradil oveľa starší kostol, ktorý tu existoval už skôr. V roku 1947, počas operácie „Visla“, bol chrám podpálený, ale našťastie úplne nezhorel a oheň strávil iba krov a krytinu. Po presídlení rusínskeho ľudu kostol prevzali veriaci rímskokatolíckej cirkvi. Chrám bol zrekonštruovaný a pokrytý novou strechou. Po roku 1956 sa časť vysídlených Rusínov vrátila do dediny. V dôsledku toho sa chrám vrátil svojim predchádzajúcim majiteľom a stal sa pravoslávnu svätynou. Rímskokatolíci však mohli chrám aj naďalej zdieľať. Keď bola v 90. rokoch oživená gréckokatolícka cirkev, mala tiež právo kostol používať. Nakoniec sa v poslednom desaťročí dvadsiateho storočia podarilo dosiahnuť dohodu medzi poľskou autokefálnou pravoslávnu cirkvou a gréckokatolíckou cirkvou v Poľsku, vďaka ktorej sa cirkev vrátila gréckokatolíkom za kompenzáciu a pravoslávni veriaci si za darované prostriedky postavili nový chrám.

Drevený kostol v Bielanke je budova západného rusínskeho typu, trojstranná a orientovaná. Nad nartexom je veža so stĺpikovo – rámovou konštrukciou, pomalovaná modrou farbou, s otvorom a zelenými okennými rámami. Po renovácii v 90. rokoch 20. storočia sa obnovil pôvodný tvar striech pred požiaru nad loďou. presbytériom. Všetky tri časti kostola sú korunované sanktusníkmi. V interiéri sa zachoval pôvodný ikonostas a vnútorné vybavenie.

23. júna 2012 sa začala výstavba spomínaného nového murovaného pravoslávneho chrámu **Ochrany Matky Božej a Pochaevovej ikony Matky Božej**. Bol vysvätený 7. septembra 2014. Architektúra chrámu predstavuje historizmus odkazujúci na byzantské umenie. Vo vnútri je skromný tehlový ikonostas.

V Bielanke sa nachádza aj malé **Múzeum rusínskych ľudových remesiel Stefana Czerhoniaka**, ktoré sa nachádza v budove bývalej školy z 19. storočia a v jej sýpke.

V Bielanke žil aj **Stefan Hladyk**, narodený 24. januára 1948 v Górecku, kam bola vysídlená jeho rodina. Zomrel 3. marca 2020 v rodnej Bielanke. Bol známym a významným rusínskym aktivistom, rytierom rádu Polonia Restituta, ako aj radcom gorlickej okresnej rady a spoluzakladateľom a dlhoročným predsedom Rusínskej únie.

Je zaujímavé, že v dedine funguje **Rusínsky demokratický kruh Rusínov „Hospodar“**, čo je politická strana, ktorej cieľom je konať v záujme všetkých Rusínov bez ohľadu na ich národnú orientáciu. Strana bola založená v dôsledku transformácie Rusínskeho občianskeho kruhu „Hospodar“ z 5. júla 1991 založeného v roku 1989.

Owczary

Južne od Gorlic sa nachádza dedina **Owczary** s historickým názvom Rychwałd. V dedine sa nachádza jeden z najkrajších rusínskych chrámov – **Chrám Ochrany Matky Božej**. Chrám bol **zapísaný na zoznam svetového dedičstva UNESCO**. Kostol je datovaný rokom 1653, aj keď je známe, že na tomto mieste bol starší kostol, ktorý bol bohužiaľ poškodený v dôsledku postavenia na močaristom podklade. V roku 1701 sa rozhodlo o úplnej prestavbe presbytéria kostola, v roku 1783 bola pristavaná kostolná veža. O sto rokov neskôr, v roku 1870, bola predsieň rozšírená tak, aby sa jej šírka rovnala veľkosti lode. V roku 1938 bol vo výzdobe použitý polychróm. Po deportácii Rusínov sa kostolov ujali veriaci rímskokatolíckej cirkvi. Našťastie si noví veriaci ponechali interiér a zariadenie. Niekoľko tých, ktorí sa v 50. rokoch vrátili z deportácie, dostalo povolenie používať kostol a vykonávať gréckokatolícke bohoslužby. Budova predstavuje kostol západného rusínskeho typu. Je trojdielny, s vežou so stĺpovým rámom. Chrám je korunovaný zjavnými neobarokovými sanktusníkmi. Spočiatku boli obdĺžnikové okná umiestnené iba na južnej stene chrámu, čo bolo charakteristickým znakom najstarších chrámov v tomto regióne. Uprostred kostola sa zachoval nádherný ikonostas z 18. storočia. Autorom v ňom umiestnených ikon bol

Gréckokatolícky kostol v Owczaroch



Zdroj: archív T. Koška

maliar Jan Medycki. V chráme uvidíme aj bočné oltáre: sv. Mikuláša, Matky Božej a Krista. Ikona Krista z posledného oltára pochádza z roku 1664 a bola pravdepodobne súčasťou staršieho ikonostasu z tohto chrámu.

Pred kostolom bola umiestnená murovaná dvojposchodová zvonica z 19. storočia, ktorá bola v dôsledku renovácie v 80. rokoch 20. storočia obnovená strechou so šindľom. Chrám dnes slúži ako gréckokatolícky farský chrám a filiálny kostol rímskokatolíckej farnosti v Sękowie. Kostol, ako jeden z najstarších a najskvostnejších rusínskych kostolov, bol v roku 2013 zapísaný na zoznam UNESCO. Predtým, v roku 1995, bol kostol ocenený cenou Prix Europa Nostra za najlepšie zachovanú historickú budovu.

Kwiatoń

Ďalšou rusínskou náboženskou stavbou zapísanou na zozname UNESCO je pravoslávny chrám v obci **Kwiatoń**. Tento chrám je bývalý gréckokatolícky kostol sv. Paraskeva, dnes ho používajú rímskokatolíci. Kostol bol postavený v druhej polovici 17. storočia, aj keď niektoré zdroje uvádzajú dátum jeho výstavby rok 1700. Budova patrí k severozápadnému typu rusínskych kostolov. Chrám má zrubovú štruktúru, je trojstranný a orientovaný. Jeho trojstranný charakter je tiež zreteľne viditeľný v konštrukcii. Každá časť kostola je pokrytá samostatnou valbovou strechou a zakončená neobarokovým sanktusníkom. Veža so šikmými stenami, viditeľná nad nartexom, má stĺpovú štruktúru, pričom bola pristavaná v roku 1743. Tento dátum je viditeľný na jednom z trémov stavby, takže sa zdá, že ide o najstaršiu vežu rusínskeho kostola. V dôsledku operácie „Visla“ a vysídlenia veriacich sa kostol

Gréckokatolícky kostol v Kwiatońi



Zdroj: archív T. Koška

stal pobočkou rímskokatolíckej farnosti v obci Uście Gorlickie. Chrám dnes slúži veriacim oboch katolíckych obradov.

V strede chrámu uvidíme architektonicko-figurálny polychróm od Michala Bogdańského z roku 1904. Steny babinca a časti lode obklopuje chór so vzácnou arkádovou balustrádou, s niekoľkými vlajkami sprievodu. V babincoi bol umiestnený sprievodový kríž z 19. storočia, maľovaný z oboch strán a zvyšok vlajok na procesie. Nad loďou a presbytériom sú lámané kupoly, zatiaľ čo nad babincom je viditeľný plochý strop. Vo vnútri kostola sa nachádza zariadenie z 19. a 20. storočia. Nájdeme tu však aj neobarokové prvky z osemnásteho storočia. Kostol zdobia aj ikonostas Michala Bogdańského z toho istého roku ako polychrómie. V presbytériu uvidíme hlavný oltár z 19. storočia a v lodi sú dva bočné oltáre s ikonami Matky Božej s dieťaťom a scénou Snímania z kríža. Pri veži je kamenný stĺp z roku 1750.

Brunary

Kúsok ďalej na západ v obci **Brunary** môžeme vidieť ďalší rusínsky chrám zo zoznamu UNESCO. Je to pravoslávna cirkev v sv. Michala Archanjela. V minulosti chrám patrilo gréckokatolíkom a dnes ho používa rímskokatolícka farnosť. Prvý kostol bol postavený po roku 1616, ďalší bol postavený v roku 1653. Súčasný kostol bol postavený v 18. storočí. V roku 1831 bol kostol dôkladne prestavaný a rozšírený. Po presídlení veriacich v 40. rokoch 20. storočia, chrám prebral rímskokatolícky kostol a stal sa farnosťou Nanebovzatia Presvätej Bohorodičky. Kostol patrí k západo-rusínskeho typu, pričom je to trojstranný a orientovaný objekt. Nad predsieňou je stĺpová veža s miestnosťou zdobenou barokovými zarážkami hodín, ktoré nikdy neboli inštalovaná. Tri hlavné časti chrámu sú korunované neskorobarokovými sanktusníkmi.

Vo vnútri kostola sa zachoval barokový ikonostas z 18. storočia a polychrómia pokrývajúca celý strop a vnútorné steny budovy z 18. a 19. storočia. Okrem hlavného oltára zo 17. storočia má kostol aj dva bočné oltáre z 18. storočia s ikonami Matky Božej a Premenenia Pána.

V dedine sa tiež nachádza druhý pravoslávny kostol. **sv. Paraskievy**, ktorý bol postavený v roku 1933 v čase, keď drvivá väčšina obyvateľov prestúpila na pravoslávie. Po vojne sa využíval ako sklad. V roku 1988 bol chrám vrátený pôvodným majiteľom, potom bol zrekonštruovaný a znovu vysvätený v roku 1989. Kostol je pobočkou pravoslávnej farnosti v Hańczowej.

Hora Jawor

Hora Jawor sa týči neďaleko slovensko-poľských hraníc, neďaleko Wysowej Zdrój. Je to miesto rusínskeho mariánskeho kultu odkazujúceho na zjavenia Presvätej Bohorodičky. Konali sa 21. septembra 1925 a mala ich zažiť jedna zo zbožných žien neďalekej Wysowej. Správy sa v tejto oblasti šírili rýchlo a hnutie za peregrináciu začalo intenzívne pribúdať. Úcta veriacich gréckokatolíkov k tomuto

miestu a rastúca popularita znamenali, že pôvodne skeptická biskupská kúria v Przemysli nakoniec schválila miestny mariánsky kult súvisiaci so zjaveniami v Jawore a umožnila stavbu kostola na mieste zázrakov. 14. októbra 1929 na sviatok Milosrdnej Panny Márie bol chrám posvätený. Po deportáciách rusínskeho ľudu, nebola budova využívaná a chrám prevzala Hraničná stráž ako strážnu vežu. Vnútorne vybavenie bolo vypálené a zničené a dodnes sa zachovala iba jedna pôvodná ikona. Keď sa niektorí Rusíni po roku 1956 vrátili do svojich domovov, vyvinuli úsilie na získanie povolenia na otvorenie chrámu. Nakoniec ho v roku 1969 získali a chrám prevzala pravoslávna cirkev, pričom sa stal filiálkou pravoslávnej farnosti vo Wysowej-Zdrój. Kostol bol zrekonštruovaný a vybavený vďaka významnému príspevku rusínskej diaspóry z USA. Keď v 90. rokoch 20. storočia gréckokatolícka cirkev v Poľsku znovu získala právo na legálne fungovanie, mnoho Rusínov sa vrátilo späť, čo viedlo k sporu o používanie kostola na hore Jawor. Nakoniec bol chrám v roku 2017 odovzdaný gréckokatolíkom a pravoslávni kresťania slávia bohoslužby na neďalekom pozemku, kde tiež plánujú postaviť vlastný chrám.

Nowica

Na úpätí Magury Małastowskiej, v údolí potoka Przysłup, sa nachádza malá rusínska dedinka **Nowica**. Kostol **sv. Paraskeva** bol postavený v rokoch 1842–1843, s polychrómiou vytvorenou v medzivojnovom období. Po deportáciách v 40. rokoch 20. storočia kostol prevzala rímskokatolícka cirkev. Pre niektorých Rusínov, ktorým sa po roku 1956 podarilo vrátiť, sa v kostole občas konali aj gréckokatolícke bohoslužby. Oživením gréckokatolíckej cirkvi sa veriacim podarilo chrám získať späť.

Budova je príkladom upadajúceho západnéhorusínskeho typu kostola. Chrám je trojdielnou budovou s hrebeňovými strechami nad loďou a presbytériom. Nad predsieňou bola postavená sanktusníková vežička, zakončená otvorom. Chrám nie je orientovaný, čo je v prípade rusínskych chrámov ojedinelé. Vo vnútri je ikonostas z 18. storočia, bočné oltáre sú zasvätené Presvätej Bohorodičke a sv. Jánovi Krstiteľovi.

V dedine nájdete aj kaplnku **Zosnutia Matky Božej**, postavenú v roku 1889. Je to drevený chrám, vertikálne obložený doskami a so strechou pokrytou plechom. Vo vnútri nájdeme obraz Korunovania Matky Božej a ornamentálnu polychrómovú výzdobu. Kaplnka sa nachádza vedľa centra **Gréckokatolíckeho bratstva „Sarepta“**, kde sa konajú každoročné letné pobyty pre deti a tínedžerov z gréckokatolíckych rodín.

Nowica je tiež známa vďaka **Bohdanovi Ihorovi Antonyczovi**, ktorý sa narodil v tomto meste 5. októbra 1909. Jeho otcom bol Wasyl Kot a jeho starý otec Antoni boli gréckokatolícki farári v Czerteży neďaleko Sanoku. Rodina sa rozhodla zmeniť meno krátko pred narodením budúceho básnika. Mladý Antonycz získal základné vzdelanie vo svojom rodinnom dome za pomoci súkromných učiteľov. V roku 1928 zložil imatrikulačnú skúšku na Štátnom gymnáziu a lýceu Kráľovnej Žofie v Sanoku. Poéziu a prózu začal písať veľmi skoro. Hneď po ukončení štúdia na sanockom

gymnázium v roku 1928 odišiel Antonycz do Ľvova a začal študovať na univerzite. Komunita ukrajinských intelektuálov z Ľvova silne ovplyvnila vývoj básnikovej tvorby a sám Bohdan Ihor sa výrazne podieľal na literárnom a kultúrnom živote mesta. Vzdelanie v bývalom hlavnom meste Galície mu umožnilo zdokonaľiť sa v literárnych schopnostiach, ako aj študovať starú a modernú ukrajinskú literatúru. V tom čase mal početné prednášky o literatúre, prekladal do a z ukrajinčiny a písal recenzie. Počas pobytu vo Ľvove publikoval najčastejšie pod pseudonymom Zoil. Vo svojich spisoch sa nevyhol politickým a spoločenským témam. V publikovaných esejách, ktoré napísal, bolo jasne vidieť erudíciu a zmysel pre humor mladého umelca. Viedol literárnu kroniku v časopise mladých ukrajinských spisovateľov „Dažbog“. Zanechal po sebe nedokončený román *Tri mandolíny* a časť románu *Na druhomu berezi*. Bol tiež autorom libreta k opere Antina Rudnického *Dowbusz*. Bohdan Ihor Antonycz bol nadaný aj maliarstvom a hudbou, nielenže hral na husliach, ale aj komponoval. Na následky zápalu pľúc a komplikácií s ním spojených bohužiaľ 6. júla 1937 zomrel ako mladý, iba 28-ročný. Počas svojho života vydal tri zbierky básní *Prywatannia rytta* (1931), *Try persteni* (1934) a *Knyha lewa* (1936). Po básnikovej smrti v roku 1938 vyšli aj zbierky *Zelen jewanhelij* a *Rotacija*. Pomník Bohdana Ihora Antonycza bol postavený v Nowici v roku 1986 na mieste, kde stál jeho rodinný dom.

V minulosti bola obec Nowica známa **korytkárstvom**, ktoré dodnes kultivuje len málokto. Pamätník starého miestneho remesla, je 2 metre vysokým pomníkom, z drevených lyžičiek s príslušným popisom.

Ušcie Gorlickie

V obci **Ušcie Gorlickie** môžeme vidieť **gréckokatolícky chrám v sv. Paraskeva** postavený v roku 1786 na mieste staršieho chrámu. Po deportácii rusínskych obyvateľov kostol prevzala rímskokatolícka farnosť. Po roku 1956 a návrate niektorých Rusínov z takzvaných znovuzískaných území sa v chráme príležitostne konali gréckokatolícke bohoslužby, ktoré viedol kňaz Vasyl Hrynyk. Od roku 1997 patrí kostol opäť gréckokatolíckej cirkvi. Miestny chrám je objekt postavený v západnom rusínskom type. Všetky tri časti chrámu sú pokryté valbovou sedlovou strechou. Na každej zo striech sú sanktusníky. Vo vnútri chrámu sa nachádza ikonostas z 18. storočia, ako aj polychrómia z roku 1938. Na vyrezávané podstavce boli umiestnené ikony z radu miestodržiteľov s vyobrazeniami Adama a Evy pod ikonou Matky Božej a prorokov zo Starého zákona pod ikonou Krista. Zo starého ikonostasu z predchádzajúceho kostola v obci Ušcie Gorlickie sa zachovala ikona sv. Paraskeva, ktorá sa nachádza v zbierke Historického múzea v Sanoku.

V dedine sa tiež oplatí vidieť pamätník, v centre na počesť Rusínov, ktorí zahynuli počas druhej svetovej vojny. Bol postavený v roku 1963 z darov Rusínov, vrátane tých, ktorým sa podarilo vrátiť. V minulosti sa v ňom uvádzalo:

Padlým partizánom Ludovej gardy – Ludovej armády, dobrovoľníkom Sovietskej armády a poľským vojskám z rusínskeho regiónu, vo vojne s okupantom 1939–1945.

Rozhodnutím Ústavu pamäti národa z roku 2018 sa však pamätník zmenil na nový s nápisom: *Obetiam nemeckého a komunistického teroru, zabitým, zavraždeným a potláčaným obyvateľom rusínskeho regiónu.*

Tylawa

Pri štátnej trase vedúcej k Duklianskemu priesmyku a ďalej na Slovensko sa nachádza malá dedinka Tylawa. Nachádza sa v nej **gréckokatolícky chrám v Zosnutia Presvätej Bohorodičky** z roku 1787. Postavili ho na mieste oveľa staršieho chrámu. Súčasná budova bola zrekonštruovaná a rozšírená v roku 1879. V tom čase bola ku kostolu pristavaná aj veža. Po povojnových deportáciách ju prevzala rímskokatolícka cirkev. Kostol je murovaný, orientovaný, trojdielny. Strechy nad tromi časťami kostola sú korunované sanktusníkmi. Architektonický návrh odkazuje na jozefínske neobarokové obdobie. Vo vnútri sa zachoval ikonostas z roku 1908, ktorý bol obnovený v rokoch 1968–1972. V nartexe sa zachovala freska Krst Rusi. Lavice pochádzajú z rímskokatolíckeho kostola v Iwoniczi.

V Tylawe nájdeme tiež **pravoslávnu kaplnku** postavenú na mieste predvojnového pravoslávneho kostola, postaveného pravoslávnymi veriacimi, ktorí prišli do dediny v dôsledku „**tylawského rozkolu**“, o ktorom hovoríme nižšie. Kostol bol zbúraný v roku 1946. Súčasný kostol Narodenie Matky Božej bolo postavený z iniciatívy potomkov pravoslávnych rodín vysídlených na Ukrajinu v rokoch 2008–2009. Administratívne patrí chrám k farnosti v obci Pielgrzymka.

Takzvaná „*Tylawska schizma*“ popisuje situáciu, ktorá sa odohrala 16. novembra 1926. V tento deň sa veriaci gréckokatolíckej cirkvi v Tylave a susednej Trzciane za prítomnosti pravoslávneho biskupa Adama Filipovského rozhodli prestúpiť do pravoslávnej cirkvi. Udalosti v Tylawe iniciovali nové konverzie, vrátane tých v obciach: Mszanie, Trzcianie, Lipowiec, Smereczne a väčšine dedín v regióne Krempna. K „rozroku“ sa pripojilo viac ako 18 000 Lemkov.

Následkom obrátenia bola poslaná žiadosť pre poľského pravoslávneho arcibiskupa Dionýza, aby v Tylave bola zriadená pravoslávna farnosť. Následne, do mesta prišiel P. Panteleimon z Lvova, ktorého neskôr nahradil o. Mykhailo Iwaškov. Štátne orgány sa spočiatku k situácii zdráhali a dlho zdržiavali uznanie pravoslávnej farnosti v rusínskom regióne. Vláda dala definitívny súhlas až 26. apríla 1928, bez toho, aby sa vzdala tlaku na pravoslávnych Rusínov, aby sa vrátili ku katolicizmu.

Krynica

Krynica sa považuje za jedno z hlavných miest rusínskeho regiónu. V minulosti mesto medzi poľskou kultúrnou, finančnou a politickou elitou obiehala príslovie *Kto si nemôže dovoliť Krynica, odchádza do zahraničia*. Toto mesto ležiace na východnom okraji Sadeckých Beskýd je dnes tiež miestom dôležitých stretnutí, konferencií, koncertov a medzinárodných zjazdov. Krynica je tiež skvelým kúpeľným, rekreačným a športovým centrom, najmä vďaka modernému lyžiarskému stredisku

Jaworzyna Krynicka. Začiatkom jesene sa mesto stáva poľským hlavným mestom vokálnej hudby, pretože sa tu koná festival slávneho poľského tenora Jana Kiepuru.

Krynica je mesto, ktorého história a pamiatky môžu ľahko zaplniť stránky samostatného sprievodcu. Tu uvádzame iba niekoľko bodov, ktoré podľa nášho názoru stojí za to poznať, vidieť a ktoré hovoria niečo o rusínskej minulosti a súčasnosti tohto beskydského mesta. Prehliadku môžete začať z **gréckokatolíckeho farského chrámu sv. Petra a Pavla**. Chrám bol postavený v rokoch 1875–79 vďaka úsiliu vtedajšieho krynického farára a dekana z Muszyny Wiktora Żeligowského. V súčasnosti farnosť patrí k dekanátu Krakov-Krynica a Przemysko-varšavskej archieparchie. Bol založený v 15. storočí, po druhej svetovej vojne, bol zlikvidovaný a znovu obnovený v roku 1982. Predmetný chrám nahradil starší drevený chrám zničený požiarom na konci 18. storočia. Súčasný chrám vysvätil ľvovský metropolita Józef Sembratowicz. Po vysídlení rusínskych obyvateľov v 40. rokoch 20. storočia budovu kostola využívali rímskokatolíci. V rokoch 1959–62 bol chrám zrekonštruovaný. V roku 1987 v ňom mohli gréckokatolíci vykonávať svoje bohoslužby. Keď bola v 90. rokoch gréckokatolícka cirkev v Poľsku opäť uznaná za legálnu, kostol jej bol vrátený 20. decembra 1996. Loď a presbytérium sú zakryté hrebeňovou strechou. Celý je korunovaný 9 neobarokovými sanktusníkmi. Vo vnútri kostola sa zachovalo aj pôvodné zariadenie vrátane nástenných polychrómií, hornej časti ikonostasu a štyroch drevených, bočných oltárov z 19. storočia. Vedľa kostola sa nachádza parávanová kaplnka so zvonnicou s asymetricky nastavenou vežou zakončenou kupolou. Na prednej stene je pamätná tabuľa na pamiatku Epifania Drowniaka, čiže Nikifora Krynického, ktorá informuje, že tu bol pokrstený 22. mája 1895.

V Krynici sa nachádza aj murovaný **pravoslávny kostol sv. Vladimíra Veľkého**, ktorý je pravoslávnym farským kostolom, postaveným v rokoch 1983–1996. Jedná sa o modernistické zariadenie inšpirované tradičnou západonemeckou architektúrou a ruským historizmom typu Suzdal. Chrám je korunovaný deviatimi štíhlymi vežami s kupolami pokrytými medenými plechmi. Výška hlavnej veže je 46 metrov. Vo vnútri kostola sa nachádza ikonostas z 19. storočia, ktorý obsahuje ikony pravoslávnych kostolov z Oslawice, Jawornika a Komancze. V roku 2009 bol ikonostas obnovený. V krypte chrámu sv. Cyrila a Metoda bolo uložené telo arcibiskupa Adama, prvého ordinára Przemysko-Novosadeckej diecézy. Bol prvým vládcom v historickej pravoslávnej Przemysko-Samborsko-Sanockej diecéze od čias vládcu Innocenta Winnickiho, ktorý sa spolu s celou diecézou 23. júna 1691 pripojil k bretskej únii.

V meste môžeme navštíviť ešte jeden pravoslávny chrám **Narodenie Matky Božej**, nachádzajúci sa v obci Krynica – Słotwiny. Je to bývalý gréckokatolícky kostol postavený v rokoch 1887–88. Po roku 1947, po vysídlení Rusínov bol chrám prevzatý a používaný rímskokatolíckou cirkvou. Dodnes ho používa ako filiálku farnosti Najsvätejšieho Srdca Ježišovho v Krynici-Zdrój. Kostol je trojdielny, západného rusínskeho typu. Jeho jednotlivé časti sú zakončené sanktusníkmi. Pozoruhodné je, že obloženie je vodorovné, čo sa považuje za odkaz na ruský historizmus.

Múzeum Nikifora je veľmi dôležitým a nevyhnutným bodom na rusínskej mape Krynice. Múzeum sa nachádza v budove bývalej vily „Romanówka“. Táto

budova bola postavená v druhej polovici 19. storočia a predtým fungovala ako penzión. Potom bola budova až do roku 1990 opustená a chátrala. V roku 1990 bola demontovaná a podrobená konzervácii, po ktorej našla svoje súčasné miesto na bulvároch Dietla. Je to typický príklad kúpeľnej architektúry. Zrekonštruovaná vila, ako múzeum slúži na popularizáciu práce a osobnosti Epiphania Drowniaka, známejšieho ako Nikifor Krynicki. V zariadení, ktoré bolo otvorené v roku 1996, zhromaždili obrazy a pamiatky slávneho primitívneho maliara. K budove vedie most cez potok Kryniczanka. Múzeum v Krynici je pobočkou Okresného múzea v Nowom Sączu. Má najväčšiu (viac ako 1000 exponátov) zbierku Nikiforových obrazov a umeleckých suvenírov na svete.

Pamiatku tohto slávneho Rusína si v Krynici pripomenuli aj pomenovaním jednej z ulíc, jeho menom a postavením pamätníka, ktorý odhalil 9. septembra 2005 prezident Aleksander Kwaśniewski v sprievode litovského prezidenta Valdasu Adamkusa.

Na Starom cintoríne v Krynici, za kaplnkou sa nachádza miesto posledného odpočinku tohto rusínskeho umelca.

Epiphanius Drowniak alebo **Nikifor Krynicki** bol rusínsky naivný maliar narodený 21. mája 1895. V minulosti považovaný za vidieckeho „bortaka“, dnes známy na celom svete. Jeho talent a dielo sa stali známe, až v roku 1930, vďaka ukrajinskému maliarovi Romanovi Turinovi, ktorý s Nikiforovými dielami prišiel do styku počas svojej návštevy Krynice. Fascinovaný talentom rusínskeho naivistu začal zbierať svoje kresby a maľby, hmotne ho podporovať a starať sa oňho. V júni 1931 dokonca usporiadal vo Lvove výstavu jeho diel. Nikiforove diela propagoval medzi kapistami. V roku 1932 pridal jeho diela na spoločnú výstavu v Paríži v galérii Leona Marseille. Prvá publikácia o Nikiforovi od Jerzyho Waldorfa sa objavila v časopise *Arkady* v roku 1938. V roku 1947 bol Nikifor, podobne ako ostatní Rusíni, vysídlený do tzv. „Znovuzískaných území“, odkiaľ sa trikrát vrátil pešo domov. Po prvých dvoch návratoch bol znovu presídlený, ale tretíkrát mu bolo umožnené zostať. O dielach Nikifora bolo napísaných niekoľko diel umeleckých kritikov Elly a Andrzeja Banacha. Boli to tiež oni, ktorí sa o umelca starali v rokoch 1948–1959 a zorganizovali jeho prvú autorskú výstavu v roku 1949 vo varšavskej sále Zväzu poľských architektov. V roku 1958 boli Nikiforove diela vystavené v parížskej galérii Dina Vierna a v roku 1959 v Amsterdame, Bruseli a Lutychu. V roku 1960 boli jeho diela odoslané do Haify a o rok neskôr do západného Nemecka vrátane Baden-Badenu, Frankfurtu nad Mohanom a Hannoveru. Od roku 1960 až do svojej smrti v roku 1968 sa o Nikifora staral krynický maliar Marian Włosiński. Rusínsky umelec zomrel v Ošetrovateľskom dome vo Folsuzi pri Jasle. Pochovali ho v rodnej Krynici.

Ďalším rusínskym umelcom spojeným s Krynicou je **Petro Murianka** alebo vlastným menom Piotr Trochanowski. Je to rusínsky básnik a dlhoročný aktivista, propagujúci kultúru svojej komunity. Narodil sa 10. augusta 1947 v Parchówe. Po návrate do rusínskeho regiónu v rokoch 1967–1983 bol diakonom v chráme Sanoku, neskôr v kostole v Krynici. Ako básnik vydal štyri zväzky poézie: *Murianczysko* (1983), *Suchy badył* (1984), *Jak sokól wodę z kamienia* (1989) a zväzok *Planetyky* (2002). Je tiež autorom divadelných hier, okrem iných, aj hry *Młynsky*

kamień. Prekladá tiež zo slovanských jazykov do rusínskeho nárečia. Žije v meste Krynici-Zdrój, kde vydáva slávne rusínske noviny „Besida“, ktoré sú tlačovým orgánom rusínskeho združenia. Spoluorganizoval tiež prvé rusínske Watry v Nízkyh Beskydách (1983, 1984 – Czarna, 1985 – Hańczowa, 1986–1989 – Bartne), v súčasnosti je spolutvorcom rusínskej Watry v Michałowe.

Olchowiec

Malebná rusínska dedina **Olchowiec** sa nachádza neďaleko Tylawy. Medzi milovníkmi Nízkyh Beskýd je známa každoročným Kermesom, ktorý sa koná v miestnom gréckokatolíckom kostole *Prenezenia relikvií sv. Mikuláša z Myri do Bari*. Miestny chrám bol postavený v roku 1934 na mieste staršieho z roku 1792. Po prvom chráme zostal iba kostolný zvon. Kostol v obci Olchowiec bol vážne poškodený počas vojny na jeseň 1944, keď zhorel ikonostas a veľká časť vybavenia. Po vojne začali mešťania rekonštrukciu chrámu, ktorá bola bohužiaľ prerušená akciami vysídlenia. V roku 1949 kostol prevzala rímskokatolícka cirkev. V roku 1950 farníci bránili kostol pred zbúraním, ktoré malo vykonať Štátne strojové stredisko v meste Miejsce Piastowe. Po uvoľnení situácie v roku 1956 bol z iniciatívy miestneho obyvateľstva chrám opäť opravený a veriaci oboch katolíckych obradov ho začali spoločne používať. Vďaka pomoci rusínskej diaspóry z Kanady sa zhromaždili prostriedky na nové ikony pre ikonostas. Na základe nesúhlasu Przemysťianskej diecézy však boli ikony dočasne pozastavené. V roku 2000, po rekonštrukcii štruktúr gréckokatolíckej cirkvi, sa stala cirkevná budova jej majetkom. Napokon namiesto ikon A. Stefanowského, ktoré mali byť doručené do chrámu a ktoré smerovali do dediny Gaje, dostali obyvatelia ikony z 18. storočia zo starých chrámov v Ruszelczyciach a Leszczawke. Chrám v obci Olchowiec je orientovaná budova so zrubovou stavbou. Má sedlové strechy pokryté plechom, zakončené dvoma sanktusníkmi. Na nich sú zaujímavé krížiky s farebným sklom.

Vedľa kostola na potoku Olchowczyk sa nachádza zaujímavý klenutý kamenný most z 19. storočia.

Ako už bolo spomenuté, Olchowiec oživa raz ročne, keď sa v sobotu a nedeľu najbližšie k sviatku Prenezenia relikvií sv. Mikuláša (22. mája), patróna kostola, koná tradícia rusínskeho kermesu (kostolného jarmoku), ktorý bol obnovený v roku 1991. Okrem náboženských osláv, na ktorých sa zúčastňujú gréckokatolícki veriaci i početní turisti, sa v tom čase organizujú početné koncerty s účinkujúcimi z Poľska, Slovenska a Ukrajiny.

Jeden z mála domov, ktoré sa zachovali po vojne a rusínskych presídleniach, kúpil v roku 1981 mimoriadny človek Tadeusz Kielbasiński, milovník hôr a rusínskej kultúry z Lodže. Ako jeho vlastník ho zrekonštruoval v súlade s usmerneniami pamiatkového úradu, a následne, od roku 1982 začal pracovať na vytvorení výstavy pamätných predmetov týkajúcich sa kultúry a umenia Rusínov. Začiatky zbierky siahajú do roku 1955, jej majiteľ však svoju zbierku neustále rozširuje. Týmto spôsobom založil súkromné **Múzeum rusínskej kultúry** v obci Olchowiec. Navštíviť ho môžete od apríla do novembra.

Svidník

Mesto Svidník je pohraničným okresným mestom na severovýchode Slovenska. Administratívne Svidník vznikol v roku 1943 zlúčením dvoch dedín: Vyšný Svidník a Nižný Svidník, avšak história sídla je podstatne staršia. Prvá písomná zmienka je z roku 1355 (podľa iných prameňov 1334), pričom sú predpoklady, že osídlenie na danom území bolo ešte pred 13. storočím. Obec patrila panstvu Stročín, od 15. storočia panstvu Makovica. V druhej polovici 14. storočia boli privedení noví usadlíci, Rusíni. Počet poddanských domov kontinuálne rástol – kým v roku 1600 bolo v oboch obciach spolu 19 poddanských domov, o 100 rokov neskôr sa počet poddanských domácností zoštvornásobil.

V meste sa nachádza drevený gréckokatolícky chrám sv. Paraskievy z r. 1776 (v skanzene), ako aj gréckokatolícky chrám narodenia Presvätej Bohorodičky z obdobia okolo r. 1800. Vo Svidníku dlhé obdobie pôsobil kňaz, básnik a rusínsky národný buditeľ Alexander Pavlovič (1819–1901). Je pochovaný na cintoríne pri gréckokatolíckom chráme, kde je umiestnená aj pamätná tabuľa. Socha Alexandra Pavloviča je umiestnená pred budovou Mestského kultúrneho strediska. Pavlovič spolupracoval i s ďalšími významnými predstaviteľmi rusínskej inteligencie, Alexandrom Duchnovičom, či Adolfom Ivanovičom Dobrjanským. Okrem umeleckých aktivít sa aktívne venoval šíreniu osvety, osobitne proti alkoholizmu a zadlženosti, ale aj proti nevzdelanosti, ktorú považoval za hlavnú príčinu biedy. Mesto Svidník mu v roku 2011 in memoriam udelilo čestné občianstvo.

Vo Svidníku, v amfiteátri, sa každoročne konajú významné kultúrne podujatia Rusínov: Slávnosti kultúry Ukrajincov – Rusínov Slovenska a Rusínsky festival.

Živým reprezentantom kultúry Rusínov je folklórny súbor Makovica. Vznikol v roku 1956, čo ho radí medzi najstaršie národnostné súbory na Slovensku. Aj keď dominantne reprezentuje kultúru rusínov, repertoár je doplnený aj kultúrnym dedičstvom blízkych regiónov Šariša, Zemplína, či Spiša.

Múzeum ukrajinskej kultúry vo Svidníku

Vo Svidníku sídli jedinečné múzeum na Slovensku – Múzeum ukrajinskej kultúry. Je súčasťou Slovenského národného múzea. Múzeum pôsobí v meste viac ako 50 rokov. Poslaním múzea je šírenie osvety o kultúre, histórii a postavení obyvateľstva hlásiaceho sa k ukrajinskej národnosti. Múzeum má 3 stále expozície: kultúrno-historická expozícia, Galéria Dezidera Millyho a národopisná expozícia múzea v prírode.

Kultúrno-historická expozícia je hlavnou expozíciou múzea. Expozícia dokumentuje hlavné etapy vývoja obyvateľstva regiónu s ukrajinskou príslušnosťou: kultúrno-historickú, politickú a sociálnu. Okrem toho expozícia obsahuje aj mimoriadne archeologické nálezy a ďalšie historické pamätihodnosti z okolia Svidníka, ako sú napr. kel z mamuta a zub z mamuta, kamenné sekeromlaty, amfory, písomné pamiatky o vzniku jednotlivých obcí z obdobia stredoveku, dokumentáciu sociálneho a národnostného postavenia obyvateľstva.

Galéria Dezidera Millyho je druhou expozíciou múzea. Galéria je umiestnená v barokovom kaštieli z 18. storočia. Galéria je pomenovaná po jednom z najvýznamnejších maliarov Rusínov/Ukrajincov. Dezider Milly patril medzi zakladateľov Generácie 1909. Medzi najcennejšie exponáty galérie patria ikony. Galéria dokumentuje chronologický vývoj ikonopisectva v období od 16. do 18. storočia. Okrem ikon galéria prezentuje aj ďalšie výtvarné diela Rusínov a Ukrajincov od 15. storočia, ako aj diela výtvarníkov až po mladšiu generáciu.

Národopisná expozícia múzea v prírode – skanzen, je poslednou expozíciou múzea. V skanzene na ploche viac ako 10 hektárov je umiestnených 50 objektov. Ide o obytné domy, ako aj rôzne hospodárske stavby (pivnice, chlievy, studne, sýpky, stodoly). Okrem obytných domov sú v skanzene aj technické stavby: vodný a veterný mlyn, most, vodná píla. Pre vyššiu mieru autentickosti a demonštráciu ich funkčného využitia sú dané stavby umiestnené pri vodnom zdroji. V skanzene sú ďalej stavby verejného významu: škola, dedinský obchod, trhovisko, kováčska dielňa, požiarňa zbrojnica a krčma s vozárňou. Cirkevné budovy sú zastúpené drevenou cerkvou s bohatou interiérovou výzdobou z roku 1766, ktorá tu bola premiestnená z obce Nová Polianka so zvonickou, kaplnkou a prícestnými krížmi. Priestor ponúka komplexný pohľad na život na vidieku dominantne v období stredoveku, pričom najmladšie stavby sú z 1. polovice 20. storočia. V blízkosti skanzenu sa nachádza amfiteáter, kde sa konajú rôzne kultúrne podujatia.

Mapa 1: Lokalizácia pamätihodností rusínskej kultúry vo Svidníku



Zdroj: <https://earth.google.com/>

Viac o zaujímavých miestach nielen
Rusínov Svidníka:



Prešov

Prešov, krajské mesto, je tretím najväčším mestom na Slovensku. Aj keď nepatrí medzi mestá s najvyšším počtom obyvateľstva hlásiacim sa k rusínskej národnosti (podľa údajov Štatistického úradu z roku 2019 sa k rusínskej národnosti v celom okrese Prešov hlásilo celkom 1590 obyvateľov), patrí medzi najvýznamnejšie centrá rusínskej histórie a kultúry. V meste pôsobili významné osoby rusínskej inteligencie, ako napr. Alexander Duchnovič, Pavol Peter Godič, Vasil Hopko, P. Gaganec a iní.

Prešov má veľmi bohatú a pohnutú históriu. Prvá zmienka o Prešove je z roku 1247, ešte v tom istom storočí Prešov získal mestské výsady a od r. 1374 je mesto slobodným kráľovským mestom. Hospodársky a kultúrny rozvoj mesto zaznamenalo predovšetkým v 14. a 15. storočí, keď ekonomický rozkvet sa premietol aj do architektúry meštianskych domov. V ďalších dvoch storočiach bol vývoj mesta determinovaný šíriacou sa reformáciou a protihabsburskými povstaniami, k čomu sa pridali živelné pohromy, požiare, morové epidémie. K opätovnému rozvoju mesta prišlo na prelome 18. a 19. storočia, prísťahovalectvom obyvateľstva z iných miest. Po zriadení gréckokatolíckej eparchie sa v meste vo väčšej miere zvyšuje zastúpenie rusínskej menšiny, vrátane zástupcov rusínskej inteligencie.

Jozef Gaganec

Kňaz, v poradí druhý biskup Prešovskej gréckokatolíckej eparchie, významný cirkevný a národný buditeľ. Vystupoval proti maďarizácii rusínskeho obyvateľstva. V revolučných rokoch 1848–1849 sa inicioval za zaistenie národných práv Rusínov.

Alexander Duchnovič

Kňaz, národný buditeľ, spisovateľ. Pôsobil aj v Prešove. Začiatky literárnej tvorby boli v maďarčine a latinčine, neskôr v miestnej rusínskej reči a v cirkevno-slovanskom jazyku. Slová z jeho básne Vručanje „Bol som Rusín, som aj budem“ sa považujú za slová rusínskej hymny. S podporou biskupa J. Gaganca v r. 1850 založil v Prešove Rusínsky literárny spolok. Spolok realizoval vydateľskú činnosť, pripravoval založenie rusínskeho múzea, udržiaval kontakty s Maticou Slovenskou. Popri básnickej tvorbe napísal prvý rusínsky šlabikár, divadelné hry, pedagogické práce. Pre deti zo sociálne slabšieho prostredia založil v r. 1864 prvý internát. Za politické názory bol aj väznený. Zomrel v r. 1865, je pochovaný v Katedrálom Chráme. Na počesť slávnostného odhalenia pamätníka Alexandra Duchnoviča v Prešove dňa 12.6.1933, je uvedený deň (12.6.) ustanovený Svetovým kongresom Rusínov ako Deň Rusínov.

Pavol Peter Gojdič

Kňaz, biskup, mučeník. Po nástupe socializmu boli snahy po vzore Sovietskeho zväzu zrušiť gréckokatolícku cirkev na Slovensku. Jej najvyšším predstaviteľom bol biskup Gojdič. V roku 1950 bol zatknutý a vo vykonštruovanom politickom procese pre vlastizradu odsúdený na doživotie. Na následky mučenia a zlého zaobchádzania v deň svojich narodenín 17.7.1960 vo väzení zomrel. Po obnovení

gréckokatolíckej cirkvi v r. 1968 telesné pozostatky biskupa Gojdiča z väzenského cintorína exhumované, prenesené do Prešova, neskôr uložené v sarkofágu katedrálneho chrámu. Za pomoc židovskému obyvateľstvu počas II. sv. vojny vyznamenaný in memoriam čestným titulom Spravodlivý medzi národmi. V roku 2001 bol vyhlásený za blahoslaveného.

Vasil' Hopko

Kňaz, biskup, mučeník. Od roku 1947 pomocný gréckokatolícky biskup v Prešove. V roku 1950 pri likvidácii gréckokatolíckej cirkvi internovaný, vo vykonštruovanom politickom procese odsúdený na 15 rokov. Po obnovení gréckokatolíckej cirkvi v r. 1968 sa stal svätiacim biskupom. Je pochovaný v krypte gréckokatolíckeho chrámu sv. Jána Krstiteľa v Prešove. V roku 2003 bol vyhlásený za blahoslaveného.

Gréckokatolícky katedrálny chrám svätého Jána Krstiteľa

Metropolitná katedrála gréckokatolíckej cirkvi. Na mieste chrámu bola od 14. storočia postavená kaplnka, neskôr prebudovaná na kostol zasvätený Panne Márii. V období reformácie kostol patrilo evanjelikom, neskôr reholi minoritov. Od roku 1818 chrám patrilo gréckokatolíckemu biskupstvu. Následne bol biskupom Gagancom prestavaný pre potreby východného obradu. Po zrušení gréckokatolíckej cirkvi v r. 1950 daný do užívania pravoslávnej cirkvi, v roku 1969 vrátený gréckokatolíckej cirkvi. Pod chrámom sú uložené telesné pozostatky viacerých cirkevných hodnostárov. V katedrále sú tiež uložené sarkofágy obidvoch blahoslavených biskupov, P.P. Gojdiča a V. Hopka. V roku 2005 navštívil chrám pápež sv. Ján Pavol II. V chráme je umiestnená verná kópia Turínskeho plátna a relikvia sv. Kríža.

Gréckokatolícky biskupský palác

Nachádza sa v bezprostrednej blízkosti katedrálneho chrámu. Vznikol prestavbou pôvodnej budovy mestského špitálu a chudobinca na kláštor minoritov. Po vynútenom odchode minoritov z mesta a následnom požiari bola v budove zriadená stála vojenská posádka. V roku 1791 bolo do budovy z Košíc presunuté sídlo gréckokatolíckeho vikariátu. Po zriadení gréckokatolíckeho biskupstva v Prešove v r. 1818, bol komplex budov v r. 1821 pridelený prvému prešovskému gréckokatolíckemu biskupovi Gregorovi Tarkovičovi. Jeho nástupca, Jpzeľ Gaganec prestaval sídlo do dnešnej podoby. Palác, ako aj chrám boli v r. 1944 poškodené bombardovaním, po ukončení vojny zrekonštruované. Rovnako ako chrám aj palác po r. 1950 pripadol pravoslávnej cirkvi. Od r. 1990 je sídlom biskupa gréckokatolíckej cirkvi, aktuálne prešovského sídelného archieparchu.

Divadlo Alexandra Duchnoviča

Divadlo je jediným divadlom nielen na Slovensku, ktoré hrá v rusínskom jazyku. Divadlo vzniklo hneď po II. sv. vojne, v roku 1945 ako Ukrajinské národné divadlo. Misiou divadla bolo šírenie kultúry a divadelného územia predovšetkým medzi obyvateľmi ukrajinskej, resp. rusínskej národnosti. Od 90. rokov, po uvoľnení politic-

ých pomerov a slobodnejšej voľbe hlásenia sa obyvateľstva k rusínskej národnosti, bolo divadlo premenované na Divadlo Alexandra Duchnoviča, pričom pozvoľný prechod repertoáru z ukrajinského na rusínsky jazyk začal už v 80. rokoch. Divadlo bolo v minulosti tvorené 2 súbormi: činohrou a Poddukelským umeleckým ľudovým súborom, v súčasnosti ide o dva samostatné umelecké telesá. Vzhľadom k vysokému zastúpeniu rusínskeho obyvateľstva predovšetkým v regiónoch severovýchodného Slovenska, divadlo pôsobí predovšetkým ako zájazdové divadlo.

Múzeum rusínskej kultúry

Múzeum je jedným z najmladších múzeí na Slovensku – bolo založené v roku 2007. Múzeum má celoštátnu pôsobnosť. Je vedeckovýskumným, metodickým a dokumentačným pracoviskom zameraným na štúdium a prezentáciu dejín a kultúry Rusínov na Slovensku. Múzeum aktívne pripravuje rôzne tematicky zamerané podujatia, expozície a výstavy. Múzeum má stálu expozíciu Dejiny Rusínov na Slovensku. Stála výstava Dejiny Rusínov na Slovensku, prezentuje bežný život Rusínov, ľudovú remeselnú výrobu, odievanie a stravovanie Rusínov, sakrálnu architektúru.

Ďalšou turisticky atraktívnou výstavou je výstava Drevené chrámy. Ide o makety drevených cerkví v mierke 1:50. Celkom je inštalovaných 38 makiet, ponúkajúcich komplexný pohľad na históriu, vznik a význam drevených sakrálnych stavieb severovýchodného Slovenska. Ak keď nejde o stálu expozíciu, pre veľký záujem verejnosti je trvanie výstavy predĺžené až do súčasnosti.

Mapa 2: Lokalizácia pamätihodností rusínskej kultúry v Prešove



Zdroj: <https://earth.google.com/>

Viac o zaujímavých miestach nielen
Rusínov Prešova:



Medzilaborce a okolie

Medzilaborce

Okresné mesto je administratívnym a kultúrnym centrom Laboreckej vrchoviny. Významná časť obyvateľstva sa hlási k rusínskej národnosti. Okres Medzilaborce je okresom s najpočetnejšou rusínskou menšinou spomedzi všetkých okresov Slovenska. K rusínskej národnosti sa hlási viac ako 38% obyvateľstva okresu.

Dnešné Medzilaborce vznikli z osady založenej v druhej polovici 15. storočia, počas druhej fázy valašskej kolonizácie územia. Pôvodné obyvateľstvo bolo dominantne tvorené rusínskym, ale tiež poľským a valašským obyvateľstvom. Prvá zmienka je z roku 1543, obec bola vo vlastníctve rodu Drugetovcov. Na rozdiel od niektorých iných stredovekých miest východného Slovenska (ako napr. Bardejov, Prešov), Medzilaborce (a rovnako aj Svidník) nadobudli charakter miest nie získaním výsad, ale postupným vývojom. Determinantom rozvoja bola lokalizácia obce na obchodnej ceste z Potisia do Haliče. Ťažké životné podmienky na danom území žijúceho rusínskeho obyvateľstva viedli k častému prestupovaniu vtedajších noriem, v dôsledku čoho sa mená poddaných z Medzilaboriec vyskytujú v zoznamoch zbojníckych družín, operujúcich v pohraničí. Významnejší rozvoj Medzilaboriec a jeho transformácia na mesto bola významne ovplyvnená povolením konania krajiných jarmokov (od roku 1859), ukončením výstavby železnice Humenné – Medzilaborce (1873) a zriadenie slúžnovského úradu.

Múzeum moderného umenia Andyho Warhola

Ide o prvé múzeum na svete venované najvýznamnejšej umeleckej osobnosti pop-artu Andymu Warholovi. Múzeum sa dominantne orientuje na prezentáciu života a tvorby umelca, avšak predstavuje tiež širší záber súčasného výtvarného umenia. Múzeum má 3 stále expozície: stála expozícia o pôvode Andyho Warhola, stála expozícia diel Andyho Warhola, stála expozícia street-art vs. pop-art.

Stála expozícia o pôvode Andyho Warhola predstavuje umelca prostredníctvom autentických predmetov spojených so životom umelca: napr. krstná košielka, fotoaparát, oblečenie, módne doplnky, portrét matky a pod. Ide o získané a zapožičané exponáty o umelcovi, deklarujúce jeho rusínsky pôvod.

Stála expozícia diel Andyho Warhola obsahuje približne 200 umeleckých diel, vrátane diel zapožičaných zo súkromných zbierok a z nadácie Andyho Warhola pre vizuálne umenie z USA. Výtvarné diela zachytávajú prierez celým tvorivým obdobím umelca.

Stála expozícia street-art vs. pop-art obsahuje diela zapožičané zo súkromných zbierok iných umelcov pop-artu a street-artu, vo viacerých prípadoch ide o umelcov, s ktorými sa Warhol osobne poznal.

Miniskanzen v Medzilaborciach

Miniskanzen je súčasťou komplexnejšieho projektu Warhol city. Predstavuje rusínsky vidiek okolia Medzilaboriec. Expozícia je tvorená replikami rusínskych

domov, vrátane drevenej cerkvi, pričom ide o ručnú výrobu. V miniskanzene je tiež replika rodného domu rodičov Andyho Warhola z Mikovej. V skanzene sa tiež konajú pravidelné kultúrne podujatia.

Monastyr Krásny Brod

Patrí medzi najstaršie odpustové miesta a monastieri na Slovensku. Postavený v 14. storočí. Monastier nadväzuje na cyrilometodskú tradíciu, preto sa označuje aj ako „rusínsky Devín“. Podľa legendy sa na tomto mieste zázračne uzdravil nevidiaci žobrák tak, že si pretrel oči vodou zo studničky. Na danom mieste bola čoskoro postavená kaplnka, neskôr drevená cerkva a monastier. V Krásnom Brode sa odohral už v r. 1613 prvý pokus uzavrieť úniu medzi západnou a východnou cirkvou, avšak kvôli provokáciám odporcov k tomu nedošlo. Daný proces sa uzavrel až v r. 1646 v Užhorode. V prvej polovici 18. storočia bol monastier viackrát spustošený, v rokoch 1752–1761 bol postavený nový kláštor a murovaný chrám. V monastieri bol noviciát pre mladých kandidátov rehole baziliánov, filozofická a teologická škola.

Kaplnka Ochrany presvätej Bohorodičky

V Kaplnke Ochrany presvätej Bohorodičky je umiestnená ikona presvätej Bohorodičky, ktorá pochádza z obdobia výstavby kaplnky. V r. 1603 pri vypálení monastiera protestantami zostala ikona na rozdiel od iných ikon a písomností, neporušená. Podľa tradície ikona plakala, pokiaľ nebol postavený nový chrám. Na rozdiel od iných východných ikon nie je ikona presvätej Bohorodičky písaná na dreve, ale na plátne.

Socha kniežaťa Laborca

V 9. storočí, podľa neskorších stredovekých povestí, bol vládcom ranofeudálneho štátu slovanského kmeňového zväzu Bielych Chorvátov žijúcich medzi riekami Tisa a Dunaj, knieža Laborec. Podľa niektorých predpokladov bol podriadený Svätoplukovi. Iné zdroje ho uvádzajú ako staroruské knieža, ktoré vládlo užhorodskému kniežatstvu. Po bojoch s postupujúcimi maďarskými kmeňmi knieža zomrelo v rieke, ktorú pomenovali Laborec. V ľudovej slovenskosti Rusínov bol Laborec vnímaný ako významná postava, vznikli o ňom legendy a piesne. O Laborcovi vznikla prvá historická povesť v rusínskom jazyku.

Socha kniežaťa Laborca je umiestnená nad obcou Habura. Na takmer 2 m podstavci je umiestnená socha je vysoká viac ako 5 m. V podstavci sochy je uložená schránka so zeminou zo 106 rusínskych obcí východného Slovenska, čo symbolizuje jednotu a identitu Rusínov, ich kultúrneho dedičstva.

Čertižné, hroby významných rusínskych predstaviteľov

Obec Čertižné patrí medzi najvýznamnejšie rusínske obce na Slovensku. Podľa obecnej kroniky v blízkosti obce bola hranica medzi Veľkou Moravou a Kyjevskou Rusou. Obec je známa predovšetkým cintorínom, na ktorom sú pochovaní mnohí významní predstavitelia rusínskej inteligencie. Medzi najznámejších predstaviteľov patria: A.I.Dobriansky a J.I.Stavrovsky-Popradov.

Adolf Ivanovič Dobriansky

Právnik, spisovateľ, buditeľ. Tvorca rusínskeho národného obrodenia v polovici 19. storočia. Ako prvý vyslovil myšlienku jednoty a samostatnosti Rusínov. Jeden z najvýznamnejších banských inžinierov v krajine. Bol spoluzakladateľom Matice slovenskej člen jej prvého výboru. Pôsobil tiež v štátnej správe ako tajomník jednotného námestníctva rakúskej vlády, neskôr ako ministerský radca. Počas pôsobenia v štátnej službe v Užhorodskej župe inicioval niektoré opatrenia na podporu rusínskej identity, ako napr. obsadzovanie úradníckych miest Rusínmi, alebo používanie rusínskeho dialektu v úradnom styku. V druhej polovici 19. storočia bol viackrát zvolený za poslanca Uhorského snemu, v tom čase jediný Slovan v sne-me, kde hájil aj záujmy Slovákov, žiadal rovnosť v jazyku. Neskôr naňho spáchaný neúspešný atentát. Zásťanica panslavizmu a jednotnej slovanskej reči. Časť života prežil v Čertižnom, zomrel vo vyhnanstve. Na jeho želanie po smrti prevezený do obce a tu aj pochovaný.

Július Ivanovič Stavrovsky-Popradov

Kňaz, básnik, historik. Pochádzal zo Spiša, po štúdiách pôsobil ako kňaz na viacerých miestach, farnostiach, vrátane administratívnych funkcií na biskupstve v Prešove. Písal pod pseudonymom Popradov. Patrí medzi najvýznamnejších predstaviteľov rusofilstva v zakarpatskej literatúre 19. storočia. Publikoval v ruskom jazyku. Na intervenciu Dobrianského pridelený do Čertižného, kde strávil posledných 20 rokov svojho života.

Mapa 3: Lokalizácia pamätihodností rusínskej kultúry v Medzilaborciach a okolí



Zdroj: <https://earth.google.com/>

Viac o zaujímavých miestach nielen
Rusínov Medzilaboriec a okolia:



Bardejov

Jedno z najvýznamnejších miest stredovekého Uhorska. Prvá písomná zmienka je z roku 1241. Mesto bolo umiestnené na križovatke obchodných ciest spájajúcich Uhorsko s Poľskom, Čierne a Baltské more. Rýchly obchodný rozmach mesta viedol k získaniu mnohých kráľovských výsad (napr. právo organizovania osemdňového jarmoku, právo na vybudovanie mestských hradieb, ...). Mesto od r. 1376 bolo slobodným kráľovským mestom, čo viedlo k jeho ďalšiemu rozvoju. V 16. storočí sa Bardejov stal centrom vzdelanosti a kultúry, v meste bolo zriadené humanistické gymnázium, jedno z najlepších vo vtedajšom Uhorsku. Rektor gymnázia, Leonard Stöckel napísal prvý pedagogický dokument vydaný na Slovensku. V meste v roku 1581 vytlačená prvá kniha v slovenčine na Slovensku – preklad Lutherovho katechizmu. Od 17. storočia v dôsledku externých príčin (živelné pohromy, morové epidémie protihabsburské povstanie.) postupný hospodársky a spoločenský úpadok mesta. K rusínskej národnosti sa pri poslednom sčítaní prihlásili 3% obyvateľov mesta, na úrovni okresu je to o 1% viac. Medzi dominanty mesta patrí gotický kostol sv. Egídia a renesančná radnica, na Radničnom námestí. Fortifikačný systém mesta patrí k najzachovalejším opevneniam miest v Európe. Mesto je zapísané do Zoznamu svetového prírodného a kultúrneho dedičstva UNESCO.

Šarišské múzeum

Múzeum patrí medzi najstaršie múzeá na Slovensku. Dokumentuje historické, spoločenské a prírodné pomery Horného Šariša. V oblasti dokumentácie ikonopiseckej tvorby má celoslovenskú pôsobnosť. Jeho stálymi expozíciami sú: Historická expozícia – Slobodné kráľovské mesto Bardejov, Prírodovedná expozícia, Expozícia Ikony a v Bardejovských kúpeľoch: Národopisná expozícia a Skanzen – Múzeum ľudovej architektúry. Expozíciami s významným presahom na Rusínov sú predovšetkým expozície Ikon a Skanzen.

Expozícia Ikony

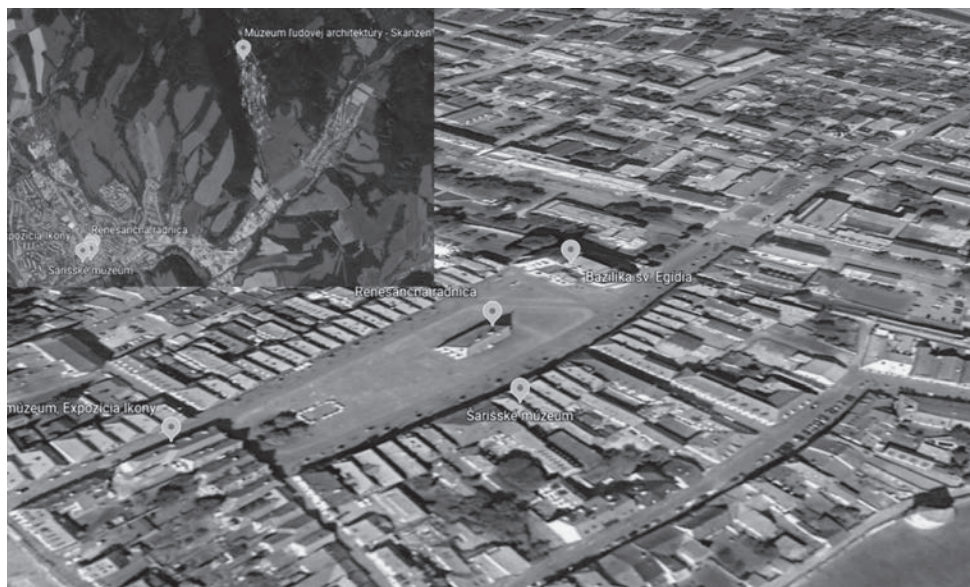
Expozícia je jedinou špecializovanou samostatnou expozíciou ikonopiseckého diel na Slovensku. Vystavené exponáty zachytávajú vývoj ikonopiseckého umenia od 16. storočia do prvej polovice 19. storočia. Okrem samotných ikon, malieb na dreve, expozícia predstavuje aj ďalšie exponáty duchovného života regiónu, ako napr. cirkevné rúcha, alebo cirkevný mobiliár. Expozíciu tvorí celkom približne 300 ikonopiseckých exponátov, medzi nimi viacero kompletných ikonostasov z 17. až 19. storočia, ikony na plátne, procesiové ikony a pod. Exponáty boli prezentované na mnohých medzinárodných výstavách, napr. EXPO 70 v Japonsku.

Skanzen v Bardejovských kúpeľoch

Skanzen je najstarším skanzenom na Slovensku, otvorený bol v roku 1965. Obsahuje takmer 30 stavieb, prezentujúcich ľudovú kultúru Slovákov a Rusínov,

žijúcich na území Horného Šariša a Zemplína. Stavby pochádzajú z 19. a 20. storočia. V skanzene sú prítomné 4 druhy stavebných objektov: obytné domy (predovšetkým zrubové domy chudobných roľníkov), hospodárske stavby (sýpky, sypance, stodoly, kováčska dielňa, chliev, včelín, sušiareň ovocia), technické stavby (unikátne zariadenie na vrtanie drevených vodovodných rúr, zariadenie na výrobu súkna) a sakrálne stavby (drevené chrámy, zvonice, kaplnka). Jednotlivé objekty sú interiérovým doplnením o inventár (nábytok a náradie) korešpondujúcim s dobou vzniku príslušnej stavby. Medzi dominantné stavby skanzenu patria drevené chrámy, prenesené z obcí Zboj a Mikulášová. V skanzene je tiež najstarší datovaný úľ na Slovensku – z roku 1691.

Mapa 4: Lokalizácia vybraných pamätihodností kultúry v Bardejove a okolí



Zdroj: <https://earth.google.com/>

Viac o zaujímavých miestach nielen
Rusínov Bardejova a okolia:



Stará Ľubovňa

Prvá písomná zmienka o osade pochádza z roku 1292. Význam osady vzrástol po postavení hradu. V roku 1364 bola Stará Ľubovňa povýšená na kráľovské mesto. V nasledujúco období – počas odovzdania územia do zálohy poľskému krá-

Ľovi v r. 1412–1772 sa mesto postupne stalo kultúrnym a hospodárskym centrom. Po ukončení zálohu a návrate do Uhorského kráľovstva Stará Ľubovňa začala strácať svoj význam, zanechali ho úradníci aj šľachta. Mesto sa stalo len regionálnym centrom. Mesto má zachovalé historické jadro s renesančnými meštianskymi domami, neskôr prestavanými v období baroka a klasicizmu. Najatraktívnejšou časťou námestia je Kostol sv. Mikuláša z obdobia okolo r. 1280 a sídlo gubernátora zálohovaných miest – Provinčný dom, v ktorom je v súčasnosti mestská galéria. Turisticky atraktívnym je tiež stredoveký vojenský tábor, ktorý predstavuje obraz vojenského života v 16. storočí.

Hrad Ľubovňa

Hrad bol postavený na začiatku 14. storočia. Najvýznamnejšou historickou udalosťou, ktorá sa na hrade odohrala, bol podpis dohody o mieri medzi panovníkmi Uhorska a Poľska v roku 1412. Hrad mal pohnutú históriu, 350 rokov bol daný do zálohy a v správe Poľského kráľovstva. V danom období bol viackrát navštívený poľskými kráľmi, takisto tu niekoľko rokov boli uchovávané poľské korunovačné klenoty. Počas obdobia poľskej správy bol viackrát prestavaný, dobudovávaný. Po ukončení poľskej správy hrad postupne strácal svoj význam. Hrad je čiastočne zachovaný a zrekonštruovaný. Interiér hradu je vybavený dobovým nábytkom. V podzemí hradu je zachovalá mučiareň. Ide najnavštevovanejší hrad Prešovského kraja. Je známy tiež ako sokoliarsky hrad, keď počas letnej sezóny sú súčasťou prehliadok aj vystúpenia sokoliarov. Na hrade bol väznený aj kráľ Madagaskaru, Móric Beňovský. V priestoroch hradu sídli tiež Ľubovnianske múzeum, s viacerými stálymi expozíciami priamo v priestoroch hradu s výnimkou národopisnej expozície, umiestnené v skanzene, v podhradí. V roku 2010 boli vytvorené repliky poľských korunovačných klenotov, ktoré rovnako tvoria stálu výstavu na hrade.

Skanzen

Skanzen, Múzeum ľudovej architektúry predstavuje samostatnú muzeálnu expozíciu pod hradom. Je tvorený vidieckymi stavbami z regiónu a spolu s hradom pôsobia ako kompaktný celok hradu a podhradia. Skanzen tvorí 25 objektov prvej polovice 19. storočia, až do začiatku 20. storočia. Ide o obytné domy roľníkov, hospodárske stavby, technické stavby (kováčska dielňa, vodný mlyn), spoločenské objekty (škola, hájovňa), sakrálne stavby (gréckokatolícky chrám z roku 1833). Pri chráme sa dodnes uskutočňujú pri významných cirkevných sviatkoch bohoslužby. Objekty predstavujú život na eticky zmiešanom území Slovákov, Nemcov, Židov, Goralov a Rusínov.

Mapa 5: Lokalizácia vybraných pamätihodností kultúry v Starej Ľubovni



Zdroj: <https://earth.google.com/>

Viac o zaujímavých miestach nielen
Rusínov Starej Ľubovne:



Humenné

Okresné mesto, druhé najväčšie mesto na Zemplíne. Mesto je hospodárskym a kultúrnym centrom Horného Zemplína. Prvá písomná zmienka a je z roku 1317. Humenné viac ako 300 rokov patrilo šľachtickému rodu Drughetovcov. Neskôr, v 15., storočí uhorský kráľ Matej Korvín udelil Humennému mestské výsady. Počas ďalších storočí mesto patrilo rôznym šľachtickým rodom. V meste sa nachádza renesančný kaštieľ so záhradami a parkom, ako niekdajšie sídlo Drughetovcov. Predpokladá sa, že na mieste kaštieľa na prelome 13. a 14. storočia bol postavený hrad. V meste sa tiež nachádza najvýchodnejšie lokalizovaná gotická stavba na Slovensku, gotický kostol. V kostole sú osadené vitrážové okná významného akademického maliara Mikuláša Klimčáka, rodáka z Humenného. M. Klimčák sa preslávil predovšetkým ako maliar a ikonopisec. V meste je osadená socha dobrého vojaka Švejka, literárnej postavy z románu Jaroslava Haška, ako spomienka na zmienku o zastavení sa Švejka v Humennom. Z Humenného do poľského Sanoku vedie aj turistická cesta „Po stopách dobrého vojaka Švejka“ s viacerými pamiatkami na počesť vojaka.

V Humennom pôsobí popri mnohých folklórnych súboroch tiež mužský spevácky súbor Rusinija. Je zameraný na prednes rusínskych a ukrajinských ľudových piesní, ako aj komplexnejšiu propagáciu kultúrnych hodnôt a ľudových tradícií Rusínov širšieho okolia. V meste sa k rusínskej národnosti hlási viac ako 6% obyvateľstva.

Vihorlatské múzeum v Humennom

Múzeum vzniklo v r. 1960, neskôr presťahované do renesančného kaštieľa, sídla rodu Drughetovcov. Múzeum je dominantne orientované ako vlastivedné múzeum s regionálnym charakterom. Múzeum má niekoľko stálych expozícií: Umelecko-historická expozícia, ktorá predstavuje bytovú kultúru šľachty počnúc renesanciou až do 20. storočia; Prírodovedná expozícia – Živočíšstvo Horného Zemplína, ktorá predstavuje prírodné pomery regiónu; Expozícia sakrálneho umenia s kaplnkou Panny Márie, prezentujúca umelecké diela dominantne z 18. a 19. storočia, predovšetkým plastiky svätých pôvodne umiestnených v kostoloch regiónu. V parku kaštieľa sa nachádza Expozícia ľudovej architektúry a bývania

Skanzen v Humennom

Expozícia ľudovej architektúry a bývania je exteriérovou expozíciou múzea. Expozícia je umiestnená v atraktívnom, členitom prostredí, ktoré dodáva expozícii vyšiu autenticitu. Expozícia je lokalizovaná pri múzeu, v centre mesta, teda má obmedzené možnosti pre extenzívne rozširovanie. Expozícia pozostáva celkom z 15 objektov. Zastúpené sú obytné domy, hospodárske stavby (sýpky, pivnica, senník, vahadlová studňa), technické stavby (vodný mlyn, kováčska dielňa), ako aj sakrálna stavba – drevený kostolík.

V priestoroch expozície sa každoročne koná viacdňové kultúrne podujatie – Rusínsky folklórny festival.

Mapa 6: Lokalizácia vybraných pamätihodností kultúry v Humennom



Zdroj: <https://earth.google.com/>

Viac o zaujímavých miestach nielen
Rusínov Humenného:



Niektoré miesta na úpätí Polonín

Stakčín

Obec na severovýchodnom Slovensku, v blízkosti poľských a ukrajinských hraníc, vstupná brána do Národného parku Poloniny. Osídlenie na danom území je už v dobe bronzovej, na základe archeologických nálezov. Prvá písomná zmienka je z roku 1317, v darovacej listine uhorského kráľa Karola Róberta Filipovi Drugethovi. Rod Drugethov vlastnil obec viac ako 350 rokov, do jeho vymretia, neskôr sa vo vlastníctve vystriedali viaceré rody. V 2. polovici 14. storočia sa do Stakčína začali sťahovať Rusíni so šoltýsom a postupne nadobudli v dedine úplnú prevahu. Najstarším známym obyvateľom obce je Michal zo Stakčína, ktorý sa v uvádza v r. 1492 ako člen známej zbojníckej družiny zoskupenej okolo Fedora Holovateho (Hlavateho). Zbojníctvo bolo v danej oblasti pomerne rozšírené, súviselo s blízkosťou obchodných ciest do Poľska, známej ako Via Rusica. Rozmach zbojníctva v danom období bol ovplyvnený aj zlými sociálnymi pomermi. V obci istý čas pôsobil ako gréckokatolícky kňaz Vasil' Duchnovič, otec významného rusínskeho buditeľa Alexandra Duchnoviča.

Fedor Holovaty (Hlavaty)

Kapitán zbojníckej družiny, ktorá na konci 15. storočia pôsobila na východnom Slovensku. Družina mala a okolo 50 členov, bola organizovaná. Jadro družiny tvorili poddaní z okolia a Sniny. V roku 1493 napísal výhražný list obyvateľom Bardejova, v ktorom sa vyhráža mestu vypálením za nespravodlivé obesenie jeho dvoch chytených druhov. Fedor Hlavaty pochádzal z Ruskej Volovej, kde má pamätnú tabuľu. Traduje sa, že nad obcou sa nachádza tzv. Hlavateho balvan s hieroglyfmi, rozlúštením ktorých je možné nájsť miesto uloženia veľkého pokladu.

Beskydský panteón, symbolický cintorín známych osobností

Ide o originálny exteriérový informačný bod v Poloninách, cieľom ktorého je poukázať na významné osobnosti, predovšetkým Rusínov, ktoré boli nejakým spôsobom späté s daným regiónom. Symbolický cintorín predstavuje otvorený areál s balvanmi s popisnými informačnými tabuľami o jednotlivých osobnostiach. S časťou je tiež informačný panel o národnom parku s mapou. V panteóne sú bližšie predstavené nasledovné osobnosti: Alexander Duchnovič, Peter Lodij, Fedor Holovaty (Hlavaty), Michal Pustaj, Egon Ervin Kisch, Juraj Kolinčák, Ladislav Mňačko, Igumen Ignatij (Ján Čokina). Michal Pustaj bol rozprávkar a roľník, vďaka ktorému bolo zachovaných 42 rusínskych rozprávok ako súčasť kultúrneho dedičstva Rusínov (rozprávky zapísané etnografom V. Hnaťukom pri jeho výskume na konci 19. storočia). Egon Ervin Kisch bol český spisovateľ a novinár, považovaný za zakladateľa investigatívnej žurnalistiky, ktorý počas 1. sv. vojny pôsobil aj v oblasti Polonín a zážitky z frontu publikoval knižne. Juraj Kolinčák bol roľník, spevák a ľudový básnik, autor viacerých zbierok v rusínčine.

Ladislav Mňačko, slovenský spisovateľ bez bezprostredných väzieb na Rusínov, avšak o danej oblasti napísal román a tiež novinové články, ktoré sa považujú za iniciátora vládnej akcie zameranej na ekonomické pozdvihnutie daného územia. Igumen Ignatij bol kňaz, misionár a mních, askéta, predchádzajúcim režimom prenasledovaný.

Peter Lodij

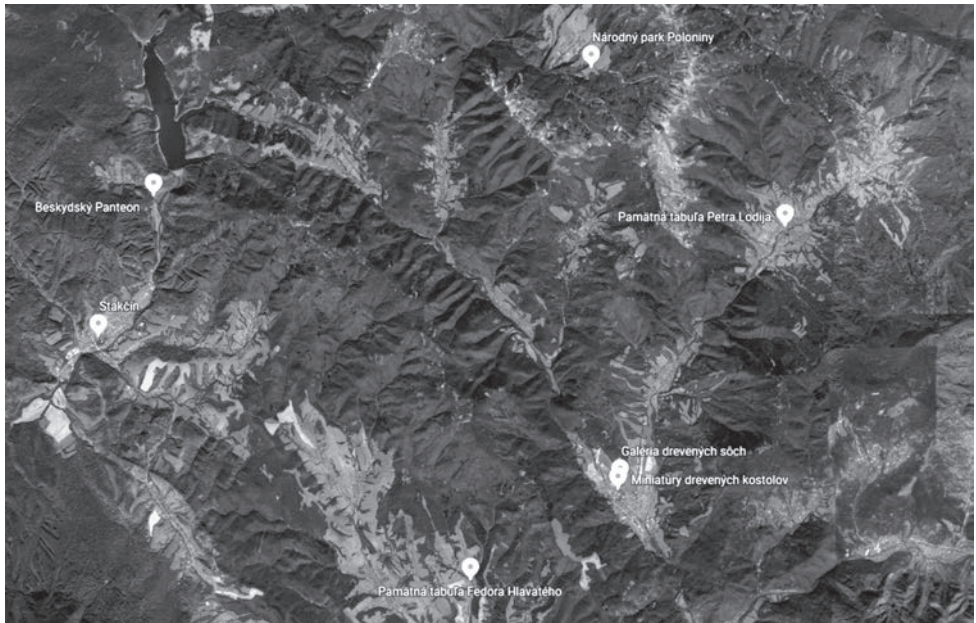
Filozof, právnik, vysokoškolský učiteľ. Pochádzal z obce Zboj v okrese Snina. Obec založená okolo roku 1550 podľa valašského práva. Obec známa aj dreveným chrámom sv. Mikuláša z r. 1706, ktorý bol vo 60. rokoch 20. storočia prevezený do skanzenu v Bardejovských Kúpeľoch. Peter Lodij, narodený v r. 1764 bol Rusín zo zemiarskej rodiny. Po štúdiách vo Veľkom Varadíne, Užhorode a Ľvove pôsobil aj na viacerých univerzitách, napr. v Krakove, Petrohrade. V období 1819–1825 bol prvým dekanom právnickej fakulty univerzity v Petrohrade. Okrem akademickej kariéry pôsobil tiež v štátnej službe (štátny radca), aktívny tiež ako básnik a prekladateľ. Pochovaný v Petrohrade. V rovnej obci má pamätnú tabuľu.

Did Beskyd

Turisticky rovnako atraktívne, s podobnou problematikou ako Beskydský panteón, ale výtvarne ináč poňatá, je Galéria drevených sôch – Did Beskyd. Did Beskyd je podľa rusínskej legendy ochrancom Beskydských hôr, kde žije spolu so svojimi dvoma dcérami. Drevené sochy sú umiestnené v obci Ulič, v starom parku. Celom ide o 12 drevených plastík, ktoré pripomínajú významné osobnosti Rusínov, významné miesta a legendy, ako napr. rozprávkar Michal Pustaj, zbojník Fedor Hlavatý, mních Igumen Ignatij, prírodné útvary regiónu hora Nastaz, Riaba skala, obidva spojené s legendami (a ich umeleckým stvárnením), vrch Kremenec, najväčší meteorit v Európe, ale aj pamätníky na obidva svetové vojny.

Ďalšou pamätihodnosťou poukazujúcou na kultúrne bohatstvo a históriu dominantne Rusínov je Minigaléria miniatúr drevených kostolíkov. Ide o drevené modely chrámov v mierke 1:10, v obecnom parku, ktoré sú voľne prístupné.

Mapa 7: Lokalizácia vybraných pamätihodností kultúry na úpätí Polonín



Zdroj: <https://earth.google.com/>

Viac o zaujímavých miestach nielen
Rusínov územia pri Poloninách:



Wybrana bibliografia tematu / Vybraná bibliografia

1. Adamski J.F., *Dydnia, gmina w dolinie Sanu*, Wyd „Fundacja” Nowy Sącz 2005.
2. Bańkosz R. *Cerkwie Szlaku Ikon, Arete II Krosno* 2007.
3. Brykowski R. *Drewniana architektura cerkiewna na koronnych ziemiach Rzeczypospolitej*, TONZ Warszawa 1995.
4. Brykowski R. *Łemkowska drewniana architektura cerkiewna w Polsce, na Słowacji i Rusi Zakarpackiej*, Ossolineum 1986.
5. Brykowski R. *Z problematyki badań nad drewnianą architekturą cerkiewną w Karpatach – podstawowe typy architektoniczne i ich występowanie*, Rocznik Muzeum Budownictwa Ludowego w Krakowie 5, 1974.
6. Brykowski R. *Ochrona zabytkowych cerkwi w południow-wschodniej Polsce*, Український Календар 1979, Warszawa 1978.
7. Brykowski R. *Kręgi kulturowe drewnianej architektury cerkiewnej*, Український Календар 1983.
8. Czajkowski J. *Łemkowie w historii i kulturze Karpat*, Sanok 1994
9. Czajkowski J. *Park etnograficzny w Sanoku*, Sanok 2002
10. Grzesik W. Traczyk T. *Od Komańczy do Bartnego*, Warszawa 1992
11. Ginalski J, Kraczkowski M., *Skansen w Sanoku*, wyd. Fundacja „Nowy Sącz” 2001.
12. Ginalski J. *Tajemnicza góra „Horodyszczce” koło Sanoka*, „Z otchłani wieków” 2001, Nr 3.
13. Ginalski J. *Wczesnośredniowieczny zespół sakralny na grodzisku „Horodyszczce” w Trepczy koło Sanoka*, (w:) Początki chrześcijaństwa w Małopolsce, Dzieje Podkarpacia t. 5, Krosno.
14. Horbal B. *Działalność polityczna Łemków na Łemkowszczyźnie 1918–1921*, Wydawnictwo Arboretum, Wrocław 1997.
15. Kiryk F. *Sanok. Dzieje miasta*, wyd. Secesja, Kraków 1995
16. Krokosz P. Rynca M. *Łemkowszczyzna Od ikony do pop-artu*, Bezdroża, Kraków 2004
17. Kryciński S. *Bieszczady – przewodnik*, Warszawa Olszanica–Pruszków 2018
18. Kryciński S. *Przemysł i Pogórze Przemyskie – przewodnik*, Pruszków–Olszanica 2018
19. Krycinski S. *Cerkwie w Bieszczadach*, Oficyna Wyd. Rewasz, Pruszków 2005
20. Michniewscy M. i A., Duda Marta, *Drewniane cerkwie Karpat, Polska i Słowacja*, Oficyna Wyd. Rewasz, Pruszków 2003
21. Moklak J. *Łemkowszczyzna w II Rzeczypospolitej. Zagadnienia polityczne i wyznaniowe*, Towarzystwo Wydawnicze Historia Jagiellonica, Kraków 2004
22. Olszański H. *Osadnictwo i grupy etniczne*, materiały wew. MBL Sanok
23. Olszański H. *Budownictwo południowo-wschodniej Polski*, materiały wew. MBL Sanok.
24. Orłowski E. *„Radoszyckie źródelko” GOK Komańcza*, Komańcza–Krosno 2005

25. Orłowicz M, *Przewodnik po ziemiach dawnej Polski, Litwy i Rusi*, Lwów 1914 reprint wyd. w Wa-wie przez wyd. Kryciński w 1990
26. p.r. Śnieżyńskiej-Stolotowej E i Stolota F. *Katalog Zabytków Sztuki*, woj. krośnieńskie Lesko, Sanok, Ustrzyki Dolne, PAN Warszawa 1982.
27. p.r. Banach. W. *Zamek w Sanoku. Informator Muzeum Historycznego*, Sanok 1999
28. praca zbiorowa, *Przewodnik „Beskid Niski”*, Rewasz, Pruszków 2002
29. Pokorzyna Ewa, *Słownik terminologiczny wyposażenia świątyń obrządku wschodniego z przydatkiem ikon maryjnych*, ODZ, Wyd. DiG, Warszawa 2001
30. Reinfus R. *Śladami Łemków*, Warszawa 1990
31. Saładiak A. *Pamiętki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce*, Burchard Editio, Warszawa 1993
32. Skowroński M. Skowrońska-Wydrzyńska A. *Góry Sanockie*, Wydawnictwo san, Sanok 2005
33. Stefański S. *Sanok i okolice*, PTTK, Sanok, 1991
34. Winnicka K. *Przewodnik po ekspozycji sztuki cerkiewnej w Muzeum Historycznym w Sanoku*, Sanok 2002
35. Torzecki R. *Kwestia ukraińska w Polsce w latach 1923–1929*, Kraków 1989, Wyd. Wydawnictwo Literackie
36. Torzecki R. *Polacy i Ukraińcy. Sprawa ukraińska w czasie II wojny światowej na terenie II Rzeczypospolitej*, Warszawa 1993 Wyd. PWN
37. Zwoliński J. *Łemkowie w obronie własnej – Zdarzenia, fakt, tragedii w wspomnienia z Podkarpacia*. Koszalin 1996
38. п.р. Гошкі Ю. *Лемківщина – Т 1 , Т 2 ,* , Інститут народознавства НАН України 1999
39. Tarnowycz J. – *Ilustrowana historia Lemkiwsczyny* – Nowy Jork, Wyd. Kultura 1964r.
40. Tarnowycz J. – *Werchamy lemkiwśkoho Beskydu*, Tow. Plaj, Lwiw 1938
41. Tarnowycz J. – *Historyczni pamiatky w zachidnych Karpatach*, „Nasz Lemko”, Lwiw 1937
42. Tarnowycz J. – *Lemkiwsczyna. Materialna Kultura*, Kraków 1941.
43. Tarnowycz J. – *Mowa stolit’ . Lemkiwsczyna w perekazach*. Wyd. Nasz Lemko. Lwiw 1938
44. *Шематизм Апостольської Адміністрації Лемківщини*, Сянік 1936
45. Regionálna rozvojová agentúra Svidník, 2012. Informačná databáza okres Svidník. 34 s. http://www.rrasvidnik.sk/inf_dat_SK.pdf
46. https://is.muni.cz/el/1421/jaro2012/ETBB18/um/32940095/07_RUSINI_A_UKRAJINCI.pdf
47. <https://www.snm.sk/?muzeum-rusinskej-kultury-uvodna-stranka>
48. <https://minoritnymagazin.sk/ja-rusin-byl-jesm-i-budu/>
49. <http://presov.grkatpo.sk/o-nas/>
50. <https://www.certizne.eu/prispevky/adolf-i-dobriansky>
51. Jancura, V. Rusín Slovákovi bratom. Pravda. 20.12.2017. dostupné na: <https://zurnal.pravda.sk/neznama-historia/clanok/451754-rusin-slovakovi-bratom/>

52. Jasik, M. Adolf Dobriansky, významný predstaviteľ Rusínov 19. storočia. 2017. 54 s. ISBN 9788097260668
53. Haluška, A. Krásnobrodská divotvorná ikona presvätej Bohorodičky. In Pravoslávie a súčasnosť I. Prešov: Prešovská univerzita. s. 40–46. ISBN 978-80-555-0204-5
54. Konečný, S. Náčrt dejín karpatských Rusínov. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. 2015. 226 s. ISBN 978-80-555-1297-6
55. Švoc, P. Rusíni a problém vymedzenia územia v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia. In Acta historica neosoliensia, 18, 2015. s. 180–198
56. Buraľ, M. Stakčín, prírodné, kultúrno-historické zaujímavosti a turistické možnosti. Stakčín, 2009. ISBN 978-80-969906-7-2. 64 s.
57. Duleba, A. e al. ed. Rusíni – história, súčasnosť a perspektívy. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska. 111 s.
58. Magoczi, P.R. Východní Slovania v Karpatoch. Bratislava: Združenie inteligencie Rusínov Slovenska. 24 s.
59. Magoczi, P.R. Karpatskí Rusíni. Dostupné na: <https://www.rusyn.sk/data/files/9.pdf>
60. Lipinský, J. ed. Sabareflexia postavenia a vývoja Rusínov na Slovensku. Prešov: Róbert Vico-vydavateľstvo. 2002. ISBN 80-89041-64-7. 128 s.